

VII 2. 435

2/146. др. 13991

УНИВЕРЗИТЕТ "СВЕТИ КИРИЛ И МЕТОДИЈ"
Филозофски факултет - Скопје

**ИРОНИЈАТА КАКО РЕТОРИЧКА КАТЕГОРИЈА
КАЈ КИКЕРОН**

- докторска дисертација -

ментор:
Проф. д-р Љубинка Басотова

кандидат:
М-р Весна Димовска

Скопје, 2000

СЕМИНАР ЗА КЛАСИЧНИ СТУДИИ

I ПРОЛОГ

*...illa, quae maxime irrēpit in hominum mentes,
alia dicentis ac significantis, dissimulatio...*
(Cicero, *De oratore*, III, 203)

Римскиот говорништво и Кикерон.

Во антиката, говорништвото било жива движечка сила на Рим и Атина, играло важна улога во општествениот живот на древните култури и извршило големо влијание на некои историски и политички процеси од пресудно значење за грчката и римската цивилизација. Демократското државно уредување претставувало особено плодно тло за развој на ораторската уметност и умешност, па оттаму, периодите на подем на демократијата се совпаѓаат со периодите на најголем процут на красноречието: во Атина, тоа било времето од Перикле до Демостен, а во Рим - I век пред нашата ера - времето на доцната република и на Кикерон.

Говорништвото во Рим се развивало потхранувано од богатиот политички живот на империјата, било вградено во основите на образованието на римскиот граѓанин (*civis Romanus*), нераскинливо било врзано со правото, литературата, философијата, па станало најверодостоен израз на римскиот национален дух. Восприемајќи ги грчките влијанија и додавајќи ги одликите на римското *ratio*, говорничката умешност на древниот Рим го создала идеалот на *доблесен маж, ојишен говорник* (*vir bonus dicendi peritus*). Тој ги овозможува сите доблести на образуван граѓанин кој активно учествува во власта и решава за својата судбина преку јавни истапувања во Сенатот, на Форумот, пред граѓаните.

Во периодот на доцната републиката, римското ораторство достигнува *culmen* на моќта, убавината, влијателноста. Го достигнува своето

совршенство, чие олицетворение е Марк Тулиј Кикерон, кој сметал дека "постојат две умеења, кои можат да го издигнат човека до највисоката скала на достоинство (углед): едното е она на војсководецот, а другото е умеењето на добриот говорник"¹. Во своите реторички дела, Кикерон најмногу внимание му посветува токму на говорникот. Се обидува да го надмине традиционалното, догматско и схематско теоретизирање за деловите на говорот, за стиловите, фигурите (на што треба да укаже и нивната дијалогска форма), и да докаже дека теоријата треба да произлезе од спознавањето на ораторската практика. Добриот говорник, според Кикерон, треба да има широки познавања од сите области и одлично философско образование, но уште поважно е да умее да повлијае на душите на луѓето, да ги поттикне нивните чувства и да покаже истенчена духовитост (која не се учи од никакви теоретски учебници).

Несомнено е дека Кикерон ја збогатил традиционалната реторичка доктрина, вовел нови елементи кои го отсликуваат римскиот дух, но, сепак многу повеќе не задолжил со говорите од својата оставнина. Во нив навистина лесно ја откриваме високата образованост и реторичко знаење на овој "dissertissimus Romuli nepotum"² и во нив на најдобар можен начин доаѓа до израз неговата вистинска дарба - блескавата психагогија - извонредната моќ да ги води душите на слушателите, да разбранува во нив гнев или сочувство, љубов или омраза (според потребите, но и според сопствените длабоки и искрени убедувања).

Важно средство, тактика за постигнување на таа цел, една од одликите на неговиот стил, е и присуството на различни облици иронија. Во реторичките списи ја откриваме неговата концепција за иронијата како фигура погодна за предизвикување емоции кај слушателите, во говорите ги откриваме сите нејзини нијанси и појавни модалитети, од истенчена досетка до саркастично остра забелешка.

¹ *Pro Murena*, XIV, 30: "Duae sint artes igitur, quae possint locare homines in amplissimo gradu dignitatis, una imperatoris, altera oratoris boni."

Современата наука за иронијата.

Во современата наука интересот кон иронијата е зачудувачки голем. Истражувањата на различни аспекти на овој феномен, се толку бројни и разнородни, што станува речиси невозможно да се следат, систематизираат и од нив да се изведат конзистентни и кохерентни заклучоци. Таа бројност, едноставно, обесхрабрува. Но, меѓу поголемиот број учени постои барем согласност дека концепцијата на иронијата сè уште не е доизградена, односно, дека се наоѓа во стадиум на разработка. Имено, токму бројноста и разнородноста на тезите, дефинициите за иронијата создаваат мешаница во определувањето на самиот поим *иронија* и своевиден "хаос" во терминологијата врзана за него. Според некои, ваквата состојба се должи на фактот што различни феномени во различни периоди полагале право на називот иронија. Според други, таа е резултат на отсуството на јасен критериум во пристапот кон оваа појава. Бројните обиди да се определи иронијата и нејзините видови - со разгледување од многу и различни агли на гледање - доведоа до постоење на : *играчка иронија, комичка иронија, иронија на маниројџи, иронија на ситуацијата, философска иронија, практична иронија, драматичка иронија, романистичка иронија, реторичка иронија, сократова иронија, самоиронија* и сл. Во еден случај иронијата го добила името според ефектот, во друг според средството, во трет според техниката или функцијата, според објектот, тонот или односот.³ Ако го фокусираме нашето внимание само на книжевноста, не само што нема да го стесниме полето на можни недоразбирања, туку доплототелно ќе ја добиеме и иронијата на Кикерон или Јувенал, Ариосто или Молиер, иронијата на Томас Ман, на Чосер и други. Сите овие иронии меѓусебно се разликуваат исто толку, колку што се меѓусебно различни и нивните автори. Значи, невозможно е да се говори за иронија воопшто, без да се одреди јасен критериум на нашиот пристап. Тежнењето да се согледа и да се дефинира најдлабоката суштина на иронијата поставува пред нас прашања на кои веќе

² Катул (с. 41.1) му се обраќа на Кикерон со зборовите: "Најречит од внуците на Ромул".

³ Muecke, D. C., *The Compass of Irony*. London, 1969.

не е можно да се даде одговор, зашто тоа би било како да се бара одговор на прашањето *зошто иронијата е иронична*.⁴ Сепак, тоа не не спречува да размислуваме за неа, да ги бараме нијансите на нејзиниот квалитет, механизмите низ кои таа функционира, ефектите кои што ги произведува.

Сосема несериозен би бил секој обид да се направи некаков сеопфатен преглед на досегашните проучувања, теоретски претпоставки или студии посветени на иронијата кај одделни автори. Тоа би подразбирало опфат на трудови од повеќе различни дисциплини: философија, херменевтика, стилистика и други. Сепак, без такви претензии, ќе мораме сосема накратко да спомнеме барем некои согледувања, кои ќе можат да ни послужат како патоказ за тоа во кои сè насоки се движат современите теоретски истражувања на иронијата.

Постои, на пример, тенденција иронијата да се набљудува како еден принцип на одрекување (негација) воопшто и да се изедначува со дијалектиката. Приврзаниците на оваа тенденција предлагаат и "сеопфатна формула на иронијата", која би била претставена како нешто кое го започнува движењето како А, а се враќа како не-А. Оваа основна схема би требало да биде стратегискиот момент на промената. В. О. States⁵ смета дека секоја појава може да се набљудува како иронична, бидејќи таа не е својство на предметот, туку на нашиот однос кон него. Оттаму, би можела да се формулира тезата дека иронијата им припаѓа, пред сè, на интелектуалните, а не на емоционалните појави.

Некои од претставниците на американскиот new criticism, во иронијата гледаат "основна форма на уметничкото спознание", а не помалку екстремно звучи и тврдењето дека секоја поезија е иронична, зато што иронијата е начин кој се користи во поезијата, наспроти некој друг начин, кој се користи - да речеме - во математиката. Се разбира, ваквата и слични на неа концепции тежнеат кон неосновано проширување на поимот иронија, бидејќи историјата на теориите за комичното покажува дека иронијата (како и пародијата и

⁴ Jankelevič, V., *Ironija*. S. Karlovci, 1989, str. 41.

⁵ States, B. O., *Irony and drama. A poetics*. Ithaca, London, 1971.

сатирата) не може да се прогласи за сеопшт принцип на свеста или на уметноста. Некои од овие тежнења за проширување или за предимензионирање на значењето на иронијата одат дури до таму, што на иронијата (во некои етапи на нејзиниот историски развој) ѝ припишуваат особености на одделен литературен род.⁶ Сосема е јасно дека не постои род - иронија, затоа што и во случаите кога ироничната обоеност преовладува и докрај го исполнува некое дело, како што се Платоновите дијалози или Еразмовата *Пофалба на ѓлупосиџа*, тоа дело сепак останува дијалог или философски трактат, а не род - иронија. Литературните родови имаат одредени формални и структурни особености во кои иронијата не се вклопува, таа нема ниту потреба од тоа да се сведе на техника, на чисто формална структура. На тој начин, останува подеднакво блиска и применлива во различни родови.

Како реакција на ова, се јавува спротивна тенденција да се стесни предметот на истражување и да се најде критериум кој ќе не ослободи од расплинетоста и неопределеноста прикрупени за терминот иронија. Одејќи во таа насока, се прават и погрешни чекори, како што е на пример потенцирањето на формалниот аспект, односно, разгледувањето на иронијата само од гледна точка на нејзината формална своеобразност и ограничувањето на лингвистичка анализа. Сепак, овие анализи доведоа и до некои драгоцен заклучоци, иако не ја осветлија природата на иронијата во целост.

Особено значајни и познати се согледувањата на Beda Allemann, која во втората половина на XX век објави повеќе трудови посветени на иронијата како литературен феномен. Таа ја потенцираше потребата да се повлече јасна граница помеѓу иронијата како философско-метафизички принцип и иронијата како литературен феномен на стилот, па настојуваше на дефинирање на иронијата како зборовен пресврт, во кој се содржи противречност меѓу "искажаното" и "подразбираното". Иманентни на таа противречност се и дијалектиката и рефлексивноста, кои се одвиваат во

⁶ Паси, И., *Смешношџо*. Софија. 1993, стр. 185.

рамките на самиот јазик. Но, од друга страна, Алеман се оградува со заклучокот дека иронијата на уметничкото дело не се сведува на одделни фрази, односно, не се постигнува со едноставно речење на иронични реченици. Таа, всушност, секогаш извира од контекстот, но без некој формален сигнал, без најава, затоа што во спротивно сè би се разбрало буквално и би изостанал ироничниот ефект.

Природаџа на иронијаџа.

Во извесна мера позадлабочена се чини тезата на нејзиниот сонародник Н. Weinrich⁷, кој ја дефинира иронијата како зборовен акт, чин, кој се одвива меѓу говорникот и слушателот, а јазикот е средството за комуникација и код за говорникот и слушателот. Според него, лингвистичката анализа не може да се ограничи само на перцепирање на позицијата на говорникот (ироничарот). Постои и ироничниот сигнал, суштествен белег на иронијата, со кој се дополнува говорот. Ако тој биде "слушнат", разбран, тогаш се остварува ироничниот ефект, а доколку ироничниот сигнал не стигне до целта, доколку слушателот го "пропушти", тогаш е тоа по негова вина и ироничниот ефект изостанува. Но, постои и трето лице, трет учесник во ироничната ситуација. Тоа е лицето кое не е учесник во дијалогот и кое полесно го восприема ироничниот сигнал (слушателот, читателот, авторот кој ја пренесува ироничната ситуација). Понатаму, Вајнрих не се ограничува на формална анализа на ироничниот сигнал, туку се обидува да покаже дека ироничниот исказ содржи во себе и оценка на појавата, лицето, постапката, од страна на говорникот, авторот на исказот. Оваа, **оценувачка модалност** на ироничниот исказ, се чини, е еден од основните фактори кои ја определуваат иронијата, кој може да помогне во создавањето критериум за дефинирање на иронијата. Впрочем, често пати на иронијата ѝ се признавала критичност, како еден од принципите од кои таа ја црпи својата сила.

⁷ *Linguistik der Lüge*. Heidelberg, 1966.

Претставниците на руската (поранешната советска) школа, најчесто ја разгледуваат иронијата како средство за изразување на комичното, па понекогаш ја делат на хумористична и сатирична (Б. Боров⁸), определувајќи ја како посебен вид емоционална критика, која има "подводен тек"; како смеа со "подтекст". Но, и тие потенцираат дека таа се заснива на односот на личноста кон одредена појава и дека содржи оценка на таа појава (Г. Н. Пospelов⁹). Што се однесува до формалната суштина на иронијата како начин на изразување, мошне интересна е дефиницијата на А. Ф. Лосев: "Иронија се јавува тогаш, кога јас сакајќи да кажам *не*, велам *да* и во исто време тоа *да* го говорам само за да го изразам моето искрено *не*. Да претпоставиме дека постои само првото. Јас мислам *не*, а велам *да*. Тоа не би била иронија, туку едноставно измама, лага. Всушност иронијата се состои во тоа, што јас, велејќи *да*, не го кријам своето *не*, туку токму го изразувам, го откривам. Моето *не*, не останува самостоен факт, туку зависи од изговореното *да*, има потреба од него, се потврдува низ него и без него нема никакво значење."¹⁰

Во секој случај, она за што постои генерална согласност во речиси сите истражувања е **двојноста**, двослојноста, двете нивоа на иронијата, како нејзина основна, инхерентна карактеристика, како еден (можеби и прв) елемент на нејзината природа. Оваа дихотомија на иронијата, парадоксално, постои во единството на две перспективи врз ист објект, на две информации испратени во еден говорен исказ, на две значења содржани во една лексичка или синтаксичка единица. Велиме единство, затоа што двете перспективи, нивоа, информации или значења не се исклучуваат меѓусебно.

Douglas Mueske¹¹ ја прифаќа основната двојност на иронијата и ја објаснува како феномен на двојна лажливост или феномен на две приказни. На пониското ниво е ситуацијата онаква каква што ја гледа жртвата на иронијата или каква што е претставена од говорникот-кој иронизира; на

⁸ Боров, Б. *Основные эстетические категории*. Москва, 1960.

⁹ Пospelов, Г. Н. *Проблемы исторического развития литературы*. Москва, 1972.

¹⁰ Лосев, А. Ф., *Диалектика художественной формы*. Москва, 1927, стр. 110.

¹¹ Автор на едно од најчесто цитираните дела за иронијата, види бел. 2.

повисоко ниво е ситуацијата каква што ја гледа слушателот (третото лице) или самиот ироничар. Повисокото ниво не треба да биде претставено (обзнането, објавено) од говорникот,¹² туку треба само да се навести или, пак, да постои веќе во мислите на слушателот. Според теоријата на начини (theory of modes), на Northrop Fry¹² - ироничното се јавува кога херојот (жртва на иронија) е инфериорен во однос на говорникот, по интелигенција или по моќ, така што публиката има чувство дека гледа надолу во една сцена на фрустрираност и апсурдност.

Друг елемент на иронијата е **спротиставеноста на двете нивоа**. Оваа спротиставеност може да поприими и форма на противречност, на несовпаѓање: изговореното може да биде противречно на мисленото, а она што го мисли жртвата може да биде противречно на она што го знае слушателот, набљудувачот.

Уште едно важно својство на природата на иронијата е и извесната **невиност**, што таа ја содржи. Имено, невиноста се огледа или во тоа што жртвата воопшто не е свесна дека постои и друго, "повисоко" ниво, точка на гледање која го обезвреднува; или во тоа што ироничарот "се преправа" дека не е свесен за другото ниво. Значи, додека жртвата е вистински "невина" и не се сомнева дека "нешто не во ред", говорникот-ироничар "глуми" невиност и се однесува, говори, како да е "сé во ред".¹³

На формалните постулати на двојноста и невиноста, мораме да им ја придадеме и **ироничната интенција**. Непобитен е фактот дека иронијата е резултат на свесна одлука со интенција да се постигне нешто, а таа интенционалност подразбира цел и адреса, изискува рецепција и спознавање за да може кругот да се затвори. Всушност, на извесен начин, иронијата е смислена измама. Бидејќи жртвата, најчесто последна ја открива, на иронијата ѝ е потребен некој (слушател, набљудувач, читател) кој ќе ја "декодира" пораката, во спротивно таа ќе остане само невиситинито тврдење. Таа ќе биде токму смислена измама, лага, ако се прима буквално - *prima facie*.

¹² *Anatomija kritike*. Zagreb, 1979.

¹³ Muecke, D. C., op. cit. стр. 20.

Затоа, за постоење на иронија, за постигнување на ироничен ефект, од особена важност е нејзиното **препознавање**, декодирање, разбирање. Тоа ја оддвојува од измамата, од лагата. Иронијата сака да биде откриена, таа има потреба нејзината "лажност" да се демаскира. А ироничарот, како што сликовито објаснува Norman Knoch¹⁴, спротивно на криминалецот, сака да биде "фатен". "Иронијата постои за да биде демаскирана" - кусо констатира А. Нангу¹⁵. Таа бара да се спореди нејзиното невистинито тврдење и вистинитото убедување, мислење. Таа е лага што самата се уништува штом ќе биде изговорена, смета и V. Jankelevitch¹⁶, па затоа и ја нарекува *йсевдойсевдоложија*. Тој објаснува дека постојат многу преодни степени помеѓу лакрдиската иронија и префинетата иронија која "се издава себе си" со интонација, гримаса, мало претерување... Заедничко им е тоа што иронијата не сака во неа да се поверува, туку сака да биде разбрана, да биде "протолкувана". Иронијата не наведува на вистинскиот пат, не насочува да го сториме она што е потребно за да ги одгонетне нејзините криптограми - бидејќи "не постои ништо потажно од иронија која поминува потполно незабележано"¹⁷. А опасноста таа да не биде разбрана, секогаш постои. Впрочем, иронијата и не може секој да ја разбере, како што не може секој да ја направи, таа изискува интелектуална проникливост. Но, како за успокојување, Јанкелевич ја наведува оваа речовита мисла на Толстој: "Секогаш ќе разбере оној којшто треба да разбере."¹⁸ Впрочем, за разбирање, за препознавање на иронијата потребно е и *време*. Време во кое ќе се затвори кругот, во кое ќе тече иронискиот процес сè до постигнувањето на целта. На третиот учесник, слушателот или некој друг, мораме да му дадеме извесно време во кое се одвива играта помеѓу двете реалности, време во кое тој ќе се вклучи во таа игра. И самата иронија, иако сака да биде

¹⁴ Кнох, N., "Значење *ironije*: uvod i rezime". *Književna kritika*, 5, 1978, s.

¹⁵ Во неговиот докторски труд *Humour et ironie chez Ciceron*, Leiden, 1955, стр. 14.

¹⁶ op. cit., стр. 60.

¹⁷ ibidem, стр. 60.

¹⁸ Извадок од *Смртта на Иван Илич*, XII.

разбрана, не сака да биде разбрана веднаш. Кјеркегор ова својство на иронијата го припишува на нејзината аристократичност.¹⁹

Од сето ова произлегува дека останува потребата за иронијата одново и одново да се бара попрецизна, попрониклива и посодржајна дефиниција. Успехот ќе зависи од умешноста во изборот на критериумот, пристапот и аспектот.

Методолошки приод.

Во зависност, но и во согласност со назначените особености / природата на иронијата, таа во основа може да се подели на *интенционална (намерна)* и *не-интенционална (не-намерна)*. Под интенционална иронија се подразбира ситуација во која постои автор-ироничар којшто има намера да го пренесе, да го соопшти ироничното значење. Таа се пројавува и е најпрепознатлива како вербална иронија - некој (говорник, писател, раскажувач) свесно создава ироничен исказ, а реципиентот (слушател, читател, гледач) или третото лице се чувствува како член на одбрано друштво, кое заедно со авторот учествува во играта. Овој вид иронија се манифестира преку јазикот. Не-намерната иронија, пак, спротивно на претходната, не е создадена од личност, не претпоставува постоење на ироничар, туку на одредени околности или настани, кои можат да изгледаат или да се почувствуваат како иронични. И кај неа постои судир или спротиставеност, но таа не е предизвикана од ироничарот, туку ние самите го гледаме или чувствуваме ироничниот настан, ироничната ситуација. Токму иронијата на ситуацијата (или ситуациската иронија) е основна категорија на неинтенционалната иронија. Таа постои доколку се исполнети четири услови: двојност, спротиставеност, елемент на *aladzoneia*²⁰ и постоење на набљудувач кој ќе ја забележи таа ситуација како иронична.²¹

¹⁹ Види на стр. 38.

²⁰ Поопширно види на стр. 26.

²¹ Како одделни, различни начини на манифестирање на ненамерната иронија вообичаено се сметаат драматичната, општата (космичка, светска или иронија на животот) и романтичната иронија.

Се разбира, предмет на нашиот интерес е иронијата од првиот вид, интенционалната, поточно, вербалната иронија и нејзиното функционирање во реториката и говорништвото. Приодот кон предметот подразбира два аспекта: теоретски - кој се однесува на иронијата како категорија во старите реторички прирачници и, особено, во реторичките списи на Кикерон, и апликативен - кој ја третира иронијата како специфичен начин на изразување (постигнат со користење на одредени стилски и јазични средства) во некои од говорите на Кикерон. Тоа значи дека, вака дефинираниот предмет на истражување, нужно задира во две области: и во уметноста на зборот - литературата, но и во науката за зборот - лингвистиката. Со еден збор, предметот не насочува кон проучување на Кикероновите теоретски поставки за *сѝилоѝ* (иронијата како реторичка, стилска фигура) и Кикероновата практична апликација на *сѝилоѝ* (иронијата во неговите говори). При тоа, повикувањето на дескриптивната реторичка традиција е нужно, но не и доволно, бидејќи обидот да ја согледаме функцијата на иронијата во говорите на еден автор упатува на нејзино сфаќање, пред сè, како своевидна дискурзивна тактика - секогаш зависна, во помала или поголема мерка, од контекстот и од некои надворешни, не-вербални (понекогаш и вон-реторички) чинители.

Предуслов за анализа на реторичката функција на иронијата е нејзино прецизно дефинирање, во рамките на реторичките дефиниции кај Кикерон, но и кај некои негови претходници, современици и подоцнешни реторичари. Овде, веќе сам по себе, се наметнува проблемот со терминологијата врзана за иронијата, особено заради иновациите што ги направил Кикерон во оваа област. Потребата од потполно разбирање на Кикероновата терминологија е во тесна врска со типологизацијата на видовите и подвидовите иронија, што е особено сложена тема, заради несовпаѓањата помеѓу старите реторичари, заради непостоењето дефинитивно решение на проблемот околу семантичката и реторичката вредност на нововоспоставените (од страна на Кикерон) поими *simulatio* и *dissimulatio*, како и заради недоизградената реторичка терминологија во македонскиот јазик. Но, варијабилноста на

определбите за видовите иронија не мора да претставува непремостлива пречка при воспоставувањето меродавен систем за проучување на застапеноста на иронијата во самите беседи. Во врска со ова, треба да се посвети поголемо внимание на некои елементи во реторичките дела на Кикерон и Квинтилијан, за кои сметаме дека можат, во голема мерка, да придонесат за успешно разрешување на проблемите врзани за терминологијата и типологизацијата на реторичката иронија.

Додека квантитетот на проучувањата на феноменот иронија, во најширока смисла, е извонредно голем, бројот на студиите посветени на проучувањето на реторичката иронија во говорништвото на Кикерон е оскуден, што може да претставува тешкотија, но и предизвик. Веруваме дека е најсоодветно овој предизвик да се прифати со обид за градење методологија (пристап и критериуми) која, пред сè, ќе се потпира на премисите од Кикероновите реторички дијалози - *За говорникоџ*, *Бруџ* и *Говорник*, од Квинтилијановиот реторички учебник *За образованиеџо на говорникоџ*, не занемарувајќи ги се разбира надградбите на современата теорија на литературата..

За обрасци врз кои ќе ја анализираме апликацијата на реторичката иронија, ги одбравме *Говориџе џроџив Вер*, *Говориџе џроџив Каџилина* и *Кајсаријанскиџе џовори: За Маркел*, *За Лиџариј* и *За кралоџ Дејоџариј*. Овој избор, се разбира, не е случаен, туку при него се раководеме од следниве критериуми: станува збор за говори од различни периоди на Кикероновата говорничка и политичка кариера; истовремено тоа се говори од различен род (судски, делиберативни, демонстративни) и со различна намена (едни се пишуваани за обвинение, а други во одбрана); самите тие претставуваат поголеми целини, корпуси, што нуди пообремен материјал за истражување. Ваквиот избор ни овозможува да дојдеме до релевантни заклучоци за: зачестеноста на иронијата, нејзините најзастапени видови и употребените изразни средства; како и за проверка на тезите - дали во одредени етапи од својата говорничка кариера Кикерон ја користи иронијата повеќе или помалку, дали во одреден стадиум на творештвото и во одреден вид говори

претпочита одредени видови иронија и дали некои стилски и јазични средства се во задолжителна корелација со определени видови иронија.

Некои аспекти на истражувањето овозможуваат примена на методот на дијахроност (развојот на терминот - *eigoneia*, најважните етапи во историјата на феноменот - 'иронија', еволуцијата на реторичките дефиниции за оваа категорија и сл.). Други, пак, претпоставуваат синхроно изложување на сознанијата, затоа што тоа го бара природата на материјата или затоа што инсистирањето на дијахронија би предизвикало непотребни усложнувања. Прашањата врзани за терминологијата и видовите иронија, изискуваат аргументите да се подредат според одредена тема, или проблем (*per species*), според сходство, блискост, така што да прават целина која целесообразно ќе води кон валидни заклучоци.

При анализа на еден така сложен феномен, каков што е реторичката иронија и елаборација на сите чинители кои учествуваат во нејзината повеќеслојност и повеќезначност, неизбежна е и примена на некои истражувачки постапки кои потекнуваат од т.н. позитивистичка критика, но кои останале составен дел на севкупната методологија на науката за книжевноста, како што се - компаративното откривање на влијанијата и паралелите, историското сфаќање на "духот на времето" во кое настанало делото и слично.

Вака конципираниот пристап и одбраните методи на истражување, очекуваме дека ќе овозможат сестрано согледување на сите аспекти врзани со Кикероновата концепција за иронијата и ќе дадат одговори на загатнатите прашања.

II ИРОНИЈАТА НИЗ ВЕКОВИТЕ

Иронијата, бездруго има своја долга и богата историја на суштествување, дефинирање, толкување. Таа историја на нејзиниот развој, и во теоријата и во практиката, е нерамномерна и бележи свои подеми и падови. Имено, веќе рековме дека таа може да се истражува синхронно и дијахронно. При тоа веднаш се наметнува впечатокот дека во одредени епохи иронијата предизвикувала поголем интерес или била позастапена во литературното творештво, понекогаш и до таа степен што станала доминантен поглед на светот и конструктивна сила на творештвото, како на пример во периодот на германскиот ран романтизам. Во други епохи, пак, не само што не предизвикувала некој поголем интерес и била помалку застапена, туку како да била сосема туѓа на духот на времето, дух кој бил сосема свртен кон позитивни (позитивистички) содржини и не оставал простор за било каква двосмисленост или скепса. Од друга страна, пак, во рамките на еден ист период, во одредени литературни видови сосема отсуствува, додека во други е толку многу присутна што им дава особен белег. Историјата на иронијата не се состои само од степенот на нејзината застапеност и учество во духовниот живот на општеството, туку и од различните сфаќања на самиот термин иронија. Оттаму, низ вековите таа се сфаќала и се толкувала на сосема различни начини, кои понекогаш дури тешко можат и да се споредуваат.

II. 1. ИРОНИЈАТА ВО АНТИКАТА

(εἰρων и εἰρωνεία кај античките автори)

Секоја студија, која се однесува на античката иронија и која претендира да биде сметана за сериозна и исцрпна, би требало да се осврне на семантичката еволуција на терминот. Се разбира дека ваквото движење низ историјата и еволуцијата на терминот 'иронија' бара некакво ограничување на најнеопходниот обем, бидејќи во спротивно би се соочиле со наопфатно голема материја, која претставува предмет за одделни исцрпни истражувања. Соодветно на зададена тема, овој осврт ќе се обидеме да го насочиме во правец на разјаснување на она што се подразбирало под терминот, преку значењето кое му е дадено во реториката, до уточнување на дефинициите и видовите, за конечно да се обидеме на Кикероновите латински специфични изрази да им најдеме најблиски еквиваленти и во македонскиот јазик.

Ако се обидеме да ја следиме генезата на самиот поим *иронија* ќе се судриме со проблемот на неговата сложеност и повеќезначност уште во грчката антика. Објаснувањата за семантиката, па и за етимологијата на термините εἰρων и εἰρωνεία кои ни ги нудат старите граматичари значително се разидуваат. Понекогаш тие се слични или блиски, но некогаш се дури и дијаметрално спротивни. Така, на пример, кај Хесихиј од Александрија (*Lexicon*, E 1070-1074) ги наоѓаме следниве толкувања:

- *εἶρων· ὁ ἄλλα μὲν φρονῶν, ἄλλα δὲ λέγων - 'кој што едно мисли, друго зборува'
- *εἶρων· προσποιητός· μὴ ἀληθεύων. ἄργός. ἀλαζών. 'лицемер, којшто не ја зборува вистината, мрзливец, горделивец'
- *εἰρωνεία· κολακεία· ψευδολογία. ὑπόκρισις. ἀπάτη. χλεύη 'ласкање, лажно говорење, преправање, измама, шег'
- εἰρωνεία· ἔστι λόγος ἐκ τοῦ ἐναντίου τὸ ἐναντίον δηλῶν, μετὰ τινος ὑποκρίσεως. 'тоа е говор кој се состои од означување на нештата со спротивни нешта, со помош на преправање'

Кај лексикографите и схолијастите среќаваме повеќе термини блиски или синоними на εἰρων, понудени за негово објаснување, но најчести се:

μυκτῆρ - шегација, човек кој се шегува и подбива во секоја прилика;
 ἀπατεῶν - човек кој не ја кажува вистината, кој намерно ги
 наведува на грешка (ги доведува во заблуда) своите соговорници;
 ὑποκριτής - човек кој "игра" некоја туѓа улога;
 κόλαξ - ласкавец, додворувач;
 ἀλαζών - горделивец;
 ὑπερηφανής - самоуверен;
 φλύαρος - оној кој кажува приказки и
 ἀργός - мрзливец.

Во *Лексиконоμῖ* (*Lexeon synagoge*) на Фотиј обликот *cateironeyetai* има значење 'се служи со итрина', додека во лексиконот *Suidas* (или *Suda*) наоѓаме објаснувања за *eiron* - 'оној кој со сè се шегува и се подсмева'; *eironeumenoí* - 'оние кои се подбиваат и се шегуваат'; *eironeusetai* - 'одговара на прашање'; *i eironeia* - 'подбивање, преправање'¹.

Оваа широка палета на семантички содржини на поимот *eiron* ја усложнува потрагата по неговото изворно значење, а етимолошките решенија понудени од подоцнежите иследувачи ги прави хипотетични и несигурни. Ако се обидеме да ги обопштиме и упростиме бројните вакви понудени толкувања на повеќемина лингвисти, би можеле, условно, да ги поделиме на две групи: едните сметаат дека поимот *εἶρων* потекнува од глаголот *εἶρω* - *зборувам, зворам* (од постарите - Херодијан, Суида, Лукиан; од поновите - F. Solmsen², E. Schwytzer³); други, пак, мислат дека е субстантивизиран облик од медијалниот глагол *εἶρωμαι* - *ѝрашувам*, гледиште кое е критикувано и од P. Chantren⁴ и од H. Frisk⁵. Се чини дека обете гледишта се под влијание, првото - на Кикероновото толкување на реторичката иронија⁶, а второто - на архетипот на Сократовата иронија.

¹ Suda, ei 207 - 210:

"Εἶρων: ὁ πάντα παίζων καὶ διαχλευάζων.

Εἰρωνεύμενοι: χλευάζοντες. πάντα τὰ ἔθνη ῥημάτων τε ποικιλίᾳ καὶ τῷ δολερῷ τῆς διανοίας εἰρωνεύμενοι.

Εἰρωνεύσεται: καθυποκρίνεται. λέγεται γὰρ ἐπὶ τοῦ διάπειραν λαμβάνοντος ὑποῦλας καὶ καθυποκρινομένου τὸν μὴ γινώσκοντα περὶ οὗτου ποτὲ τὸν λόγον ποιῆσαι.

Εἰρωνεία: χλεύη, ἢ ὑπόκρισις. διαίρεται εἰς εἰς χλεύην, μυκτηρισμόν, σαρκασμόν, ἀστεῖσμόν."

² *Untersuchungen zur griechischen Lautund-Verslehre*, Strassburg, 1901.

³ *Griechische Grammatik*, I, München

⁴ *La formation de noms en grec ancien*. Paris, 1933.

⁵ *Griechisches etymologisches Wörterbuch*. I-II, heidelberg, 1967.

⁶ "illa.....alia dicentis ac significantis dissimulatio" (*De oratore* III, 203).

Значи, во антиката под поимот *eiron* можеле да се содржат најмалку две значења, а од нив биле изведени сите други секундарни, странични значења и нијанси.

Во грчката класична литература поимот *eiron* / *eironeia*, изгледа воопшто го немало во трагедијата, бидејќи во сочуваните (во целост или фрагментарно) трагедии не може да се потврди неговата употреба со ниту еден пример. Ова можеби се должи на обврзувачките правила на литературниот род и барањата за извесна достоинственост на јазичниот израз, поради кои грижливо се одбегнувала употребата на зборови од народната (популарна или вулгарна) лексика, на која бездруго и припаѓал и овој поим.⁷ Не го среќаваме ниту во прозата до Платон, а во говорништвото го има само кај Демостен, додека кај раните говорници Лисиј и Исај, како и кај Исократ и Ајсхин, не се споменува ниту еднаш. Воочливо е неговото отсуство од говорите кои спаѓаат во редот на *genos epideiktikon*. Ја има во комедијата, и тоа, како во старата (Аристофан), така и во новата комедија (Филемон). Симболот за ироничар во комедијата секогаш е *лисец*.

Аристџофан. Во секој случај, неспорно е дека изразите *eiron*, *eironeusthai* и *ironikos* за прв пат во литературата се среќаваат во комедиите на Аристофан и тоа во *Облаци* (*Nubes*) стих 443-51, во *Оси* (*Vespaе*) 174 и во *Птици* (*Aves*) 1211. Годината 423 п.н.е., кога е поставена комедијата *Облаци*, се смета за *terminus ante quem* и за хронолошка одредница од која почнува семантичката еволуција на поимот. Сосема е сигурно дека во грчкиот јазик овој поим го нема запишано пред Пелопонеската војна. Кај Аристофан *eiron* сеуште го има, за тоа време изгледа вообичаеното, секојдневно значење - превртливец, шегобиец, дрдорко, кој се служи со преправање за да се подбива со некој или за да го измами.

Имено, во *Облаци* (443-451) тој се однесува на стариот Стрепсијад, кој се обидува да се спаси од заемодавците кои го измачуваат заради долговите на неговиот син - расипник. Останатите зборови, главно придавки и именки, во чие опкружување се наоѓа и зборот *eiron*, имаат

навредливо значење, како на пример *thrasys* (дрзок), *tolmeros* (безобразен), *bdelyros* (бесрамен), *aladzōn* (горделивец), *miaros* (порочен, престапник), па оттука се чини оправдано мислењето дека и *eiron* има слична, секако, негативна конотација, како што објаснува и G. Markantonatos⁸: "лик кој е вешт во многу начини на измама". И покрај ова, цитираниот извадок не ни дава доволно сигурна потврда за попрецизно утврдување на смислата на зборот, туку само можност да претпоставиме дека се работи за народен, погрден, навредлив, збор (*ein Schimpfwort*)⁹. Во контекстот нема некој редослед или пак градација на погрдните зборови, туку целиот зборовен комизам се постигнува со брзото набројување, изговарање едно по друго - речиси во еден здив - на сите овие погрди. Несомнено е дека Аристофан со употребата на *eiron* прави алузија на софист, особено на Сократ, кого комедиографот го смета за најтипичен претставник на софистиката.

Во *Оси* (174-175) го среќаваме прилогот *eironikos* (итро, досетливо, подбивно), употребен во однос на именката *prophasis* (изговор), што заедно создава еден контекст кој веднаш алудира на измама¹⁰; во *Птици* (1211-1213) Пеистетајрос ја обвинува божицата Ирида дека *се ѝрејурава* (*eironeuetai*) како да не знае како стигнала во државата на птиците, односно дека знае, но сакајќи да го прикрие тоа, се прави како да не знае¹¹. Некои научници сметаат дека и овде Аристофан прави алузија на Сократ и на неговиот познат начин на однесување - свесно да се претставува себе си како некој кој не знае, односно, да го прикрива своето знаење.

И од вака накусо елаборираните примери станува јасно дека терминот нема единствено, јасно прецизирано значење во комедиите на еден ист автор, туку се јавува во семантички нијанси кои, најверојатно биле резултат на негова претходна употреба низ доволно долг временски

⁷ Turasiewicz, R., *Problem antycznej ironii*, Warszawa-Krakow, 1983, стр. 17.

⁸ "On the Origin and Minings of the Word Eironeia", *Rivista di Filologia et di Istruzione Classica* 103, 1975, s.16.: "a character skilled in many kinds of trickery".

⁹ Ribbeck, O., *Alazon. Ein Beitrag zur antiken Ethologie und zur Kenntnis der griechisch-romischen Komodie*, Leipzig, 1872, s. 381.

¹⁰ "Ξα. οἶαν πρόφασιν καθῆκεν, ὥς εἰρωνικῶς, ἵν' αὐτὸν ἐκπέμψῃς."

¹¹ "IP. Οὐκ οἶδα μὰ Δί' ἔγωγε, κατὰ ποίας πύλας.

ΠΙ. Ἦκουσας αὐτῆς οἶον εἰρωνεύεται;
Πρὸς τοὺς κολοιάρχους προσῆλθες; Οὐ λέγεις;
Σφραγίδ' ἔχεις παρὰ τῶν πελαργῶν;"

период, низ кој за жал не ни е документирана со ниту еден пример. Немаме потврда за неговата употреба пред Аристофановите комедии дури ни во сочуваните извадоци од делата на софистите, што не мора да значи дека не бил употребен (со оглед на фрагментарноста на сочуваното).

Плaтoн. Развојот на поимот иронија во грчкиот јазик, но и во подоцнежната теоретска наука за литературата, како и во философијата, не може да се одвои од Сократовата личност и влијание. Мораме веднаш да укажеме на фактот дека самиот Сократ и неговите истомисленици никогаш не го употребиле овој поим за означување на Сократовиот метод. Сократовиот ученик, Платон, во неговите дијалози нѝ нуди особено богата подлога за проследување на оваа материја и ја промовира Сократовата иронија во едно пошироко значење. Термините *eiron* и *eironeia* многу често се среќаваат во творештвото на Платон и тоа не секогаш и не исклучиво врзани за личноста на Сократ, туку најчесто овие својства им ги припишува на софистите, се разбира, со негативна смисла. Имено, во дијалогот *Кратил* (*Kratylos* 384 A-B) Хермоген како *eiron* го именува токму Кратил. Во овој пример глаголската форма *eironeuetai* е објаснета со партиципот *prospoioimēnos*, што значи, *eironeia* е вид на *prospoiesis* - преправање (*simulatio*) или прикривање (*dissimulatio*), а *eiron* е човек, кој не ја кажува вистината, кој нешто прикрива и сака да остави впечаток дека е поинаков одошто навистина е. Со слично значење е и обликот *eironeuomenos* во *Одбраната на Сократ* (*Apologia Socratis* 38 A), каде што терминот го нема само значењето 'некој кој мами', туку 'некој кому луѓето не му веруваат и мислат дека се шегува'. Во *Софисти* (*Sophisto*, 268 A) како *eirones* се посочени еден говорник и еден софист, кои имаат дволичен став и кои сакаат со долги говори во јавноста 'да се прикажат како учени' (прикривајќи го своето незнаење), а пак, во *Закони* (*Leges* 908 D-E) тоа се 'неверници' што сакаат да остават впечаток на пристојни луѓе-верници и ги мамат луѓето со пророштва и гатања. Кај Платон, значи, (слично како и кај Аристофан) под поимот иронија претежно се подразбира "со подбивно преправање да се исмее или да се измами некој".

Бидејќи Сократ ги применувал токму овие методи - саркастична пофалба и привиден укор на сопствената личност - веќе кај Платон тие се доведени во врска со него, но пред сè, како вид *prosroiesis*, а не како термин кој го подразбирал неговиот дијалектички метод.¹² Можеби уште пред Платон овој поим се употребувал за означување на некој преносен говор кој претставувал привидно самоунижување, но немаме документирана потврда за тоа, па така, *eironeia* ќе биде утврдена како термин во рамките на реториката дури кај Аристотел.

Врзувањето на поимот иронија со Сократовото име произлегува од самата природа на иронијата и од фактот дека Сократ ја преобратил иронијата во свое сопствено јас и во, од него создадена, форма на постоење и начин на живот. Во природата на иронијата е да ги спојува, обединува плачот и смеата, не како спротивставени, туку како произлезени од самото познание. Смеата и тагата се иманентни и на природата на Сократ. Во Платоновата *Гозба* (*Symposion*) Алкибијад го карактеризира Сократ, како некој што "низ целиот живот не престанува пред народот да се прави наивен и да се шегува." Го споредува со сирените и со сатирот Марсиј. И Ксенофонт и Аристофан сведочат дека насмевката и потсмевот никогаш не исчезнувале од неговото лице. Од друга страна, пак, од спомените за Сократ произлегуваат и сознанијата за неговата сериозност и грижа, кои се должат на постојаниот стремеж кон вистината, кон доброто и убавото. Повторно Платон, Ксенофонт и Аристофан обрнуваат внимание на двојноста на Сократовата личност и мисла. Личност сериозна и насмеана, отворена и прикриена, приемчива и критична.¹³ Имено, од оваа синтеза на смеата, тагата и познанието се состои неповторливата суштина на феноменот наречен *Сократова иронија*. Самиот Сократ својот стремеж за создавање, својот порив да иронизира го припишува на демон, кој се вселил во него, му станал близок, роднина и постојано го предупредува и укорува, го тера да ја

¹² Markantonates, G., "On the Origin and Meanings of the word Eironeia", *Rivista di Filologia e di Istruzione Classica* 103, 1975. s.16: "the idealisation of his dialectic is embodied by modern writers in the well-known expression "Socratic irony" was never attached to the word irony in Classical Greek and Latin".

¹³ Xen. Mem. I, 3, 8.: "τοιαῦτα μὲν περὶ τούτων ἔπαιζεν ἄμα σπουδάζων." ("Тој се шегуваше, говорејќи истовремено сериозно.").

преиспитува смислата на животот и постоењето со оглед на не/можноста да се спознае вистината докрај, да се поседува знаење¹⁴.

Потрагата по вистината, стремежот - од незнаење да се дојде до знаење кое може да се освои со човечкиот ум - се крајната цел на иронијата како метод и суштина на Сократовата мајевтика. Ова ја отвора философската перспектива на феноменот иронија и таа, како таква, ќе биде предмет на многу голем интерес и истражување на бројни мислители и цели философски школи, а постојат и мислења дека токму Сократовата иронија претставува една од најпримамливите прашања на историјата на философијата, на литературата и воопшто на човековата мисла¹⁵. Потрагата по знаењето го објаснува и Сократовиот став "знам дека ништо не знам" и неговиот метод на "преправање" во разговор со, секако, помалку мудри соговорници - како да тој, што ништо не знае, ги прашува нив, кои повеќе знаат. Суштината на Сократовата иронија се изразува токму преку привидното незнаење на философот, кое го открива вистинското незнаење на неговите опоненти, преку привидното неразбирање, кое го разоткрива вистинското неразбирање на другите учесници во дијалогот, преку триумфот на разумот врз противречноста, глупоста и беспомошноста. Спротивставеноста на внатрешната и надворешната личност ја изразува природата на Сократ.

Негодувањето што го предизвикувал овој метод и ваквата иронија кај соговорниците на Сократ, можеби се должело на негативниот контекст и обезвреднувачкиот призив, кој ја следел иронијата од минатото. Та затоа и Сократовата иронија била сфаќана негативно, како принцип на чисто одрекување, како разурнувачка сила.¹⁶ Се гледала само нејзината површност и кусогледите не можеле да ја видат нејзината позитивна страна и конструктивен принцип. Еден од примерите за вакво негодување среќаваме во првата книга на Платоновата *Држава* (*Respublica* 337a), кога гневниот Трасимах се нафрла врз Сократ и го прекорува за

¹⁴ Според Ксенофонт, демонот не само што го предупредува и укорува Сократ, туку и му наредува и го поттикнува. Платон, пак, смета дека функцијата на божјиот знак е, пред се, да го предупредува учителот. И Плутарх и Кикерон (*De divin.* I, 54) ни сочувале повеќе раскази за таа демонска активност, но секаде таа се јавува само како предупредувачка.

¹⁵ Паси, И., *Смешното*. Софија, 1993, стр. 237.

¹⁶ *ibidem*, s.238.

неговата иронија: "Тогаш тој подбивно се насмеа и рече: - Жими бога, ова е онаа вообичаена Сократова иронија. Го знаев јас тоа и на овие овде уште порано им кажав дека ти нема да сакаш да одговориш, дека ќе се правиш невешт и дека поскоро ќе правиш било што друго одошто да одговориш ако некој те запраша."¹⁷

Некои учени (W. Buchner¹⁸) сметаат дека постои поларизација во значењето на поимот кога тој се однесува на софистите и кога се однесува на Сократ. Во првиот случај се работи за тенденција на претставување со повисоки вредности и знаења од реалните, додека кај Сократ се работи за минимизирање на сопствената интелектуална моќ или пренагласена скромност. Други, пак (L. Bergson¹⁹), мислат дека не постои голема семантичка разлика, бидејќи во обата случаи станува збор за *prospoiesis*.

Но, по Платоновите дијалози, преовладува сфаќањето на ироничното "преправање" во согласност со неговата функција, што јасно може да се види од извесната позитивна конотација која ѝ ја дава Аристотел во своите етички списи, кога веќе нераскинливо ја врзува за името на Сократ и ја оправдува во одредени околности и услови. Ова врзување на иронијата со Сократовата личност трајно го одредува понатамошниот развој на овој феномен, било да се разгледува од философски или од етички аспект. Има автори (Теофраст, Филодем) кои ќе се обидат да ѝ го вратат на иронијата значењето од времето пред Сократ, но ќе видиме дека тие се тенденциозни и без некое поголемо влијание во историјата на терминот и феноменот иронија.

Платон во повеќето свои дијалози, претежно оние од раниот, т.н. Сократов период, ги вообличува мислите на својот учител, ги преточува во разговорна форма, па на тој начин го предава и неговиот метод и специфичниот дух на неговата иронија. Во *Хипиј Големиот* (*Hippias maior*) Сократ го исмева самоуверениот и дрдорлив фалбација Хипиј, а во

¹⁷ "Καὶ ὃς ἀκούσας ἀνεκάρχησέ τε μάλα σαρδάνιον καὶ εἶπεν· ὦ Ἡράκλεις, ἔφη, αὕτη 'κείνη ἡ εἰωθυῖα εἰρωνεία Σωκράτους, καὶ ταῦτ' ἐγὼ ἤδη τε καὶ τούτοις προύλεγον, ὅτι σὺ ἀποκρίνασθαι μὲν οὐκ ἐθέλῃς, εἰρωνεύσοιο δὲ καὶ πάντα μᾶλλον ποιήσοις ἢ ἀποκρίνοιο, εἴ τίς τί σε ἐρωτᾷ."

¹⁸ "Über den Begriff der Eironeia", *Hermes* 76, (1941), s. 339 - 358.

¹⁹ "Eiron und Eironeia", *Hermes*, 99, 4 (1971).

неговото лице и целата софистичка мудрост. Во истоимениот дијалог (*Protagoras*) го фали Протагора, за да го наведе на заклучоци сосема спротивни на неговите претпоставки. Во *Горгџија* (*Gorgias*) го разобличува Каликле²⁰, а во *Одбраната на Сократ* (*Apologia Socratis*) се однесува со презрива надменост кон своите обвинители и рамнодушно ја прифаќа смртта. Дијалогот *Теајетет* (*Theaetetus*), според некои автори²¹, е најинтересен од философски аспект, бидејќи предмет на расправа во него е знаењето. Сепак, *Хиџиј* и *Одбраната* содржат најмногу елементи по кои можеме да судиме за вистинската природа на Сократовата иронија: самоунижувањето, надворешната скромност (до признавање на сопственото незнаење), желбата да се "поучи од мудроста" на софистот, "восхитот" од доблестите на соговорникот, а истовремено и разоткривањето на противниковата ништожност, суета, фалбацество, користољубие и беспомошност пред аргументите. Својствата на личностите, нивните конструкции, како и појавата на фиктивниот Сократов опонент (во *Хиџиј*) ја овозможуваат виртуозната и совршена пројава на полемичниот манир на философот и прават од овие дијалози класичен образец на Сократовата иронија.²² Во нив иронијата е сеприсутна, таа не е само средство за постигнување на целта, туку и цел самата за себе. А основната цел кон која се стреми ироничарот е достигнувањето на вистината, и во тоа име тој поднесува и подбивање и укори и понижувања, во тоа име ќе ја испие и чашата со отров.

Имајќи го сето ова пред вид, ограничувачки и тесно дефинирано ни изгледа поистоветувањето на Сократовата иронија со литота (Jankelevitch). Вистина е дека подоцна терминот *eigoneia* се употребувал, можеби пред сè, како реторичка категорија, но во времето на Философот, таа била секако многу повеќе одошто само стилска фигура со одредена реторичка функција. Сократовата иронија требало да служи за воспитување и образование на луѓето (*docere*), за исполнување на познатата максима "запознај се самиот себе", но принципот може да биде дополнет и со

²⁰ На обвинувањата на Каликле дека се шегува, Сократ одговара дека само се ползува со она со што самиот Каликле веќе долго се шегувал (*Gorg.* 489a). За Каликле иронија е неоснована пофалба... (*ibidem* 489b).

²¹ Серкова, В. А. *О философском содержании категории "ирония"*, Ленинград, 1988.

"запознај ги другите". Запознај се себе за да ги запознаеш другите и запознај ги другите за да се запознаеш себе си. Оваа двојност на познанието, имено е и највисоката цел на Сократовата иронија. Стремејќи се кон неа Сократ со помош на деликатно одбрана форма на шега, ја издига на многу повисоко ниво од обичен инструмент на својата дијалектика, ја издига на ниво на уметност.

Кикерон бил под силен впечаток на Сократовата личност, па оттаму, и Сократовата иронија влијаела во голема мерка на неговото сфаќање на иронијата. Еве што вели тој за Сократовата иронија: "Сократ, пак, унижувајќи се самиот себе си, повеќе се трудел да ги возвиси оние коишто сакал да ги разобличи. Затоа, говорејќи едно, а мислејќи друго, тој вообичаено се служел со таков вид преправање, кој Грците го нарекуваат *eironeia*."²³ Повеќе пати во своите реторички и философски дела Кикерон ја истакнува Сократовата иронија како парадигма за единствен начин на однесување и општење со луѓето, но и како реторичка постапка: *De orat.* II, 270; *Brutus*, 292; *Acad.* I, 16; II, 16; II, 74.

Демосџен. Демостен во своите говори на поимот *eironeia* му дава едно ново, поинакво значење со општетвено - политичка конотација. Во својот *Прв говор против Филип* (*Philippica I*) тој ги укорува Атињаните за нивниот пасивен и неодговорен однос кон татковината, за неисполнување на обврските кон неа (плаќање данок, служење војска и сл.), за занемарување на војната со Филип, па со таква семантичка нијанса е употребен и обликот *eironeian*²⁴: "Така и вие, мажи Атињани, доколку сте готови ова да го сфатите барем сега, ако не порано, и доколку секој од вас, во што треба и во што би можел да се покаже корисен за државата,

²² *ibidem*, s. 240.

²³ *Acad.* pr. II, 5, 15: "Socrates autem de se ipse detrahens in disputatione plus tribuebat iis quos volebat refellere; ita cum aliud diceret atque sentiret, libenter uti solitus est ea dissimulatione quam Graeci *ειρωνείαν* vocant."

²⁴ "ὦ τοῖνον, ὦ ἄνδρες

Ἀθηναῖοι, καὶ ὑμεῖς ἐπὶ τῆς τοιαύτης ἐβελήσθητε γενέσθαι γνώμης νῦν, ἐπειδήπερ οὐ πρότερον, καὶ ἕκαστος ὑμῶν, οὐ δεῖ καὶ δύναιτ' ἂν παρασχεῖν αὐτὸν χρήσιμον τῇ πόλει, πᾶσαν ἀφείς τὴν *ειρωνείαν* ἑτοίμος πράττειν ὑπάρξῃ, ὁ μὲν χρήματ' ἔχων εἰσφέρειν, ὁ δ' ἐν ἡλικίᾳ στρατεύεσθαι, — συνελόντι δ' ἀπλῶς ἂν ὑμῶν αὐτῶν ἐβελήσθητε γενέσθαι, "

оставајќи настрана секакви изговори, биде спремен да дејствува, и тоа кој има пари, да даде, друг, којшто е на возрасат погодна за војување, да војува, со еден збор, ако сакате да бидете свои,...."²⁵

Во истиот говор, повторно го среќаваме поимот *eironeia* со слично значење: општествено однесување со недостиг на политичка и општествена одговорност, односно "натегање" или "забошотување"²⁶: "Времето во кое треба да дејствуваме ние го трошиме во подготовки, а погодните прилики не ја чекаат нашата бавност и нашето натегање."²⁷

Приближно иста конотација имаат и другите облици *eironeias* и *eironuomenos* кои ги среќаваме во *Почейџоци* (*Exordia*, XIV, 3, 2) и во *Еџиџаф* (*Epitaphus*, 18, 7), а тоа е - одбегнување одлуки кои обврзуваат и минимизирање на прашањата од областа на безбедноста на државата.

Во сите наведени случаи очигледна е негативната смисла на поимите кои означуваат особини што не им доликуваат на добрите граѓани, на патриотите и на искрените демократи, а означуваат дејствие на кое Демостен му го спротивставува енергичното дејствување (*prattein*). Овде, значи, станува збор за некакво злонамерно прикривање на политичките и општествените способности заради одбегнување на одговорност и должност од страна на граѓаните, што претставува еден специфичен вид на привидно унижување на сопствената личност.

Аристџоџел. За еволуцијата на значењата на поимот *eiron* и *eironeia* најдобро ни сведочат делата на Аристотел, и тоа најмногу *Никокомахова еџџика*, *Евдамова еџџика* и *Ретџорикаџџа*. Употребата на овие поими кај Аристотел јасно покажува дека тие во IV век п.н.е. добиваат нова смисла во однос на значењата што биле познати во V век п.н.е. Во науката постои уверување дека и самиот Аристотел не бил доследен во нивната употреба, односно дека не секогаш во неговите дела тие подразбираат исто значење.

²⁵ Демостен, *Говори*, избор. предговор и превод од старогрчки Даница Чадиловска, Скопје, 1995 г., стр. 23.

²⁶ "τὸν γὰρ τοῦ πράττειν χρόνον εἰς τὸ παρασκευάζεσθαι ἀναλίσκομεν, οἱ δὲ τῶν πραγμάτων οὐ μένουσι καιροὶ τὴν ἡμετέραν βραδυτῆτα καὶ εἰρωνείαν."

²⁷ Прев. на македонски Д. Чадиловска, види фус. 23.

Тоа се однесува на значењата кои им ги дава во етичките списи, од една, и во *Реторикајџа* (*Rhetorica*), од друга страна, но многу поверојатно е дека оваа разлика не се должи на недоследност, туку на толкување од различен аспект.²⁸ Оттаму и впечатокот дека во етичките списи е даден многу попотполн третман на ироничниот карактер.

Имено, во *Никомахова Еџика* (*Ethica Nicomachea*) се занимава со човековото блаженство, како највисока цел на животот и го испитува односот на доблеста и среќата, на доброто и човековата волја и дејствување. Според тоа, доблеста треба да се сфати како мерка која е еднакво далечна од претераноста, колку и од недостатокот. Во таа рамка ни презентира одредени поведенија на поединци во општеството и се обидува да даде извесна дефиниција на *eironeia*, па ја утврдува како поим со кој се изразува една крајност, во спротивност со другата, наречена *aladzoneia*. Овде *eironeia* значи начин на говор кој ги прикрива вистинската вредност и способност на говорникот, додека *aladzoneia* е разметливо претерување, фалбаџиство. Златната средина меѓу овие две крајности треба да биде вистината - *aletheia*. Според сите други изводи кои се однесуваат на средината меѓу прекумерноста и недостатноста, и иронијата, значи, би морала да се смета за отстапување од доблеста, доблеста на искреноста. За употребата на иронијата Аристотел објаснува дека - кога некој не може да ја каже точната вистина, ќе покаже подобар вкус ако своите доблести ги стави во сенка, како да ги брише, па затоа ироничарот сепак треба да го прекоруваче помалку од фалбаџијата.²⁹ Со тоа Аристотел за прв пат на поимот му дава извесна достоинственост и позитивна конотација, за разлика од Аристофан и Платон. Тој предупредува дека не постои голема разлика помеѓу двата контрапункта, бидејќи ако се претера со *eironeia*, таа може да премине во *aladzoneia*. Умереното и соодветно служење со иронија, според него, сведочи за духовитост, а претераното заостанување зад мерката (*heliian elliepsis*) понекогаш не остава впечаток на скромност, туку и самото делува како особен вид фалбаџиство. Ако се има предвид важноста што Аристотел ѝ

²⁸ Bergson, L., op. cit., s. 421.

²⁹ *Eth. Nic.* 1127 a.

ја дава на вистинската мерка, на златната средина, тогаш станува јасна и смислата на иронијата, како што тој ја дефинира.

Истото се однесува и на поимот *eiron*, чија карактеристична особина е скромноста и тенденцијата за намалување на сопствените вредности, за разлика од неговиот *oppositum* - *aladzon*, кој е тип на горделивец што си припишува поголемо значење и заслуги одошто реално поседува³⁰. Сепак, во однос на кажувањето на вистината, и едниот и другиот се *philopseudes* - љубители на лагата или *pseudomenoi* - луѓе кои не ја кажуваат вистината, а нивното однесување е лажно и претставува преправање - *prospoiesis*. Кај *eiron* ваквото лажно претставување води кон намалување (*prospoiesis epi to elatton*) што бездруго претставува литота, а во случајот на *aladzon* тоа се стреми кон преувеличување, претерување (*prospoiesis epi to meidzon*), кое е емфатично. Очигледно е дека овие поими кај Аристотел добиваат особено значење, базирано на умерената етика (*sophrosyne*), која препорачува придржување до принципот *meson* или *mesotes*, и во таа смисла иронијата, како своевиден "недостаток", сепак е поблиска до "средината" (*meson*). Слично е и во *Евдамова Еѿика* (*Ethica Eudemia*) и во *Големаѿа Еѿика* (*Magna moralia*), каде што доблеста наречена 'вистина' се наоѓа во средината помеѓу двете крајности-*eironeia* и *aladzoneia*. И овде иронијата се третира, пред сѐ, како карактер, иако главно се манифестира преку говорење, значи со зборови (*Magna moralia* 1. 33. 1193a 28-37).

Концепцијата за иронијата, која Аристотел овде ја изнесува, е под влијание на Сократовата личност и однесување, на што укажува и толкувањето на моделот на *aner megalopsyhos* - човек кој е оправдано горд и кој ги поседува највисоките етички вредности, па секогаш треба да се стреми кон вистината, да биде нејзин пријател (*philalethes*), но во однос на толпата (*hoi polloi, plethos*) може понекогаш да си дозволи и иронија. Тоа секако не треба да го прави за остварување на сопствена полза (1127b 22-32). Според неговото убедување *eironeia*, сепак, претставува помало зло од *aladzoneia*, бидејќи во некои случаи е оправдана, а укажува на скромен,

³⁰ Во книжевноста подоцна *aladzon* претставува тип на лик - горделивец, измамник, фалбација, како на пример *miles gloriosus*. Cf. Northrop Frye, *Anatomija kritike*, Zagreb, 1979, стр. 53.

добро воспитан човек. Во околности, кога треба да се одбегне претераност или надуеност (*hyperbole*), таа не само што е дозволена, туку е и препорачлива. Дозволена е и за оправдано гордиот (*megalopsyhos*) кога разговара со луѓе од толпата и не сака да ја покаже својата интелектуална надмоќ, доминација (IV 8.^f 1124b 30-31). Иронијата е оправдана и во секојдневните меѓучовечки односи, само ако е одмерена. Иронијата, како своевидна претерана скромност, може да се користи во исклучителни цели, како на пример при подучување, за да се симне учителот на нивото на учениците или слушателите. Значи, говорникот мора да ја користи со истенчено чувство за ситуацијата, предметот за кој зборува и сликата што ќе ја остави пред другите за неговиот однос кон предметот. Според тоа, иронијата може да се разбере и како своевидна етичка слобода (*licentia*), при што она што му е допуштено на еден, не може да се смета за оправдано кај друг, сè во зависност од околностите, вештината на говорникот и сл.³¹

Во секој случај, Аристотел како да не покажува доволно истенчено чувство и разбирање за духовитоста на иронијата, па ја сведува на недостаток, бидејќи, да се каже помалку од она што е вистина, значи да се каже помалку од што треба (*minus iusto*), а тоа е речиси исто толку неоправдано како и да се преувеличува, да се каже повеќе од што е вистинито, односно повеќе од што треба (*plus iusto*).³²

Во *Сѝисοῖι за физиономијаῖια* (*Physiognomica* 3. 808a 27-29), дело кое му се припишувало на Аристотел, но не е автентично негово, авторот дури го опишува и надворешниот изглед на ироничарот: "Ироничарот има дебело лице, со брчки (набори) околу очите; неговиот израз изгледа поспано."³³ Ваквиот опис потсетува на политички и општествено неактивните и незаинтересирани Атињани, кои Демостен во лутина ги нарекува *eirones*, со таа разлика што кај Аристотел отсуствува емоционалната обоеност и изрекувањето сопствен суд.³⁴

³¹ Stojanović, D., op. cit., стр. 15.

³² Jankelevič, V. op. cit., стр. 82.

³³ "εἴρωνος σημεῖα πλὴν τὰ περὶ τὸ πρόσωπον, καὶ τὰ περὶ τὰ ὄμματα ῥυτίδωδες ὑπνώδεις τὸ πρόσωπον τῷ ἥθει φαίνεται. μικροψύχου σημεῖα."

³⁴ Pavloskis, Z., "Aristotle, Horace, and the Ironic Man", *Classical Philology*, 43, 1968, s. 23.

Покрај сите недоречености во дефинирањето на поимот *eigoneia*, покрај сите недоследности (привидни или не), станува јасно дека по Сократа, под влијание на неговата личност и специфична иронија, терминот губи многу од својата негативна обоеност. Аристотеловото повикување на Сократ во голема мерка го доближува *eigōn* до *megalopsychos*. Значењето на иронијата значително се менува и утврдува. Ненадоместлива загуба за ова прашање е тоа што не ни се сочувани Аристотеловите дела за комедијата, кадешто, најверојатно се третираат и погоре разгледуваните термини.

Теофраст. Аристотеловиот ученик и наследник во перипатетичката школа ја сфаќа иронијата како привидно унижување на сопствената личност, а ироничарот за него е "човек кого никогаш не можеш да го натераш да направи нешто или пак со зборови да се определи така што по некое прашање да застане на нечија страна". Типот на ироничар што тој го слика во своите *Характѐри* (*Characteres*) нема амбиции да се постави во некаков етички систем во врска со "придржувањето кон златната средина", па во таа смисла е многу поблиску до Демостеновото значење, одошто до можниот континуитет на Аристотеловата концепција на овој поим. Неговата теоретска расправа *За смешношћо* (*Peri geloion*), за жал, не е сочувана, иако би било многу интересно да се спореди со *Характѐриите*. Но, и во ова што е сочувано постои дисконтинуитет, односно контрадикторност во првичната дефиниција за иронија (создавање привид за пониска вредност и на дело и со збор) и подоцнежните проширувања во кои се мешаат повеќе елементи (ироничарот никогаш не зборува искрено, туку секогаш кажува нешто друго од тоа што го прави или има намера да го прави). Овие разлики веројатно се должат на значителната редакција³⁵ што ја претрпел текстот подоцна. Во подоцнешната характеристика на *eigōn* се препознаваат извесни совпаѓања со Аристотеловата концепција, но сепак не може да се зборува за некоја евентуална традиција кај перипатетичарите во сфаќањето на овој поим. Теофраст, очигледно, немал философски

³⁵ Turasiewicz, op. cit. стр. 28.

амбиции во ова дело, туку имал практична цел да ги обопшти главните црти својствени на однесувањето на овој тип карактер во секојдневниот живот. Па така, овде читаме дека *иронијата е насмјување да се унижиш самиот себе си и на дело и на збор, а ироничарот е човек кој го фали својот противник и говори кројко со раздраженије. Тој вели дека продава кога не продава и вели дека не продава кога продава, слушајќи нешто - вели дека не слуша, гледајќи - вели дека не гледа. Често вели дека не знае, дека не помни, дека не му се верува. Се чини дека од Аристотеловиот ученик би се очекувало да го продлабочи и развие мислењето на својот учител, да го дополни со поточни определби и голем број илустративни примери, но тоа едноставно го нема кај Теофраст. Неговата карактеристика е поскоро негативна, одошто позитивна (позитивно е што ироничарот ги смирува страстите на противникот), но сепак се наметнува впечаток дека и тој, сликајќи го ликот на ироничарот, го имал предвид, пред сè, Сократ. Во однос на Аристотеловата концепција за иронијата, оваа на Теофраст се чини еднострана и неубедлива.*

Филодем. Филодем од Гадара во својата расправа *За злојто (Peri kakion)* пренесува делови од портретите на поедини типови луѓе, т.н. *charakterismoí*, чиј автор бил перипатетичарот Аристон од Кеос (III век п.н.е.). Меѓу нив се наоѓа и портретот на *eirón*, па преку неговите навики, постапки од секојдневниот живот, предаден ни е неговиот *ethos*. Овде ироничарот поминал уште полошо одошто кај Теофраст, всушност се оддалечил уште повеќе од Аристотеловиот. Кај Филодем читаме дека *eirón* е самобендисан човек, кој се прикрива зад незнаењето, свесно ја намалува својата вредност, се претставува лажно скроман, а всушност е лицемер што ги исмејува луѓето, фалбација и горделивец. Таквото однесување, иако е можеби само *prospoiesis*, со време може да стане опсесивно и да се претвори во *altera natura*.

Накучо, ова е еден опис кој е сосема популарен, секојдневен и кој не содржи дефиниција за поимот *eirón*. Сепак, во него можат да се препознаат влијанието на перипатетичарите и на Аристотел, со таа разлика што Филодем не прави разлика помеѓу *eirón* и *aladzón*, па исто како и

Аристофан со нив ги нарекува Сократ и неговите ученици. Има повеќе индиции дека ваквиот портрет на еџон повторно се однесува токму на Сократ, чиешто име два пати е спомнато, а парафразирани се и некои негови мисли, како на пример онаа дека тој знае повеќе од другите, затоа што знае за сопственото незнаење. Сократовиот лик на ироничар овде повеќе наликува на *ласкавецот* на Менандар, одошто на самиот Сократ. Единствената разлика меѓу ироничарот и ласкавецот, според Аристон, е во тоа што кај ироничарот не постои користољубие. Тој во разговор се прави невешт, зблуден и неспособен да даде одговор на сосема едноставни прашања.

Кај повеќемина иследувачи постои мислење дека изворниот, Аристоновиот опис на овој *charakterismos* претрпел значителна интервенција од Филодем, кој му дал на текстот видлива епикурејска обоеност. На друго место Филодем вели: "Иронијата е средство (орудие) за правење зло".³⁶ "Таа каса."³⁷ Повеќе од јасно е дека припадниците на Епикурејската школа не ја сакаат иронијата, ја одбегнуваат исто колку и реториката, сметајќи ги за артифициелни и неспоиви со потрагата по вистината.

Епикурејците не се единствените што покажуваат одбивност кон иронијата: Стоиците сметаат дека таа не е вредна за изучување и ја отфрлаат како недостојна за слободниот и сериозен човек; Киниците, пак, не можат да го согледаат рафинираното оружје на иронијата, и ја претпочитаат "подбивната смеа".

Во римската литература иронијата како изразно средство е присутна во творештвото на поголем број автори и тоа во различни литературни видови. Познатиот Скипионов кружок бил средина во која особено се восприемале и се ширеле изразни средства, но и начин на однесување од ваков вид. Историчарот Фаниј во своите *Анали* (*Annales*) го претставува Скипион Ајмилијан Африкански Помладиот токму како ироничар во сократовска смисла³⁸. Но, што се однесува до теоретските

³⁶ *Philodemi Volumina Rhetorica*, p. 342, col. 10.

³⁷ *Peri parhsias*, Frag. 26, l. 4-13.

³⁸ За ова ни сведочи Кикерон во *De orat.* II, 270.

експликации на оваа појава, тие се ограничуваат главно на реторичката употреба на иронијата, па се сведуваат на реторичките списи на Кикерон и Квинтилијан. Нив, со оглед на зададената тема, ќе ги разгледаме многу поопстојно во наредните поглавја. Самиот термин, пак, за означување на овој феномен, римјаните го преземаат од грчкиот јазик, го латинизираат во *ironia*, но и како таков се среќава поретко одошто *simulatio* и *dissimulatio* (термини создадени од Кикерон).

2. 2. РОМАНТИЧНА ИРОНИЈА И НЕЈЗИНАТА КРИТИКА

Уште еден период има исклучително значење за историјата на иронијата, а тоа е германскиот романтизам во својата рана фаза, кога таа повторно е во фокусот на вниманието и кога судирот на мислења се води околу концепциите за нејзината субјективна или објективна природа.

Романтизмот е крајно критички настроен кон уметноста на класицизмот и кон резултатите на Француската револуција, по која индивидуата има сосема споредно место во општеството во кое се е потчинето на власта на парите. Главно оружје на оваа критика е романтичниот индивидуализам, во литературата најзастапен преку романтичната иронија. Значи, иронијата повторно станува средство за спротивставување на востановените начела на општеството, поточно средство за изразување на критичката индивидуалност.

Шлегел. Во делата на Фридрих Шлегел (наречен од Хегел "татко на иронијата") романтичната иронија ја добива својата главна формулација и ги предизвикува неговите современици (Тик, Милер и др.) и да дадат свои нијанси на основното значење на поимот. Кај некои дури влијае и на изградба на цели спекулативни системи (Золгер). Во инсистирањето на субјективноста и индивидуализмот на романтичната иронија Шлегел оди до таму што таа веќе станува неопределена, аморфна. Во однос на Сократовата иронија, која, да се потсетиме, беше средство за постигнување на одредена цел - воспитување и образование на луѓето, романтичната иронија станува цел самата за себе, таа не е повеќе средство за постигнување на целта, таа е самостојна и самодоволна самата за себе³⁹.

Според Шлегел, иронијата е речиси, неделива од комедијата, а романтичарите високо ја ценат комедијата, сметајќи ја за симбол на совршена уметност. И додека иронијата е иманентна на високите уметнички остварувања, комедијата е засебна уметничка форма, во која се овоплотува иронијата. Во однос, пак, на реторичката или трагичката

³⁹ Паси, И., op. cit. 247.

иронија, имајќи ги предвид нивните специфични значења и содржини, повторно упатува на извесна неопределеност која можеби обединува различни, понекогаш и противречни елементи од традицијата на терминот иронија. Во толкувањето на некои од константните црти низ историјата на терминот Шлегел го посочува единството на шегата и сериозноста, на откриеноста и преиначувањето, на совршеноста на натурфилософијата и философијата на уметноста. Тој излегува од нејзините сопствени рамки, за да и го припише сè она што е значајно за уметноста и за да ја претвори во најсуштествениот признак за уметноста и уметникот.⁴⁰ Според односот на авторот кон појавата која е предмет на иронија, Л. Болдина⁴¹ иронијата на раните германски романтичари ја нарекува "ентузијастичка", а ја објаснува со ставот на Шлегел дека романтичарот, потпирајќи се на сопственото "јас" може да ја подвргне на иронично исмевање било која појава од реалноста (сопственото творештво, добродетелта, генијалноста).

Исак Паси⁴² смета дека иронијата на Шлегел потекнува од лабораторијата на Фихте и дека блиската врска на иронијата со философијата е неспорна, со тоа што личноста на Сократ ги обединуваше философот и неговиот надворешен лик - ироничарот, додека кај романтичарите философот и ироничарот се одвоени личности - философот е Фихте, а ироничарот е Шлегел.

Золгер и Хеџел. Во естетиката на Золгер⁴³ иронијата има исклучително важно место. Како за романтичарите, така и за Золгер таа претставува сеопшт принцип на уметноста: без неа уметноста не може да се разбере, па дури "без иронија нема ни уметност". Според него, иронијата е непосредно поврзана со фантазијата. Тој смета дека волшебната сила на големите уметнички дела, како на современите, така и на постарите автори, се должи токму на иронијата, со тоа што кај едните таа е свесно употребена, а кај другите несвесно (*невина иронија*). За

⁴⁰ ibidem s. 248.

⁴¹ *Ирония*, Москва, 1980, стр. 28.

⁴² op. cit. s. 248, 249.

⁴³ *Vorlesungen über Aesthetik*. Leipzig, 1829.

разлика од длабокиот субјективизам на Фихте и Шлегел, во кој иронијата произлегуваше од семојното *Јас*, Золгеровата концепција на ироничен универзализам исходиштето на иронијата го наоѓа во подлабоки духовно-историски заемодејствија и од местото на уметноста и на уметникот во нив.⁴⁴ Или, теоријата за иронијата како духовен процес ја претпоставува на сфаќањето за иронијата како игра на слободната субјективност. Според него, ироничниот уметник е поскоро посредник меѓу идејата и стварноста, актер во нивната меѓусебна драма, одошто творец-бог кој создава сè од себе самиот. Иронијата, пак, станува инструмент, органон на разумот и на неостварениот идеал или на духот потонат во стварноста. Јанкелевич⁴⁵ смета дека Золгер ја поставува иронијата во центарот на еден догматски систем, дека од неа прави метафизичка категорија, врзувајќи ја со судбината на *Айсолуинойо*.

Значи, иако појдовната точка на Золгер е романтичната иронија, крајниот исход е еден друг, поинаков вид иронија, која ја изведува од духовната супстанца, од идеалниот апсолут. На тој начин тој се издига над субјективноста на романтизмот, не негирајќи го, не барајќи нешто сосема ново, туку едноставно-надминувајќи го. Затоа, неговата концепција за иронијата со право се смета за некаков преоден степен на движењето од иронискиот субјективизам на романтичарите кон Хегеловиот ирониски објективизам. Ова дотолку повеќе што тешко се разграничуваат и, условно речено, двата вида на иронија - субјективна и објективна.

Хегел⁴⁶ го поздравува Золгеровото разбирање на дијалектичниот момент на иронијата и движењето од субјективното кон објективното, додека за останатите *ајосџоли на иронијата* има најостри зборови на критика.⁴⁷ Според Хегел, романтичниот ироничар ги урива сите определби за справедливоста, природноста, самиот создава сфаќања кои потоа ги урива, се однесува несериозно кон сè и си игра со сè.

⁴⁴ Паси, И. op. cit. s. 252 et passim.

⁴⁵ op. cit. s. 18.

⁴⁶ Во рецензијата на Золгеровите посмртно издадени дела и писма, како и во други свои трудови.

⁴⁷ Особено жестоко ја критикува *десџруктивната џола субјективност* на романтичарите, за која смета дека треба да се отфрли. Ваквиот негативен став на Хегел веројатно се должи на неговата теорија за уметничкиот творечки процес и генералниот стремеж кон објективност, кој се провлекува низ целиот негов филозофски систем.

Во *Историјата на философијата* Хегел опширно се занимава со Сократ, па и со неговата иронија. Овде како да е под влијание на Кикероновото сфаќање за *urbanitas* (истенченоста, угладеноста како својство на иронијата), па вели дека во Сократовото однесување нема ништо грубо, ни жестоко и дека тој може да биде пример за најугладена атичка љубезност. Имено, Хегел, пред сè, го интересира философскиот аспект на Сократовата личност и став, односно иронијата како "субјективен облик на дијалектиката" (според што го одредува и Сократовото место во философијата) и како израз на слободата на личноста во изразувањето на нејзините уверувања при дијалошко трагање по вистината. Што се однесува до Сократовиот метод, тој го сфаќа како метод за трагање по вистината што подразбира искористување на можноста за експликација во процес на конкретизирање на извесни, непроблематизирани содржини.⁴⁸

Во ова, накусо, се состои позитивната Хегелова концепција за иронијата. Иако многу повеќе внимание и место ѝ посветува на критиката на романтичната иронија, тој сепак остава доволно упоришни точки врз кои подоцна ќе може да се изгради поцелосната теорија за иронијата како суштина на историскиот процес.

Ако направиме споредба меѓу античката и романтичната иронија, ќе забележиме дека нивната истоветност е во тоа што и едната и другата оперираат со противречноста. Кога ироничарот вели *да*, тој всушност сака да рече *не*; кога вели *не*, секако сака да каже *да*. Оваа истоветност, се разбира, е сосема формална. Обете иронии се истоветни и по тоа што се појавиле во епохи, кога силно се зголемил интересот кон проблемите на човековото познание, а заеднички им е и стремежот да го преобразат битието со посредство на познанието.

Нивните разлики, пак, се многу поголеми. Пред сè, различна е нивната цел. Основната цел на романтичната иронија е играта - играта на противречностите на животот, естетичката игра со силен печат на субјективност; додека античката иронија за цел го има објективното достигнување на одредени повисоки вредности, опфаќајќи го севкупното

⁴⁸ Stojanović, D. op. cit. s. 27.

човеково живеење за да го видоизмени и да го направи подобро. Понатаму, се разидуваат и основните принципи на античката и романтичната иронија: романтичната е нераскинливо врзана за апсолутниот субјективизам, кој сосема го одрекува објективното, супстанцијалното; извориштето на античката иронија, исто така е сопственото чувство на човекот како субјект, но тој никогаш не преминал во апсолут.

И Јанкелевич ја подвлекува големата разлика меѓу Сократовата и романтичната иронија тврдејќи дека од едната до другата иронија има исто толку колку од морализмот до дилетантизмот.⁴⁹

Кјеркегор. Ниту една посериозна расправа за иронијата не може да се замисли, а уште помалку да даде релевантни согледувања за развојот на феноменот иронија (без разлика дали се занимава со философскиот, литерарниот или било кој друг нејзин аспект) без навраќање на делото на данскиот философ Серен Кјеркегор *Кон поимот за иронијата со постојано навраќање на Сократот*. Во него Кјеркегор се занимава со критика на романтичарското поимање на иронијата, како и со критика на нејзините критичари. Со еден збор, човекот кој ја избра иронијата за свој животен став, смета дека ниту Фихте и Шлегел, ниту Золгер и Хегел не ги образложиле и разработиле убедливо своите ставови по однос на ова прашање. Иако својата појдовна позиција за иронијата како бескрајна апсолутна негативност, како отсуство на позитивно-конструктивен елемент, исто како и дел од критиката на романтичарската иронија, ја презема од Хегел, сепак успева да се оттргне од неговото влијание и да понуди своја концепција.⁵⁰ Таа се оддалечува од Хегеловото сфаќање за сеопштата иронија на светот и нејзиното исклучиво негативно вреднување, па и од тврдењето за испразноста на романтичарската иронија. Кјеркегор не смета дека иронијата е нешто недостојно, туку, напротив, во неа ја препознава *првата и најистинска одредба на субјективноста*, во Сократовата иронија ја препознава *слободата на*

⁴⁹ оп. cit. s. 17.

⁵⁰ Цепаровски, Ивица, "За иронијата - со постојано навраќање на Кјеркегор", во: *Lettre internationale*, бр.1 декември 1995, Скопје, стр. 67-70.

субјективността и нејзиниот придвижувач. Во позитивната негативност на иронијата и потполното одрекување, тој гледа подготовка за нешто ново, што значи дека *иронијата твори*. Кјеркегор дури смета дека иронијата, покрај другите свои природни својства, поседува и извесна аристократичност: "Ироничната фигура застапува и една особеност, својствена за секоја иронија, имено една определена аристократичност, која се должи на тоа, што таа, иако се знае дека ќе биде разбрана, не би сакала да биде разбрана веднаш и таа аристократичност е причина оваа фигура на зборот да гледа со надмено пренебрегнување на обичниот прост збор, којшто секој може веднаш, непречено да го разбере." Неговите позитивни ставови за иронијата најречито се сублимирани во петнаесетте тези понудени на крајот на неговото погоре спомнато дело-дисертација, во кое на крајот констатира: "Како што философијата започнува со сомнежот, така и еден човечки живот којшто може да биде наречен достоин, започнува со иронија."⁵¹

Романтична иронија според дефиницијата на Мјук е "начин на иронично справување со општо иронична ситуација, но пред сè, со ироничните противречности на уметноста; поточно - романтичната иронија е израз на ироничен однос, усвоен како средство за recognizing and transcending, кое сепак ги задржува тие противречности."⁵²

⁵¹ Кјеркегор, Сјорен. *Врху понятието за ирония*, (превод од датски С. Начев, встопителна студия Исак Паси), София, 1993, с. 309.

⁵² op. cit. 159.

II. 3. ИРОНИЈА НА СУДБИНАТА-ТРАГИЧКА ИРОНИЈА

По обидите иронијата да се промовира во општо својство на творечката субјективност од страна на претставниците на субјективната естетика и во сеопшт принцип на историскиот процес од страна на претставниците на објективната естетика, се јавува и идејата за трет вид иронија, сфатена како суштина на светскиот процес. Таа би требало да произлезе во ситуации кога стремежот кон една цел завршува со постигнување на поинаков или сосема спротивен резултат. Една од недоумиците кои ги предизвикува ваквото сфаќање на иронијата е: дали секое несовпаѓање меѓу посакуваното и постигнатото претставува иронија и дали таа иронија би била вистинска иронија?⁵³

Хегеловите ученици, како на пример Макс Шаслер, ќе се обидат да дадат еден подетален, ироничен цртеж на светската историја. Во рамките на оваа слика семоќноста на иронијата се манифестира секогаш кога грандиозните човекови планови завршуваат со пораз или со сосем спротивен резултат. Според Шаслер⁵⁴ иронија постои во секоја противречност меѓу идеалот и стварноста и тоа ја претставува смислата на популарната *иронија на судбината* со нејзините многубројни историски, прозаични или поетични преплетувања, па оттука произлегува и синтагмата *Ironie als ob*. Иронијата на судбината се квалификува како иронија не заради нејзините сопствени карактеристики, туку заради аналогија со иронизирачката способност на субјектот. Имено, кога се чини дека историјата се потсмева или си поигрува, тоа е само привидно, бидејќи тоа не произлегува од нејзината способност за комично, во неа нема ништо смешно. Напротив, таа е поблиску до трагичното, па оттука и нејзината поврзаност со *трагичката иронија*.

Иронијата на судбината како тема во литературата и како уметничка инспирација најчесто се користи во драмата, поточно во трагедијата и тука таа потполно суштествува како *трагичката иронија*, како спој на иронија и трагика. Суштината на трагиката се состои во

⁵³ Паси, И. op. cit. s. 262.

⁵⁴ во: *Das Reich der Ironie in kulturgeschichtlicher und aesthetischer Beziehung*, Berlin, 1879, цитирано посредно според Паси, И. op. cit. s. 263.

неразрешената противречност меѓу она кон кое се стреми херојот и неможноста да го оствари тоа во дадени околности. Иронијата овде служи не за изразување потсмев или комичен ефект, туку, за изразување на длабоко сочувствување со страдањата на херојот. Во теоријата, како парадигми низ кои се илустрира трагичката иронија, најчесто се посочуваат Софоклевиот *Цар Ојдиј* и Ајсхиловиот *Агамемнон*.

Значи, би рекле дека таа постои како типична поетолошка и драматолошка постапка, која се основа врз реторички парадокс што овозможува поетички ефект - очудување (to thaumadzein, admirari), ефект регистриран во теоријата на поетиката, ефект кој може да се манифестира со врвното поетолошко својство - *novum* (ново). Ова претставува осветлување на веќе познат феномен надвор од поетиката. Типична трагичка иронија се пројавува во драматургиска метабаза - постапка наречена хетеротелија: кога трагичкиот херој стреми кон една цел, а постигнува спротивна, парадоксална цел.

III РЕТОРИЧКАТА КОНЦЕПЦИЈА ЗА ИРОНИЈАТА КАЈ КИКЕРОН

Во рамките на реториката иронијата е поим со помалку или повеќе стабилно значење или со ограничен број на варијанти. Класичната реторичка одреденост на иронијата е еднакво важна, како и философската; можеби и поважна, бидејќи во традицијата на овој феномен го зазема средишното место. Зачетоците на таа одреденост ги наоѓаме во Аристотеловата *Реторика*, а реторичката дефиниција се востановува од времето на *Реторика за Александар* (*Rhetorica ad Alexandrum*) и во различни варијанти трае сè до денес. Реторичката иронија, иако значи извесно стеснување во однос на широката и богатата палета на значења кои се содржат во севкупниот феномен на иронијата, или поточно речено - сведување на начин на изразување, не го исклучува сфаќањето за определен духовен или животен став. Напротив, реториката се обидува да ги ограничи или да ги класифицира можните механизми за изразување на тој став со иронија. На тој начин придонесува и за евентуално семантичко дополнување или допрецизирање на поимот.

Реторичките списи на Кикерон, кои му донеле слава речиси еднаква на славата што ја стекнал со своите говори, се неодминлива и нераскинлива алка во синцирот кој ја сочинува традицијата и развојот на иронијата како реторичка категорија. Иако Кикерон во овие дела во голема мерка се потпира на учењата на грчките теоретичари, сепак ни најстрогите критичари не можат да ја одречат неговата зрелост, стручност, релативната самостојност и одредена римска оригиналност. Овие вредности се должат, покрај на несомнената дарба, на неговото извонредно широко образование, на претходното дведецениско изучување и преведување на грчки реторички учебници, бидејќи повеќето од своите трактати посветени на реториката ги составил веќе на педесетгодишна возраст, во периодот меѓу 55 и 46 година од старата ера (со исклучок на *De*

inventione, кој датира од неговата рана младост, некаде меѓу 92 и 88 година п. н. е.). Можеби е иронично, но не и изненадувачки што првите поголеми и позначајни расправи за реториката на латински јазик (Кикероновите *За говорникоџ*, *Бруџ* и *Говорник*) се напишани во период кога важноста и моќта на јавното обраќање во Рим рапидно опаѓаат (педесетите и четириесетите години), па оттаму и интересот за улогата на говорникот во општеството станува маргинален. Но можеби токму тоа бил мотивот на Кикерон, кој и во своите реторички дела не може сосема да се оттргне од политиката, бидејќи неговиот идеален говорник е мислител, доблесен граѓанин, *vir bonus*, кој на свој начин влијае врз општествениот живот, врз мислењето на членовите на државната заедница. Тој останува верен и на својот став по однос на вечниот судир меѓу философијата и реториката - тој ги спојува, но многу често философијата ѝ ја подредува на реториката.

Иронијата најопстојно е елаборирана во *За говорникоџ* (*De oratore*), едно од неговите најпочитувани дела, но еднакво релевантни (иако во помал обем) одредници за овој реторички феномен наоѓаме и во *За изнаоѓањето*, *Бруџ* и *Говорник*. Трите книги на дијалогот *За говорникоџ* Кикерон ги пишува не само со цел да пружи практични упатства за говорничката вештина, туку да го претстави портретот на идеалниот говорник. Кикероновите идеален говорник е многу повеќе од вешт и прагматичен техничар, тој е сестрано образувана личност со енциклопедиски знаења, мислител кој со одбрани зборови ги изразува своите искрени и длабоки убедувања и токму од таа искреност произлегува и неговата убедливост и моќ да влијае на публиката и на судиите. Кикерон особено инсистира на оваа поврзаност меѓу личните убедувања на говорникот и убедливоста на неговиот говор. За него тоа е *condicio sine qua* поп за успешен говор, за неговата вредност и моќ, кои многу повеќе зависат од искреноста, вистинољубивоста и убеденоста на ораторот, одошто од неговата занаетчиска уметност, теоретска подготвеност или рутина заснована на искуство. *За говорникоџ* настанува во 55. година п.н.е., во времето на Кикероновата изолација и отсуство од говорничката сцена под притисок на власта на триумвиратот, како еден нов начин за ослободување на неговата огромна говорничка енергија. Тој

самиот, во едно писмо до Лентул (*Ad fam.* 1. 9. 23), објаснува дека делото е пишувано "во духот на Аристотел", но исто така и дека се трудел да ги одбегне едноставните правила - а да ја опфати сета постоечка теорија на говорништвото, вклучувајќи ги и Аристотел и Исократ. Значи, не станува збор за технички реторички учебник, бидејќи во оваа расправа - дијалог се одбегнува техничката терминологија, а вниманието се усредоточува на клучни прашања со кои се занимавале и Платон и Аристотел: дали реториката е уметност; колку е важна вроената дарба на говорникот, а колку теоретската и практична подготовка; какви сè познавања се неопходни за успех во јавните настапи и сл. За нас најинтересна е втората книга во која, во долгата дискусија на Антониј, станува збор за трите задачи на говорникот (*officia oratoris*): да ги придобие симпатиите на публиката, да докаже што е вистинито и да ги побуди и насочи чувствата во пожелна насока. Имено, тоа е Кикероновата верзија на Аристотеловите три начини на убедување: *ethos*, *logos*, *pathos*.¹ Токму во врска со побудувањето емоции кај аудиториумот, се зборува и за употребата на хуморот и тоа во еден подолг екскурс (2. 216-290), како дискусија на Кајсар Страбон. Овде Кикерон ги изложува своите сфаќања за иронијата како вид шега, духовита досетка и еден од најдобрите начини да се разбие сериозноста на атмосферата, а да се предизвика блаконаклоно расположение кај слушателите и судиите. Уште во прологот на делото Кикерон потенцира дека сите сили и знаења од теорија на говорништвото треба да бидат применети и насочени кон поттикнување на чувствата и размислите на сите присутни (1. 17). За тоа е потребно говорникот да поседува духовитост, знаења од историја и знаења од право, а сето тоа е посведочено присутно во неговите говори, исто како што и примената на шегите во реторички цели - како еден вид тактика - е застапена во голема мерка во сите негови обраќања. Во третата книга, пак, во дискусијата за тоа кои изразни средства треба да ги користи добриот говорник, меѓу останатите фигури на зборот и мислата вброени се и иронијата и некои други сродни фигури, без поопширни објаснувања или класификации.

¹ Kennedy, George, *A New History of Classical Rhetoric*. Princeton, 1994, s. 142.

Вториот дијалог, посветен на реториката, *Брути* (*Brutus sive de claris oratoribus*, од 48. година) всушност е расправа за историјата на грчкото и римското говорништво, која се води помеѓу Кикерон, неговиот пријател Атик и Брут, а кулминира со разгледување на современите состојби во римското ораторство и на сè поприсутното влијание на атицизмот во него. По уводот, следи краток преглед на историјата на грчкото говорништво, на хеленистичкиот период, кога - според Кикерон - красноречието се сели во Азија и неговиот стил деградира, по што следи дискусијата за римските говорници, почнувајќи од Марк Кетег, Катон Постариот, Сулпикиј Гал, па преку Галба и Гај Грах, сè до Хортенсиј. Овде, во репликата на Атик, во која спори со Кикероновата споредба на Катон и Лисиј (292, 293), среќаваме пофалба на Сократовата иронија, како и уште некои негови забелешки за Кикероновите тврдења кои ги смета за иронични (293, 296). Овие примери, иако малубројни, ни даваат можност и од нив да извлечеме некои податоци релевантни за нашата тема. *Брути*, секако, е едно од Кикероновите погрижливо компонирани дела, во кое, по сè изгледа, се стремел да постигне прозен стил кој ќе го одобрат и неговите опоненти.²

Следната расправа, посветена повторно на Брут, а создадена кусо време по претходната (во 46. п.н.е.), носи наслов *Говорник* (*Orator ad M. Brutum*) и во неа Кикерон го презентира говорничкиот стил на кој најмногу му се восхитува. Овде тој усвојува една доктрина, која претходно се среќава и во *Реторика за Херениј* (*Rhetorica ad Herennium*), дека не постои само еден добар стил, туку три и дека говорникот кој заслужува восхит треба да ги комбинира сите нив, да го дополнува еден со друг, а наведува и примери за такви говори. Всушност и овде тој прави еден груб преглед на реторичката теорија, истакнувајќи ја (како и во *За говорништво*) нужноста од широки познавања од философија, право и историја, како и од употреба на духовити шеги, при што има извесни повторувања од неговите претходни реторички списи. Особено внимание им посветува на одделни аспекти на стилот, како што се композицијата и ритмот. Имено, според Кикерон, душата на говорништвото е токму во ритмуваната фраза, за која атицистите не покажувале ни најмалку уважување и која тој се обидува

² ibidem, s. 155.

да ја брани. Што се однесува до иронијата, овде, во споредба со претходните две дела, наоѓаме најмалку материјал кој може да допринесе за анализата која следи. Таа овде не е ниту именувана, туку само описно вбројана меѓу фигурите со кои треба да се служи добриот говорник.

Се разбира, не можеме да не се осврнеме сосема накусо и на неговиот младешки труд *За изнаоѓањето* (*De inventione*), единствениот напишан дел (во две книги) од амбициозно замислените пообемни *Libri rhetorici*, иако тој самиот подоцна во *За говорниците* ќе ги нарече "недовршени и сирови". Со елан и самоувереност својствена на возраста на шест-седумнаесетгодишник настапува уште во првата книга, кадешто пишува за "големи" теми, како што е релацијата слобода - красноречие, или за односот меѓу философијата и реториката. Колку и да се неизгладени неговите ставови, сепак тие на некој начин го антиципираат она за што подоцна ќе се залага и во "позрелите" негови реторички трудови. Интересни се податоците кои ги дава за своите извори, иако, по сè изгледа, главно се потпира на сопствените прибелешки од неговите учители по реторика, како и мотивите кои го навеле да се зафати со ова дело, а за кои судиме по некои тврдења од подоцнежните, философски списи. Имено, еден од тие мотиви веројатно била неговата желба да им овозможи на Римјаните увид во грчките учења на латински јазик, а можеби и потребата да реагира на негативниот став на Крас³ и неговите истомисленици за неподобноста на латинскиот за изучувањето реторика.

Вообичаено (а можеби и неизбежно) е ова Кикероново дело да се споредува со десетина години подоцнежната *Реторика за Херениј* (*Rhetorica ad Herennium*), за која долго време се сметало дека е исто така негов труд. Иако Кикероновото авторство подоцна⁴ било аргументирано оспорено, сепак заради, речиси, истовременоста на настанувањето и блискоста на опфатените теми (првите две и половина од третата книга на *Херениј* сосема се совпаѓаат со содржината на *Изнаоѓањето* и тоа со

³ Овој став бил преточен дури и во едикт од 92 година п.н.е. (кој го пренесуваат Светониј и Аул Гелиј) со кој им се забранува на "така наречените" римски учители по реторика да држат настава и вежби - декламации, а на младите "да губат цели денови во таквите школи".

⁴ Во периодот на Ренесансата, врз основа на некои податоци од Квинтилијановиот *Institutio oratoria*, било изнесено тврдењето дека автор е всушност некој Корнификиј.

големи сличности во лексиката) овие два реторички прирачници и денес не можат да се ослободат од честите споредбени анализи.

Но, овие две реторички расправи се разликуваат по некои суштествени аспекти: додека *За изнаоѓањето* се занимава со теорија и научна проблематика, *За Херениј* го презира научното теоретизирање, ги отфрла грчките влијанија и има за цел да пружи практични совети и упатства за оние кои се подготвуваат за говорничка кариера.

Покрај Кикерон, посебно внимание заслужува Квинтилијан и неговата концепција за иронијата, на која ѝ посветил големо внимание во својот учебник по реторика *За образованието на говорничкиот* (*Institutio oratoria*). Споредбата меѓу овие две најголеми имиња на римската реторика неодминливо се наметнува заради познатиот факт дека Квинтилијан не само што ги потврдува, туку и ги објаснува и дополнува Кикероновите реторички поставки. Забележително посистематичен од својот учител, тој нуди голем број суптилни и прецизни коментари и забелешки, особено што се однесува до класификација на видовите иронија. Кикероновата недореченост и непрецизност по однос на некои реторички категории, најверојатно, се должи на дијалошката форма на *За говорничкиот* и *Бруи*, бидејќи дијалогот секако не е подобен за строги дефиниции, правила и долги експликации, а од друга страна стои и намерата на Кикерон реторичкото учење да го изнесе на неформален и неконвенционален начин. Покрај забележителната исцрпност и систематичност, во Квинтилијановиот учебник по реторика застапени се извонредно голем број извадоци од делата на големиот претходник, како парадигми и илустрации за теоретските излагања, што претставува дополнителна вредност и причина да го ползуваме како драгоцен извор.

III. 1. РЕТОРИЧКИ ДЕФИНИЦИИ ЗА ИРОНИЈАТА (RHETORICI DE IRONIA)

Иронијата како реторичка категорија била дефинирана некогаш потесно, попрецизно, некогаш, пак, пошироко и попотполно. Еднаш била вбројувана меѓу фигурите на зборот, друг пат меѓу фигурите на мислата. Еден преглед на реторичките дефиниции за иронијата ќе ни покаже дека појдовната определба, според која со иронијата се изразува спротивното од она што се мисли, подоцна е дополнета со некои сродни определби, како на пример, дека со неа се изразува нешто друго од она што се мисли (што не мора да значи и спротивно), дека тоа е начин да се пофали со (божемна) погрда или да се покуди со (божемна) пофалба, а под иронија се подразбирало и секое потсмешливо или подбивно изразување.

Зборувајќи за дефинициите за иронијата, мораме уште еднаш да укажеме на големата блискост и поврзаност на иронијата со хуморот и комичното. Токму на таа блискост се должи особено внимание кое ѝ се посветува на иронијата во рамките на теориите за смеата и смешното (Кикерон, Квинтилијан). Сличностите меѓу иронијата и смеата, комичното и хуморот, воопшто, се преплетуваат, а истовремено разликите се намалуваат до таа степен, што понекогаш е невозможно да се направи јасна дистинкција. Ако е невозможно да се дефинираат едно без друго (а така било уште од антиката), особено во отсуство на било каква дефиниција за хумор, морало да дојде до извесно (барем мало) изопачување или проширување на дефиницијата за иронијата.

Нашата цел овде е, движејќи се постапно низ дефинициите за иронијата, со помош на самиот Кикерон, да се обидеме да извлечеме една попрецизна формулација која ќе одговара на различни епохи, за да може врз таа основа да се направи основно класирање на видовите иронија.

Аристотеловата "Реторика"

Спротивно на очекуваното, во Аристотеловата *Реторика* (*Rhetorica*), покрај нејзиниот прирачникски карактер и непосредната упатеност на реторската практика, нема да најдеме дефиниција на иронијата. Отсуството на поблиска определба на она што се подразбира под овој термин, веројатно се должи на претпоставени претходни сознанија, кои прозлегувале од расправите на реторичарите, за кои Аристотел не сметал дека треба да ги презентира или, пак, на евидентната безволност со која тој ја допушта, а во одредени околности и ја препорачува иронијата како оружје на говорникот.

Веќе е општо прифатено мислењето дека Аристотел, покрај извесната недоследност⁵, е првиот којшто во своите дела на сликата за ироничарот ѝ дава колку - толку позитивна светлина, за разлика од очигледната одбивност на Аристофан и колебливиот впечаток кој го остава Платон. Да видиме низ конкретните примери во кој контекст Аристотел зборува за *eirones* и *eironeia*.

Во втората глава од третата книга, во рамки на расправата за гневот, Аристотел ги вбројува *eirones* меѓу оние луѓе кои лесно предизвикуваат гнев, лутина кај другите: "Се лутиме и на оние кои иронично се изразуваат за нешта (работи) кои ние ги сметаме за сериозни, бидејќи и иронијата содржи во себе нешто презриво." (*Rhet.* 2. 2. 1379b 31-32)⁶. На прв поглед нѝ се наметнува впечаток дека Аристотел овде сосема бегло ја спомнува иронијата и не можеме да добиеме претстава за неговиот однос кон неа. Но, мораме да имаме пред вид дека предмет на внимание овде е гневот и причините (луѓето, постапките, однесувањето) кои го предизвикуваат, па така и иронијата е само набројана во таа "листа на предизвикувачи на лутина". Аристотел ниту има намера, ниту дава оценка за оправданоста или неоправданоста на лутината предизвикана од оваа или онаа причина. Сепак, ако си дозволиме значењето на формата *eironeuomenoi* да го денотираме преку значењето на неговиот *oppositum* -

⁵ На отсуството на единство во однос на иронијата укажуваат повеќемина автори, меѓу кои и М. Grant (*Ancient Rhetorical Theories of the Laughable*, Wisconsin, 1927) и F. Dirlmeier (во неговите коментари на *Magna moralia*, Berlin, 1958).

⁶ "καὶ τοῖς εἰρωνευομένοις πρὸς σπουδαζόντας·"

spoudadzontes (облик од глаголот spoudadzo - сериозен сум; мислам, работам сериозно, чесно, грижливо), произлегува дека првите се луѓе кои не се сериозни, односно кои се шегуваат, подбиваат и ги прикриваат своите гледишта.

Во петтата глава на истата книга (1382b 19-20), дефинирајќи го стравот и страшното, вели: "Што се однесува до оние на кои сме им нанеле неправда, или до нашите непријатели или противници, не треба да се плашме од оние кои се избувливи и отворени, туку од оние молчаливите, иронични (превртливи) и подмолни, бидејќи никогаш не знаеме колку е блиску нивниот напад, како што не се знае ни колку се далеку од тоа."⁷ Иронијата тука, заедно со други (молчаливост и подмолност), е особеност на непријател од кој треба да се плашме. Тоа не значи дека таа самата по себе е негативна, особено кога станува збор и за луѓе на кои ние сме им нанеле неправда, но јасно е дека eirones се противници од кои треба да се плашме. Таа е вид хипокризија, која не смееме да ја пренебрегнеме и од која треба да се чуваме⁸; таа е значи итрина, вештина на прикривање (што неминовно потсетува на смислата која ја има во комедиите).

Во следниот извадок од *Ретиорикаја*, кога зборува за полезноста на шегите (ta gelota) во споровите и за тоа како со нив треба да се разбива сериозноста на противникот (3.18. 1419b 5-9), веќе наидуваме на поблага претстава за иронијата: " Во *Поетикаја* кажавме колку видови (шеги) постојат, од кои едни му прилегаат на слободниот човек, а други не. Така секој може да одбере шегата која му одговара на неговиот карактер. На слободниот човек му е поблиска иронијата одошто шегобијството, бидејќи ироничарот посегнува по шегата и смеата на своја сметка, а шегобиецот на сметка на другите."⁹ Тврдењето дека иронијата му прилега и му е поблиска на слободниот човек ни асоцира на сличните ставови во

καταφρονητικὸν γὰρ ἡ εἰρωνεία."

⁷ "καὶ τῶν ἡδικημένων καὶ ἐχθρῶν ἡ ἀντιπάλων οὐχ οἱ δξύθυμοι καὶ παρρησιαστικοί, ἀλλὰ οἱ πρᾶοι καὶ εἰρωνες καὶ πανούργοι· ἄδελφοι γὰρ εἰ ἐγγύς, ὥστε οὐδέποτε φανεροὶ ὅτι πόρρω."

⁸ Pavloskis, Z. op. cit., s. 22.

⁹ "λέγων, εἰρηται πόσα εἶδη γελοίων ἔστιν ἐν τοῖς περὶ ποιητικῆς, ὧν τὸ μὲν ἀρμόττει ἐλευθέρῳ τὸ δ' οὐ, ὅπως τὸ ἀρμόττον αὐτῷ λήψεται. ἔστι δ' ἡ εἰρωνεία τῆς βωμολοχίας ἐλευθεριώτερον· ὁ μὲν γὰρ αὐτοῦ ἔνεκα ποιεῖ τὸ γελοῖον, ὁ δὲ βωμολόχος ἑτέρου."

етичките дела на Аристотел, и се вклопува во гледиштето за извесна аристократичност, својствена на иронијата. Исто така ги оправдува и претпоставките дека таа била сметана за "благородна форма на шега". Паѓа в очи и фактот дека во претходниот пример иронијата беше ставена во ист контекст со подмолноста (*eirones* и *rapouργοί*), додека во последниов цитат таа е *oppositum* на *bomolchia*.

Веќе во следната глава (19. 1420a 1-3), кога говори за епилогот, односно за тоа како треба да се заврши говорот, ја препорачува и можноста да се употреби иронија за ефектна завршница на речта: "(Можеме да се послужиме) и со иронија, како на пример: *Μοι οἱ ἱρῳῆς ἰβνικὸς ᾧοε λέγει οὗτος, ἀλλὰ ἐγὼ οὐκ ἔχω ἀντιπαραστήσειν αὐτῷ ὅτι οὐκ ἔστιν ἡ ἀλήθεια ὅτι οὐκ ἔστιν ἡ ἀλήθεια*"¹⁰ Значи, според Аристотел, треба да се споредат методите на противникот и на говорникот, како и да се сведат аргументите на едниот и на другиот, ако треба и да се повторат делови од излагањето, за да се спротивстават гледиштата и да се убедат слушателите во исправноста на сопственото. Затоа овде изразот *eks eironeias* не може да има значење на прикривање, преправње, туку на деликатна шега или смешка. Ова значење се развива во IV век, иако веројатно неговите корени треба да ги бараме уште во употребата на терминот во претходното столетие.

По внимателно читање на наведените цитати се наметнува прашањето: Дали иронијата предизвикува гнев и неодобрување кај слушателите воопшто, или само кај оние сериозните (недуховитите)? Или, поскоро, предизвикува однапред пресметана смеа, потсмев на сметка на говорникот, што му овозможува извесна наклоност при останатиот дел од неговото излагање? Аристотел, сепак, констатира дека *aladzoneia* и *bomolochia* (како спротивности на *eironeia*) поскоро ќе предизвикаат лутина или, во најмала рака, неодобрување кај слушателите. Се чини дека говорникот кој се служи со иронија, иако во одреден момент е предмет на

¹⁰ "μὲν γὰρ περὶ τούτου, ἐγὼ δὲ ταδί, καὶ διὰ ταῦτα"), ἢ ἐξ εἰρωνείας (οἷον "οὗτος γὰρ τάδ' εἶπεν, ἐγὼ δὲ ταδί", καὶ "τὶ ἂν ἐποίει, εἰ τάδε ἔδειξεν, ἀλλὰ μὴ ταδί")"

потсмев, очекува на крај потсмевот да се пренасочи кон неговиот противник.¹¹

Сосема се потврдува фактот дека не само што не наоѓаме дефиниција за иронијата во *Реториката*, туку не е сосема јасно ни што подразбирал Аристотел под овој термин, како што се потврдуваат гледиштата за извесна неконсеквентност на авторот во односот спрема оваа реторичка категорија, кој по сè изгледа, се движи од неодобрување кон постепено прифаќање, секако, на одредени места и под одредени околности, како што впрочем видовме дека е случај и во неговите етички списи.

Како и да е, овие ставови на Аристотел се мошне значајни за нашава тема, бидејќи тој, на извесен начин, ги зацртал функциите на подоцна востановените реторички фигури, а покрај другото, и затоа што Аристотеловската традиција проникнува во речиси сите сегменти на книжевниот живот во Рим, а влијанието на *Реториката* се обновува и се засилува благодарение на напорите на Кикерон.

Анаксимен од Лампсак и неговата "Реторика за Александар"

Првата реторичка дефиниција за иронијата, која што стигнала до нас, е онаа од прирачникот *Реторика за Александар* (*Rhetorica ad Alexandrum*). Тој му се припишува на Анаксимен од Лампсак, историограф од IV век п.н.е., ретор и учител на Александар Македонски. Прирачникот е датиран приближно во истиот период од кој потекнува и Аристотеловата *Реторика*. Тоа е само една причина повеќе за неодминливата споредба меѓу овие два прирачника. Додека Аристотел само рамковно ја отцртува функцијата на иронијата како средство со кое се служи говорникот, Анаксимен ја разработува целата *technē* за примена на ова средство во судските и политичките расправи.

Еве како ја дефинира Анаксимен иронијата (*Rhet. ad Alex.* 1434a 17n)¹²: **"Иронијата се состои во тоа да каже една работа преправајќи се**

¹¹ Pavloskis, op. cit. s.23.

¹² "Εἰρωνεία δέ ἐστι λέγειν τι μὴ λέγειν προσποιούμενον ἢ ἐν τοῖς ἐναντίοις ὀνόμασι τὰ πράγματα προσαγορεύειν."

дека не ја кажала или во тоа да ги нарекува предметите со спротивни имиња.”

Понатаму следи дополнување со објаснувањето за фигурата наречена *prolepsis* или *anticipatio* (1439b 4), што претставува всушност, предвидување и соборување на забелешките на противникот, со цел да се намали издржаноста на неговите аргументи и да се потенцира тежината на сопствените. Оваа фигура се применува при сведувањето или повторувањето на аргументите¹³, а со поставување прашања или со употреба на иронија (1444a 15).

Особено важна за нашето понатамошно истражување (заради честата употреба кај Кикерон) е потесната определба на иронијата како *paraleipsis* - да се спомне одредено прашање и истовремено да се создаде впечаток дека тоа се изостави или прескокнува¹⁴. Ова не потсетува на постарата функција на иронијата како *prospoiesis*, која се состоеше во именување на нештата со имињата кои ги определуваат нивните спротивности. Ако *prospoiesis* беше лажна, притворна скромност, *paraleipsis* е лажна немарност, заборавањост - говорникот се "преправа" дека нема да зборува за прашањата за кои всушност распарава - *en prospoieseī paraleipseos*; тој ја "прикрива" својата вистинска намера да говори за нешто, со најава дека за тоа "нема да говори". Ваквата определба претставува извесен *pocum* во дефинирањето на функциите на иронијата и можеме слободно да потврдиме дека во така сфатената реторичка иронија се содржат (или на некој начин од неа произлегуваат) сите поважни тропи и фигури, кои директно или индиректно се поврзуваат со иронијата како *prospoiesis*. Анаксимен консеквентно ја вклучувал иронијата во арсеналот на средствата кои му служеле на говорникот за придобивање на аудиториумот, како и за ефектно експонирање на значењето на одредени прашања, за кои божем не се зборува (*paraleipsis*).¹⁵ Имено, авторот посветува големо внимание на придобивањето на наклоноста на слушателите. Па и изборот на говорникот, дали ќе прибегне кон употреба на иронија или не, треба да зависи, пред сè, од проценката за

¹³ Спореди кај Аристотел упатствата за завршницата на говорот, стр. 52.

¹⁴ Види претходниот цитат (1434a 17).

¹⁵ Turasiewicz, op. cit. s. 64.

расположението на публиката (1442a 2n). Анаксимен препорачува реторичка тактика за придобивање на наклоноста на слушателите и тоа со побивање на обвиненијата на противникот и изложување на противобвиненија, како и со пофалба на слушателите и судиите. При тоа, говорникот треба да се потруди да се претстави себе си во што е можно подобра светлина, а противникот да го оцрни, водејќи сметка за важечките етички вредности. Нападот на личноста на противникот не треба да биде директен и отворен, туку посреден, со истакнување на факти, особини и постапки кои ќе го компромитираат и дискредитираат во очите на публиката. Но, ако противникот се служи со претерувања, бездруго треба да се употреби иронија за да се исмее (1441b 15b).

Според Анаксимен, суштината на реторичката стратегија за употреба на иронијата зависи од тоа со кого се зборува и кому му е упатена (1441b 5n). Од тоа зависи и дали ќе се постигне очекуваниот ефект или пак ќе даде сосема спротивни резултати.

Ако го сумираме погоре кажаното, може да се рече дека Анаксимен ја определува иронијата како реторичка *schema* и ја прави орудие кое му стои на располагање на говорникот за придобивање на публиката и побивање на противникот. Своите гледања Анаксимен ги илустрира со примери од Демостен, а неговата формална дефиниција за реторичката иронија, се чини дека добро се утврдила уште во тоа време (ако судиме по коментарите и схолиите на неговите ученици).

Хермоген од Тарс

Хермоген од Тарс (ок. 160-220) е ретор кој ѝ припаѓа на т. н. "Втора Софистика", а неговата расправа *За идеиите* (*De Ideis*) претставува основа за речиси сите подоцнежни теории на говорништвото (особено оние византиските) и предмет на изучување на схолијастите и коментаторите од V - X век. Во реторичкиот систем на Хермоген "идеите" се всушност својства на говорот, кои се претпоставка за обликување на одреден стил, односно, повеќе варијанти кои произлегуваат од можноста за нивни најразлични комбинации. Треба да се одбележи дека бројот на овие идеи/својства е многу поголем кај Хермоген во однос на традиционалната

поделба на три или четири, вообичаена во постарата (главно-перипатетичка) реторика. Покрај позитивните (побројни) постојат и негативни својства на говорот, како асме (зајадливост, остринa), trachytes (строгост), sphodrotes (грубост) и barytes (тежина). Интересна за нас е идејата barytes, на која Хермоген ѝ посветува големо внимание, бидејќи ја споредува со иронијата, па се добива впечаток дека на одредени места ги поистоветува како синоними. Barytes најчесто не дејствува самостојно, туку во спрега со други стилски карактеристики, особено со arheleia (едноставност) и epeikeia (скромност) и означува тон на навреден, онеправден човек. Вака сфатена оваа стилска идеја има многу заедничко со иронијата која претставува prospoiesis epi to ellaton. Хермоген со примери од говорите на Демостен ја илустрира ваквата eironeia, односно т.н. methodoi кои упатуваат на потсмев и префрлување. Но, понатаму вели дека не секоја eironeia содржи во себе barytes, односно разликата произлегува од тоа кому му е упатена.

Зајадливото потсмевање, намерното претствување на работите спротивно на реалноста, според Хермоген и е својствено на иронијата (ideon tes eironeias), а орудие (ergastikon) на таквата иронија е токму barytes. **Ваквата barytes-eironeia доведува под прашање општоприфатени и признати мислења, а тоа го постигнува со правење забелешки, обраќање со повишен тон, поставување прашања, изразување некаков сомнеж и слично.** Поткрепа за овие тези авторот наоѓа во извадоци од делата на Демостен и Тукидид. Опширноста и бројноста на примерите, како и посебното внимание што и го посветил Хермоген на оваа тема говорат за значењето и распространетоста на иронијата во реториката од тоа време.

Овде ќе го спомнеме уште и Трифон од Александрија, современик на Август, кој напишал една сосема едноставна дефиниција за иронијата: **"Иронијата е начин да се означи спротивното со спротивно, со помош на едно забавно прикривање."** Оваа дефиниција експлицитно ја поврзува иронијата со ethos, но јасно ја одвојува од онаа антифраза, која го искажува спротивното со спротивно, но без прикривање.

Од ова време реторичката дефиниција на иронијата практично не варира повеќе, или, не варира суштински. Разликите се во нијансите на прецизност или во ставањето нагласка на *подбивањето* или пак на *прикривањето*. Некои од постарите значења на терминот се задржале, но и се прошириле, па со тек на времето иронијата станала еден од основните и најбогатите термини во античката реторика.

Пред да преминеме на разгледување на определбите на иронијата кај Кикерон, можеме да констатираме дека иронијата веќе сосема му припаѓа на вокабуларот на реториката (N. Клох претпоставува дека веќе од вториот век на старата ера иронијата не се сметала за начин на изразување својствен за секојдневниот говор) и бидејќи нејзината дефиниција е утврдена, анализите се насочуваат кон разликувањето на повеќе видови. Моралната димензија на иронијата продолжила да ги преокупира философите, а нејзината допадливост и зајадливост ја направиле чест (иако, можеби, несигурен) сојузник на ораторите. Суштината на реторичката иронија може да се сведе на тактиката 'да се говори едно, а да се мисли друго' или 'да се куди со пофалба и да се фали со погрда'.

Кикерон и неговата дефиниција за иронијата

Веќе рековме дека од Кикероновите теоретски расправи (оние реторичките, како и во дел од философските) релевантни за неговата концепција за иронијата се: *De inventione*, *De oratore*, *Orator*, *Brutus*, *De officiis* и *Academica*. Имено, во нив тој ги разработува прашањата врзани за дефинирање, именување на иронијата и видовите иронија, како и условите и начините на употреба на иронијата во говорите.

Што се однесува до дефинирањето на иронијата, Кикерон внесува некои нови нијанси и проширувања во однос на основната содржина на дотогашните определби. Тој прв во традиционалната реторика прави **разлика помеѓу иронијата како реторичка фигура и иронијата како однос, држење на говорникот од почеток до крај**. Во вториот случај, Кикерон подразбира основен духовен став, држење со философска димензија, како што можеме да заклучиме од еден често цитиран извадок: "Од Грците

дознаваме дека Сократ бил заводлив и духовит, пријатен соговорник, кој во секој разговор *се йравел* дека бара поука и дека се восхитува на мудроста на својот соговорник, кого Грците го нарекуваат εἴρων.¹⁶ Или, пак, од друг извадок, кој повторно се однесува на Сократ: "Така, кога едно говореше, а друго мислеше, имаше обичај радо да се служи со она *йприкривање* кое Грците го нарекуваат иронија."¹⁷ Квинтилијан ова го прифаќа и го обопштува: "Целиот човеков живот може да биде обоен со иронија, како што е случај со животот на Сократ, кого го нарекуваа εἴρων затоа што играше улога на незнајко и обожавател на мудроста на другите луѓе."¹⁸ Значи, сведувањето на иронијата на начин на изразување во рамките на реториката, не ја исклучува можноста на неа да се гледа пошироко, како на определен животен и духовен став на човекот кој се служи со таков начин на изразување. Таквиот човек, ироничар, има специфичен психолошки профил (да се потсетиме на Теофрастовиот характер, на Платоновиот Сократ) и заради постигнување одредена цел ја одбира иронијата за своја тактика во однесувањето, и, потесно - во говорењето. Така, таа станува своевидна дискурзивна тактика. Излегува и од рамките на философијата и од рамките на красноречието, се преплетува и се вплетува во секојдневниот живот. Се чини, дека токму оваа нејзина способност била предмет на критики, како што Сократ - нејзиното олицетворение - најпрвин и најмногу бил критикуван токму заради тоа. Некои од критичарите во неа гледале доминантна црта на темпераментот, други еден вид характер, а трети - порок. На места, и кај Кикерон како да се чувствува одредена колебливост или недоверба кон иронијата како животен став и навика во однесувањето на римскиот граѓанин: дали ваквата иронија му доликува на еден слободен и благороден Римјанин? Колку и да го почитува Сократ и неговата иронија, дали е таа во склад со извиканата *virtus Romana*? Можеби почитувана кај Грците, таа изгледа дека не им одговара на Римјаните. Ако се потсетиме

¹⁶ *De offic.* I, 30.: "de Graecis autem dulcem et facetum festivique sermonis atque in omni oratione simulatorem, quem εἴρωνα Graeci nominarunt, Socratem accepimus,..."

¹⁷ *De orat.*, II, 270: "ita cum aliud diceret atque sentiret, libenter uti solitus est ea dissimulatione, quam Graeci εἰρωνείαν vocant."

¹⁸ *Inst. orat.*, IX, 2, 46: "...quum etiam vita universa ironiam habere videatur; qualis est visa Socratis: nam ideo dictus εἴρων, agens imperitum, et admirator aliorum tamquam sapientium."

на говорот *За провинциите* (*De provinciis consularibus*) и на долгата паралела (15-16) помеѓу *gravitas Romana* и *levitas Graeca*, како и на светоста на заклетвата при сведочење за Римјанинот, непозната за други нации (вклучувајќи ја и грчката), ни станува појасно, зошто ироничниот став, како несериозен, е неспоив со римската сериозност. Оттаму, не ни изгледа веќе толку изненадувачка оваа препорака на Кикерон: "Од сиот наш живот, треба да се изгони лажливоста (преправањето) и дволичноста. Така, добриот маж нема да мами или да прикрива нешто за да купи или за да продаде нешто."¹⁹ Тоа можеби го оправдува и неговото одбивање да биде наречен ироничар: "(Затоа) не сакам да ме сметаат мене за ироничар, и покрај тоа што Гај Фаниј во својата историја го смета за таков Скипион Африкански."²⁰ Друго прашање е дали ова одбивање е сосема искрено, или, пак и самото тоа е еден вид иронија и тоа онаа од типот на *prospoiesis epi to ellaton*, токму како и Сократовата. Во секој случај, се наметнува впечаток дека иронијата како стилска фигура во говорништвото е многу поприфатлива за Римјаните, па и за Кикерон, одошто иронијата како начин на однесување и животен став.

Според наше мислење, ова проширување или дополнување на дефиницијата за иронија Кикерон се обидел да го "покрие" и со соодветна терминологија, односно понудил два термина - семантички многу блиски (впрочем со иста основа), а сепак суптилно различни - во нијанса која треба да ја сугерира само еден префикс. Се разбира, станува збор за термините *simulatio* и *dissimulatio*, од кои првиот сметаме дека треба да ја означува иронијата како начин на однесување (*prospoiesis*), целокупен животен став на една личност, а вториот - *dissimulatio* - треба да значи токму реторичка иронија, иронија како реторичка фигура (а еден од нејзините облици е и *paraleipsis*). Оваа теза, ќе се обидеме да ја докажеме низ следните поглавја кои ќе се однесуваат на термините и видовите иронија.

¹⁹ *De offic.*, III, 61.: "...ex omni vita simulatio dissimulatioque tollenda est. Ita, nec ut emat melius nec ut vendat, quicquam simulabit aut dissimulabit vir bonus..".

²⁰ *Brut.* 299: "Quare εἰρωνία me, ne si Africanus quidem fuit, ut ait in historia sua C. Fannius, existimari velim."

Кикерон прави уште едно, исто толку важно проширување и дополнување на дефинициите за иронијата, која од тогаш наваму нема да значи само да се каже **спротивно** на она што се мисли, туку исто така може да значи и да се каже нешто **друго** од она што се мисли: **"Истенчен вид на иронија е и кога говориш поинаку од она што мислиш, но не од оној вид за кој кажав погоре - да го говориш спротивното, како Крас на Ламиј, туку кога низ целиот говор со сериозен изглед си поигруваш говорејќи едно, а мислејќи друго."**²¹ Подоцнежните реторички прирачници покажуваат дека ваквото проширување на дефиницијата било сосема прифатено и станало нејзин неделив елемент. Во тоа можеме да се увериме веќе кај Квинтилијан, но и кај речиси сите теоретичари на говорништвото во наредните векови. Современата реторика веќе без сомнение прифаќа дека основните принципи на иронијата се истовремено и принципот на спротивност или обратност и принципот на другост или инаквост.²²

Уште на неколку други места Кикерон дава јасни определби за иронијата, кои секако можеме да ги сметаме за реторички дефиниции. Како еден вид иронија, или поточно, како дополнување на дефиницијата за *urbana dissimulatio*, го посочува и ова: **"Блиско на оваа иронија е и кога нешто лошо се нарекува со добар збор."**²³ За илустрација овде наведува и еден пример кога Скипион Африкански, отсуството на еден војник од битката го нарекува претерана усрдност во чувањето на логорот. Нешто подолу, говорејќи за начините за предизвикување смеа, ќе напише: **"Смеа се предизвикува кога ... го исмејуваме характерот на другите, и го истакнуваме смешното кај нив, кога се служиме со погрдни споредби, кога се правиме дека не разбираме, кога зборуваме будалесто и кога ја разобличуваме туѓата глупост."**²⁴ Во *Говорник*, во дискусијата за тоа каков треба да биде добриот говорник и со какви фигури треба да се служи во говорите, меѓу другото го читаме и следново: **"Вака ќе говори оној..... ќе го притиска противникот со прашања, ќе си одговара самиот**

²¹ *De orat.* II, 269.: "Urbana etiam dissimulatio est, quum alia dicuntur, ac sentias, non illo genere, de quo ante dixi, quum contraria dicas, ut Lamiæ Crasus, sed quum toto genere orationis severe ludas, quum aliter sentias, ac loquare:..."

²² Кулавакова, К. "Говор наопаку". *Lettre internationale*, 1, 1995, стр. 71.

²³ *De orat.*, II, 272: "Est huic finitimum dissimulationi, quum honesto verbo vitiosa res appellatur:..."

на поставените прашања, ќе говори едно, додека мисли и чувствува спротивно, ќе се колеба што и како да каже,..."²⁵ И конечно, една мошне куса, но јасна определба на иронијата: "...она, што најлесно продира во човечкиот ум, кога говориш едно, а мислиш друго - иронијата..."²⁶.

Видовме дека Анаксимен и Хермоген (како и Аристотел во неговите етички списи) посветуваат големо внимание на тоа кому му е упатена иронијата, на кого се однесува, или, кој е предмет на иронизирање. Подоцна ќе видиме дека кај некои автори тоа претставува и критериум за поделба на видови иронија. Необично е што Кикерон го занемарил овој момент при дефинирањето на реторичката иронија, односно што изостанува како критериум при поблиско определување на видовите иронија. Сметаме дека ова би можело да се должи на една од овие (или на сите) три причини: 1) мислел дека ова е веќе доволно познато од постарите реторички прирачници, па се подразбира само по себе; 2) деловите во кои ја разработува концепцијата за иронијата се однесуваат, пред сè, на судските говори, па оттаму сосема разбирливо е дека иронијата е упатена на противникот во парницата (обвинетиот, како и неговиот обвинител или бранител); 3) личноста на која се однесува иронијата - како критериум за поделба на видовите иронија - не може да биде застапена затоа што некаква систематизирана типологизација кај него не среќаваме, ниту, пак, тој спомнува.

Дефинициите на Квинтилијан

Што се однесува до дефинициите за иронијата, Кикерон и Квинтилијан во голема мерка се согласуваат. Квинтилијан, главно ги поддржува основните определби на Кикерон, па затоа не посветува многу внимание на дефинирање, туку повеќе инсистира на објаснување на иронијата и нејзините видови. Сепак, ќе укажеме на некои места, како на пример: "**Иронијата е фигура во која на зборовите им се дава спротивно**

²⁴ ibidem, II, 270: "...naturis aliorum irridendis, ipsorum ridicule indicandis, et similitudine turpioris, et dissimulatione, et subabsurda dicendo, et stulta reprenendendo, risus movetur."

²⁵ *Orat.* 137: "Sic igitur dicit ille...ut interrogando urgeat: ut rursus quasi ad interrogata sibi ipse respondeat; ut contra, ac dicat, accipi et sentiri velit; ut addubiet, quid ptius, aut quo modo dicat;..."

²⁶ *De orat.* III, 203: "...illa...quae maxime quasi irrepit in hominum mentes, alia dicentis, ac significantis, dissimulatio..."

значење од она што тие го имаат."²⁷ Многу слично формулирана е и следнава дефиниција: "...она што најмногу влијае на душите на луѓето - иронијата (дволичноста), кога едно мислиме, а друго зборуваме."²⁸ Или, пак: "Оној вид, кај кој смислата е спротивна на она што е кажано со зборови, се вика иронија. Него го викаат и *inclusio*. Тоа може да се разбере од тонот на говорникот, од неговото однесување или од природата на предметот; бидејќи, ако една од овие работи не е во согласност со зборовите, веднаш станува јасно дека говорникот има цел сосема различна од она што го изразува со зборови."²⁹

Укажувањата, експликациите и примерите од Квинтилијановиот прирачник ќе ни бидат многу подрагоцени при утврдувањето на видовите иронија, на сите нејзини облици, појавни модалитети и сродни постапки или фигури.

Пододнежните дефиниции во целост ги потврдуваат претходните. Овде ќе се задоволеме со два-три примери за илустрација на ова тврдење.

Дефиницијата на Александар Нумениј³⁰ вели: **"Иронијата е јазик (говор) кој се преправа дека го кажува спротивното."** и речиси е идентична со пододнежната на Георгиј Хоиробоск³¹: **"Иронијата е прикриен говор којшто го означува спротивното со спротивно."** Ајлиј Донат, пак, се обидел да даде попрецизна дефиниција која ја потенцира важноста на интонацијата³²: **"Иронијата е начин на говор кој со сериозноста на тонот им дава на зборовите спротивна смисла."** Други определби велат дека иронија е кога го фалиме оној кого сакаме да го укориме, или го прекоруваче оној кого сакаме да го пофалиме. Овие

²⁷ *Inst. orat.*, VI, 2, 15: "εἰρωνεία quae diversum ei, quod dicit, intellectum petit."

²⁸ *ibidem*, IX, 1, 29-30.: "...tum illa. quae maxime quasi inrept in hominum mentes, alia dicentis ac significantis dissimulatio,..."

²⁹ *Inst. orat.* VIII, 6, 54: "In eo vere genere, quo contraria ostenduntur, *ironia* est: inclusionem vocant: quae aut pronuntiatione intelligitur, aut persona, aut rei natura: nam, si qua earum verbis dissentit, apparet diversam esse orationi voluntatem.....et laudis autem simulatione detrahare et vituperationis laudare, concessum est".

³⁰ *Περὶ τῶν τῆς διανοίας καὶ τῆς λέξεως σχημάτων*, III, 22:

"Εἰρωνεία δὲ ἐστὶ λόγος προσποιούμενος τὸ ἐναντίον λέγειν."

³¹ *Περὶ τρόπων*, κε, III, 254:

"Εἰρωνεία ἐστὶ λόγος ὑποκοριστικός δι' ἐναντίον το ἐναντίον δηλῶν."

³² *Ars grammatica*, III, 6, *De tropis*: "Ironia est oratio pronuntiationis gravitate in contrarium deducens sensum verborum."

дефиниции, всушност, сосема се потпираат на Кикероновата традиција, систематизирана од Квинтилијан и во наредните векови реторите, главно, се преокупирани со разликување на некои посуптилни нијанси на основното значење на иронијата, во што ќе се увериме при разгледувањето на видовите иронија. Реторичката дефиниција за иронијата **‘да се говори едно, а да се мисли друго (или спротивно) и да се укорува со пофалба или да се фали со погрда’** ја продолжува својата традиција низ реторските прирачници на Јулиј Руфинијан, Тибериј Ретор, Маркијан Капела, Исидор, Беда и многумина други. Постарото, Аристотеловско сфаќање за иронијата како привидно унижување на сопствената личност на говорникот и негативната конотација од делата на Платон, полека, како да се губат. Траги од нив можеме да насетиме во дефинициите на Кикерон, Плутарх, Лукијан, Филострат, Темистиј, Суда; додека иронијата како еден вид на политичко и општествено самоунижување, каква што ја среќававме кај Демостен или Теофраст, изгледа дека сосема исчезнала.

III. 2. ТЕРМИНИ ЗА ИРОНИЈА КАЈ КИКЕРОН

Доследен на идејата за збогатување на латинскиот јазик, Кикерон се обидел да најде латински еквивалент за грчкиот термин и се определил за неколку такви, за кои сметал дека ја одразуваат суштината на изворникот: *simulatio*, *dissimulatio*, *dissimulantia*; како и глаголските пандани: *simulare* и *dissimulare*. Овие термини ги користи поединечно, но без грчкиот оригинал (за разлика од Квинтилијан). Тој, практично, одбегнува да ги напише грчката именка, придавка и глагол (што може лесно да се воочи од подолу приложената табела), освен во деловите кога зборува за Сократ и неговата иронија. Латинизираната форма **ironia** ја среќаваме пет пати и тоа, еднаш во *За говорничкој* и четири пати во *Бруи*. За разлика од неа грчката форма е двојно помалку застапена. Евидентно е дека Кикерон за означување на иронијата, пред сè, се определил за именките **simulatio** и **dissimulatio**, застапени со најголем број примери - 12, односно 10. Во врска со нивната употреба се наметнуваат повеќе прашања: Дали и едниот и другиот едноставно означуваат иронија, односно дали се рамноправни меѓу себе по однос на подреденост? Дали, можеби, Кикерон ги сметал за синоними? Ако не, дали нијансите во нивното значење ги различуваат доволно, за да ги сметаме за два вида иронија? Овие прашања биле и се предмет на опсервација на повеќемина иследувачи на Кикероновата реторика, но конечни и јасни одговори за кои би постоела општа согласност не се дадени. Според едни, и *simulatio* и *dissimulatio* се рамноправни носители на значењето 'иронија'³³. Според други³⁴, станува збор за два вида иронија, од кои едниот или другиот претставува еквивалент на "вистинска иронија". Сметаме дека овие прашања треба да се разгледуваат во светлина на проширувањето на реторичката дефиниција за иронијата (со нужна дистинкција на онаа иронија што значи однос, став или држење на говорникот и иронијата како стилска фигура),

³³ Lausberg, op. cit. 446.

³⁴ Turasiewicz, op. cit. s. 60, 61.

за што говоревме погоре. Имено, така набљудувани, овие термини можат да го откријат своето вистинско значење.

За да добиеме една појасна слика и поширока рамка во која ќе трагаме по изворното значење, кре Кикерон им го наменил на овие термини, овде можеме да го повикаме на помош Квинтилијан. Тој на едно место искажува несогласување со Кикерон за соодветноста на терминот *dissimulatio*, бидејќи му се чини дека тој воопшто не ја изразува содржината на оваа фигура и со тоа објаснува зошто на повеќе места ја преферира употребата на грчкиот изворен термин: "Најдов и такви, кои иронијата ја нарекуваат *dissimulatio*, но бидејќи овој назив не ги опфаќа во целост дејствијата на оваа фигура, ќе се задоволам, како и во повеќето други случаи, со грчкиот термин."³⁵ И навистина, Квинтилијан често ја користи латинизираната или нелатинизирана именка - *ironia* и *εἰρωνεία*, како и грчката придавка. Ова сигурно оди во полза на нашата теза дека *dissimulatio* е термин со потесно значење од иронија, или, уште поточно дека иронија е поим кој е поопшт и кој во себе го вклучува и поимот *dissimulatio*. Во шестата книга (3, 85-86), пак, се обидува да ја објасни разликата меѓу *simulatio* и *dissimulatio*, на следниов начин: тврди дека најголема смеа се предизвикува со овие две фигури, кои се многу слични, речиси исти, со тоа што *simulatio* е кога се правиме дека имаме одредено мислење, а *dissimulatio* - кога се преправме дека не го разбираме туѓото. Потоа наведува по еден пример за обете.³⁶ Можеби токму оваа дефиниција на Квинтилијан е појдовна точка за гледиштата сублимирани во објаснувањето кое ни го нуди Д. Стојановиќ³⁷: *Dissimulatio* е прикривање на сопственото мислење, кога говорникот се преправа дека не го мисли она што навистина го мисли и во дијалог тоа се манифестира како привидно незнаење, потоа со одбегнување одговор, со разобличување на незнаењето на соговорникот, додека во континуиран говор се изразува со театрално потценување на сопственото мислење од страна на говорникот, а како

³⁵ *Inst. orat.* IX, 2, 44.: "Εἰρωνείαν, inveni, qui *dissimulacionem* vocarent: quo nomine quia parum totius huius figurae vires videntur ostendi, nimirum sicut in plerisque, erimus graeca appellatione contenti."

³⁶ *Inst. orat.* VI, 3, 85: "Plurimis autem circa simulationem et dissimulationem risus est, quae sunt vicina et prope eadem, sed simulatio est certam opinionem animi sui imitantis, dissimulatio aliena se parum intellegere fingentis."

поткрепа на ова посочува два примера³⁸. *Simulatio*, пак, би значело создавање привид дека говорникот го мисли она што всушност не го мисли (може да се преправа дека има исто мислење како и неговиот соговорник/противник), значи, тоа е активно формулирање на невинитото (лажно) мислење. До тука би можеле да се согласиме со мислењето на Стојановиќ, но не можеме да го прифатиме заклучокот дека, во реторичка смисла под иронија би требало да се подразбира *simulatio*. За да ја одречеме оваа теза, или пак, можеби да се убедиме во нејзината поткрепеност, ќе треба позадлабочено да ги разгледаме местата и контекстот најхарактеристични или најилустративни за употребата на овие термини кај Кикерон и, се разбира, да ги споредиме меѓу себе.

Така, ќе забележиме дека латинизираниот облик на грчката именка - **ironia** - е употребен кога се зборува за Сократ или Скипион Ајмилијан (*Brut.* 292,7: "...ironiam illam, quam in Socrate dicunt fuisse...facetam et elegantem puto"³⁹ и *De orat.* II, 270, 4); за умесноста или неумесноста на нејзината употреба, односно, кога и како треба да се применува или да не се применува (*Brut.* 292, 19: "Sed in historia, qua tu es usus in omni sermone, quum, qualis quisque orator fuisset, exponeres, vide, quaeso, inquit, ne tam reprehendenda sit ironia, quam in testimonio."⁴⁰ и 293, 8: "bella ironia, si iocaremur; sin asseveramus, vide, ne religio nobis tam adhibenda sit, quam si testimonium diceremus."⁴¹); и кога се говори за "вистинска" или "чиста" иронија (*Brut.* 296, 11: "haec germana ironia est"⁴²). Дистинкцијата која ја прави помеѓу именките *ironia* и *dissimulantia* во *De orat.* II, 270, 4 ("*ironia dissimulantiaque*") не наведува да заклучиме дека *dissimulantia*, па оттаму, значи, и *dissimulatio* не е синоним со потполно еднаква вредност на 'иронија'.

Да ја разгледаме употребата на терминот **simulatio** во контекст на излагањата на авторот на конкретно посочените места од неговите

³⁷ op. cit. s. 19.

³⁸ *De orat.* III, 53, 203 i *Inst. orat.* IX, 1, 29.

³⁹ "Онаа иронија, за која велат дека ја имало кај Сократ, ја сметам за духовита и истенчена."

⁴⁰ "Внимавај, те молам. можеби е непригодна иронија во хронолошко изложување на нештата, со какво се служеше ти во овој твој говор за да ги претставиш сите говорници, како што е непригодна и при сведочење."

⁴¹ "Иронијата е пријатна кога се шегуваме, но кога говориме сериозно, внимавај, треба да се придржуваме кон истата совестност, како кога сведочиме."

⁴² "Ова е чиста (вистинска) иронија."

реторички дијалози. Во *За говорниците* ја среќаваме само еднаш, и тоа во рамки на расправата за средствата кои побудуваат силни чувства (pathos), а во продолжение на тврдењата дека добриот говорник својата сугестивност ја црпи од искреноста на сопствените чувства: "...толку голема е силата на оние мисли и прашања што треба да ги разгледаме и разработиме во говорот така, што ќе нема потреба од преправање (иронија) и измама."⁴³ Ова е воедно и единственото место кадешто *simulatio* би можело да има значење на 'иронија', но од друга страна, гледаме дека и преводот со 'преправање' сосема одговара, бидејќи овде се мисли на симулирање на чувства, притворно создавање впечаток дека говорникот чувствува омраза, завист или гнев. Значи, не станува збор за одделен исказ, фраза или мисла, туку генерално расположение, слика за емотивната состојба (афект) на говорникот. На обете места каде што е употребена именката *simulatio* во дијалогот *Брути* како најсоодветно го има значењето 'попримање лик/изглед', 'преправање': говорејќи за Лукиј Брут, се истакнува неговото умевање "да го сокрие големиот ум, под маската (попримајќи лик) на глупоста"⁴⁴; и во следниот пример, со слично значење кога во обратна смисла се говори за Гај Писон, кој бил "спокоен говорник, со богато слово, многу досетлив, но сепак со израз на лицето, оставаше впечаток дека е поумен одошто навистина беше."⁴⁵ Сосема е јасно дека во овие случаи воопшто не станува збор за иронија како реторичка фигура, туку токму за лицемерно, притворно однесување, за намера говорникот да се претстави онаков, каков што не е, да поприми изглед или лик кој не одговара на неговите вистински особености. Се разбира, во *За должностите* (*De officiis*) не ни очекуваме оваа именка да има смисла на реторичка категорија, па сепак заради големата зачестеност (9 пати), интересно е да се истакне дека во најголемиот број случаи и овде значи 'преправање', 'лажно претставување', 'создавање привид', 'попримање лик на нешто', што сепак кореспондира со значењата во реторичките списи. Нејзината употреба кај Квинтилијан не отстапува многу од онаа кај Кикерон,

⁴³ "...magna vis est earum sententiarum, atque eorum locorum, quos agas tractesque dicendo, nihil ut opus sit simulatione et fallaciis."

⁴⁴ *Brut.*, 53, 4.: "qui summam prudentiam simulatione stultitiae texerit"

⁴⁵ *Brut.*, 239, 3.: "statarius, et sermonis plenus orator, minime ille quidem tardus in excogitando, verumtamen vultu et simulatione multo etiam acutior."

односно - ги потврдува истите значења, со тоа што ѝ се додадени уште некои нијанси, како: 'лукавост', 'престорување'.

Терминот **dissimulatio**, пак, е тројно повеќе застапен (во реторичките дела - *De orat.*: II, 269, 1; II, 272, 2; II, 275, 3; II, 289, 4; II, 350, 6 и III, 203, 9), а најчесто и најадекватно се пренесува со 'иронија', 'прикривање' и поретко со 'преправање'. Првите два примера веќе ги наведовме и анализиравме кога стануваше збор за дефинициите на иронијата и, навистина, сметаме дека *dissimulatio* овде го има токму значењето на реторичка 'иронија', иако во различни преводи⁴⁶ се пренесува различно (на пример како 'притворство'⁴⁷ или 'разиграване на привидна истинитост'⁴⁸). Следните два примера се од екскурсот за смеата и смешното и се однесуваат на причините кои предизвикуваат смеа кај слушателите: "Голема смеа се предизвикува во сите случаи, кога умен човек, преправајќи се дека не разбира, ќе каже глупост, но солена."⁴⁹ и "Се предизвикува смеа и со споредување на безобразно и побезобразно, со иронија, со божемна глупост и со разобличување на туѓата глупост."⁵⁰ Малку подолу (350, 6), Крас му се обраќа на Антониј: "Продолжи, те молам, рече Крас, со задоволство те гледам како веќе го симнуваш превезот со кој се прикриваш (превезот на твоето прикривање) и одвреме-навреме се разголува твојот вистински лик на вешт познавач."⁵¹ Последниот пример од третата книга на *За говорниците*, всушност е онаа позната дефиниција за (реторичка) иронија "...она што најлесно продира во човековиот ум - иронијата, кога говориш едно, а мислиш друго ..." ⁵², каде што е сосема јасно дека единственото можно значење на *dissimulatio* е

⁴⁶ За споредба се послуживме со преводи на некои од словенските јазици и два англиски преводи од релевантни и авторитетни изданија.

⁴⁷ Во рускиот превод на Петровски, Стрелникова и Гаспарова *Три ипактијата об орајторском искуството*, Москва, 1972, стр. 185.

⁴⁸ *За орајтора*, превод од латински на бугарски П. Стоянова, София, 1992, стр. 138 и 139.

⁴⁹ II, 275, 3: "Valde haec ridentur, et hercule omnia, quae a prudentibus (quasi) per dissimulationem (non intellegendi) subabsurde salseque dicuntur."

⁵⁰ II, 289, 4.: "...et similitudine turpioris et dissimulatione et subabsurda dicendo et stulta reprehendendo risus movetur..."

⁵¹ "Perge vero, inquit Crassus, libenter enim te cognitum iam artificem aliquandoque evolutum illis integumentum dissimulationis tuae nudatumque perspicio."

⁵² III, 203.: "...illa, quae maxime quasi irrepit in hominum mentes, alia dicentis, ac significantis, dissimulatio..."

токму 'иронија'. И примерите од *За должностите* го потврдуваат погоре кажаното, односно, значењата 'прикривање' и 'преправање'.

Кај Квинтилијан истата именка најчесто го има истото значење: 'иронија', 'прикривање' или 'преправање', но на некои места може да се преведе и како 'лицемерие, дволичност'.

Релевантни за нашата анализа можат да бидат и заклучоците до кои се доаѓа со разгледувањето на употребата на глаголите **simulare** и **dissimulare**. Податоците од табелите укажуваат на нивната честа застапеност, но мораме да напоменеме дека не сите примери се однесуваат на реторичкото категоризирање. Сепак, примерите од *За говорниците*, *Брути* и *Оратиор* јасно укажуваат на значењата 'се преправа', 'се причинува' за **simulare**, односно 'крие', '(се) прикрива' за **dissimulare**. Голем број од примерите кај Квинтилијан сосема го потврдуваат погоре кажаното, со тоа што , за некои облици од глаголот **simulare** ќе ги додадеме и значењата: 'мами', 'сум/доведувам во заблуда' и 'иронизирам'.

Табела 1 и 2: ТЕРМИНИ ЗА ИРОНИЈА КАЈ КИКЕРОН

именски форми

дело/термин	ironia	eironeia	simulatio	dissimulatio	dissimulancia	εἰρων	εἰρωνεία
<i>De inv.</i>				2			
<i>De orat.</i>	1		1	6	1		
<i>Brut.</i>	4		2			1	2
<i>Orat.</i>							
<i>De off.</i>			9	2		1	
<i>Acad.Pr.</i>		1-2					1
вкупно:	5	1	12	10	1	2	3

глаголски форми

дело/терм	simulare	dissimulare
<i>De inven.</i>	1	1
<i>De orat.</i>	2	2
<i>Brutus</i>	1	
<i>Orator</i>		4
<i>De offic.</i>	4+2*	4
вкупно:	8+2	11

*овие два примера се облици од сложенки на глаголот *simulare*: *insimulant* (III, 60,7) и *adsimulare* (III, 98,7)

Табела 3: ТЕРМИНИ ЗА ИРОНИЈА КАЈ КВИНТИЛИЈАН

<i>Inst. orat.</i>	<i>ironia</i>	<i>eironeia</i>	<i>simulatio</i>	<i>dissimulatio</i>	<i>dissimulatio</i>	<i>εἰρων</i>	<i>εἰρωνεία</i>	<i>simulare</i>	<i>dissimulare</i>
								1	2
II								1	
III									1
IV	2		1					2	4
V			2	1					1
VI	2		6	2			1	4	6
VII									1
VIII	1		1					2	1
IX	5		2	6			1	5	4
X									4
XI								3	
XII			2					2	4
вкупно	10	0	14	9	0	0	2	20	28

Покрај овие термини, во Кикероновите дела (главно во *De oratore*) среќаваме уште неколку девербативни именки, глаголи и неколку фрази кои имаат приближно иста семантичка вредност на 'иронија', 'подбивање', 'говорење спротивно' или пак означуваат нијанси/видови на оваа фигура.

Но овие примери се малубројни, често пати застапени само по еднаш, така што не можеме низ споредби со сигурност да ја потврдиме или да ја провериме нивната употреба. Сепак, заслужуваат да бидат разгледани.

Изразите **inversio verborum** и **invertere verba** (*De orat.* II, 261 и 262), според својата семантичка вредност и според контекстот, изгледа дека се најблиску до 'иронија', па така и се преведуваат од повеќето преведувачи, а **de se detrahēre** (*Acad.*, II, 16) најчесто е разбрано како 'да се омаловажиш себе', што е сосема соодветно, бидејќи се однесува на Сократ.

Во *За говорниците*, III, 202 ги наоѓаме термините **extenuatio** и **illusio**. Првиот вообичаено се преведува со 'ублажување', 'намалување', 'унижување' или 'омаловажување', што - ако се потсетиме на *prosopoeia epigrammaton* - можеме да го сметаме за (еден вид) иронија - литота. Вториот, пак, повеќето преведувачи го разбираат и пренесуваат како 'шега', 'потсмеј', 'подбивање'; а некои го сметаат за еквивалент на грчкото *chleuasmos* или, пак, едноставно го преведуваат како 'иронија'. Во прилог на ова последново решение оди и начинот на употреба на глаголот **illudere** (*Brut.*, 292 - акузативска форма на партицип презент активен *illudentem*) кој наведува на заклучок дека Кикерон го сметал за синоним на *eironeuesthai* (εἰρωνεύεσθαι), а Квинтилијан, повторно, ни помага со една јасна дефиниција: "Овој вид, во кој смислата е спротивна на кажаното, е иронија, а неа ја нарекуваат и **illusio**."⁵³

Перифразата **ad hilaritatem impulsio** (*De orat.* III, 205) изгледа дека одговара на 'развеселување (на публиката)', 'шега' и затоа некои ја сметаат за латински пандан на *charientismos*- повторно еден вид иронија, за што ќе стане збор подолу.⁵⁴

Други термини, кои би можеле да ги доведеме во потесна врска, или пак, да ги преведеме како синоними на иронија/подбивање, се изразите: **aculei contumeliarum** и **contumelia dignum**, кои Кикерон ги употребил во истото дело (II, 222) за да искаже 'зајадливост', односно 'достоеен за подбив (презир)'.

⁵³ *Inst. orat.*, VIII, 6, 54: "In eo genere quo contraria ostenduntur ironia est illusionem vocant."

⁵⁴ Види стр. 76, 77.

Сево ова не мора да значи дека Кикерон сакал да даде строг еквивалент на грчкиот термин, а уште помалку дека имал намера да наметне таков во употреба. Поскоро, се чини, дека сакал да понуди термини кои во мали нијанси се разликуваат по своето значење и, можеби, на тој начин да го надомести отсутството на конкретна поделба на видовите иронија, кои многумина му го забележуваат и кое, по се изгледа се обидел да го исправи неговиот следбеник Квинтилијан.

III. 3. ВИДОВИ ИРОНИЈА

Релативната воедначеност на дефинициите за иронијата престанува да важи штом ќе се премине на анализа на нејзините видови. Старите реторичари нудат различни критериуми за класификација на одделни видови иронија, а и кога критериумот е ист поделбите направени според него не се совпаѓаат.

Несовпаѓања се јавуваат уште при поделба на основните стилски средства на **тропи и фигури**, а понатаму и при нивното дефинирање и типологизација. Основните изразни говорни средства се централен предмет на интерес на античката реторика и поетика, чија што суштина е токму учењето за *oratio ornata* (украсениот говор) како многу важно својство на книжевноста. Реториката ги утврдува задолжителните средства и постапки на јазично изразување и начините на нивна употреба, за која смета дека нужно води кон создавање вредни литературни дела. Значи, реторичките фигури се средства за литерарно изразување кои сами по себе се добри и гарантираат високи книжевни вредности, тие се апсолутни средства. "Предметното подрачје на Старата реторика, во своите постаристотеловски фази, малку-по-малку се стеснува и се сведува на *elocutio*, т.е. на тропологија."⁵⁵ Модерната стилистика, пак, ја релативизира нивната употреба, односно, настојува да ги опише средствата и постапките на јазичното изразување кои се карактеристични за одредено дело, автор или правец, како и нивната функција во рамките на целината на уметничкото литературно дело.⁵⁶ Сепак, некои елементи од именувањето (имињата на триесетина фигури се задржале до денес) и типологизацијата на фигурите ги презема и модерната стилистика. Што се однесува, пак, до сложеноста на постапката за распределба/поделба на сродните фигури во групи и критериумите за сродност, таа не ни овозможува да се ослободиме од разликите и противречностите на одделни пристапи и толкувања.

⁵⁵ Кулавова, К., *Фигураативниот говор и македонската поезија*. Скопје, 1984, с. 10.

⁵⁶ Solar, M., *Teorija književnosti*. Zagreb, 1986, s. 62-66.

Значи, проблемот почнува уште со дефинирањето и експликацијата на прашањето "Што се тропите и фигурите?". Дали се тие отстапување⁵⁷ од формалното, граматичко, денотативно значење на зборовите? Дали се иманентна способност на јазикот, да се преобразува, да го претвора информативното, еднозначното, во емотивно, конотативно, повеќеозначно - естетско?⁵⁸ За ова постојат бројни и различни теории, дефиниции и поделби - чии автори се раководеле од различни критериуми, но нивното разгледување би не одвело во проучување на историјата и развојот на стилистиката. За потребите на нашиот предмет на интерес ќе се задоволиме со една генерализирана констатација дека основното својство на фигурите и тропите е квалитативното менување на значењето, создавањето нова смисла, нов семантички однос, без кое фигурите и тропите не би биле ништо друго освен дел од јазикот кој по ништо не отскокнува, не се разликува.⁵⁹

Античката реторика се обидуvalа строго, речиси догматски, да ги подели изразните средства на тропи и фигури-кои не се тропи, па од оваа појдовна дистинкција пристапува и постапува и при понатамошната диференцијација, односно, ја користи како критериум за дефинирање и класифицирање на фигурите на зборот и на мислата. Кикерон не известува дека поделбата на тропи, фигури на зборот, говорот и мислата е од грчко потекло (*Brut.*, 18, 69), но во времето на Квинтилијан се уште не била јасно повлечена границата помеѓу овие категории. Сепак, старите реторичари се преокупирале со детално, педантно опишување и распределување на тропите и фигурите, кое понекогаш водело до набројување на апсурдно голем број видови, подвидови и под-подвидови. За бројноста на фигурите и Кикерон има свои коментари, еднаш велејќи дека постојат речиси безброј фигури на зборот и на мислата⁶⁰, а друг пат

⁵⁷ За критериумот *οἰσθηται*, види поопширно кај К. Кулавакова, *op. cit.* стр. 19 et passim; Теоријата за отстапката како критериум можеме да ја споредиме со една најава на Квинтилијан, дека тој ќе говори за фигурите на мислата, кои отстапуваат (се оддалечуваат) од директниот начин на изразување, за што постои и согласност кај најголемиот број најдобри реторичари. (*Inst. orat.* IX, 2, 1).

⁵⁸ Кулавакова, К., *Фигурајтивниот...*, стр. 18.

⁵⁹ *ibidem*, стр. 26.

⁶⁰ *De orat.*, III, 201, 1.

споредувајќи ги со шума⁶¹. И Квинтилијан укажува на бескрајните расправи меѓу граматичарите и философите за бројот и поделбите на тропите.⁶² Авторот, пак, на *Реторика за Херениј* избрал единствен термин за означување на украсните елементи - *dignitas*.⁶³ Набројува шеесет и четири тропи и фигури, придружени со дефиниции и примери. Самиот термин 'фигура' (фигура) е латински превод на грчкото *schema*, но во тоа време сè уште не бил во употреба, па затоа авторот го користел терминот *exornatio* (*exornationes verborum* и *exornationes sententiarum*). Неговата поделба и класификација значително се разликува од оние на Кикерон и Квинтилијан.

Тропите - 'зборовните пресврти' (од грч. *tropos* - пресврт, обрт; лат. *motus*), Квинтилијан ги објаснува како уметничка промена на значењето на зборовите⁶⁴, а авторот на *Реторика за Херениј* иако не го користи терминот тропи, сепак издвојува десет фигури на зборот (*exornationes verborum*) од останатите, претходно набројани, триесет и пет⁶⁵. Впрочем и други автори од ова време ги нарекуваат тропите 'фигури на зборот'. Фигурите на мислата (*σχήματα διανοίας*, *figurae sententiarum*) се група фигури кои се однесуваат на пошироката смисла на она што е изговорено, за разлика од фигурите на зборот (*σχήματα λέξεως*, *figurae elocutionis vel verborum*) кои ја подразбираат непосредната промена на значењето на зборот. Самиот Кикерон на сличен начин се обидува да ја објасни разликата меѓу едните и другите, па вели дека со промена на зборовите фигурите на зборот се нарушуваат, додека фигурите на мислата се запазуваат без оглед на употребените зборови⁶⁶. Значи, фигурите на зборот се однесуваат само на јазичната конкретизација, додека фигурите на мислата на мисловната концепција, односно, на начин на изразување чија тежина излегува надвор од сферата на чисто јазична конкретизација.⁶⁷ Сепак, тие се толку блиски, што некои фигури на мислата едвај можеме да

⁶¹ *Orat.*, 139, 6.

⁶² *Inst. orat.*, VIII, 6, 1.

⁶³ Веројатно, ова е еден од начините да ја приближи грчката реторичка наука до римската традиција.

⁶⁴ *ibidem*.

⁶⁵ *Rhet. ad Her.*, IV, XXX, 42.

⁶⁶ *De orat.*, III, 201, 2-4.

⁶⁷ Lausberg, H. op. cit. 309, 603.

ги разликуваме од фигурите на зборот, односно тропите, па оттаму доаѓа до тоа еднаш да бидат вброени меѓу тропите, друг пат меѓу фигурите на мислата. Таков е случајот со алегоријата, со реторичкото прашање, па и со иронијата.

Иронијата, кај повеќето антички теоретичари на говорништвото (кај оние кои ги разликуваат, како и кај оние кои ги поистоветуваат тропите со фигурите на зборот/говорот), е застапена и меѓу фигурите на зборот и меѓу фигурите на мислата.⁶⁸ Имало и поинакви гледања, иако тие биле ретки. Така, Квинтилијан не известува⁶⁹ дека Зоил (грчки ретор и граматичар од IV или III век п.н.е.) толку ја стеснил дефиницијата за фигурите, што под *shema* ги подразбирал само случаите кога говорникот се преправа (*simulare*) дека говори нешто сосема друго од она што навистина го говори. Самиот Квинтилијан, пак, пишува за тропи, фигури на мислата и фигури на зборот, а иронијата ја среќаваме меѓу тропите и фигурите на мислата. Тој, всушност, набројува три вида иронија: кратка фигура на зборот (троп), цел говор изложен со јазик и тон кои не се вклопуваат во ситуацијата (*schema*) и цел човеков живот обоен со иронија (пр. Сократ)⁷⁰, но инсистира на неможноста за стриктна поделба. Всушност, границата меѓу иронијата употребена како троп, фигура на зборот, и како фигура на мислата може да биде јасно определена само во реторските прирачници. Во текст многу тешко може да постои иронија само на еден збор, бидејќи ироничното значење, ироничниот сигнал кој го носи тој збор лесно се пренесува на целата мисла, односно реченица. Така тој постигнува своја континуација, проширување во целиот исказ како затворена мисловна целина, па тропот може да поприми форма на фигура на мислата. Квинтилијан, кој одделил во неговиот учебник цело поглавје од деветтата книга на разликите меѓу тропите и фигурите, посветил многу големо внимание и на анализа на видовите иронија, па се обидел да ја разреши и оваа традиционална двојност (троп/фигура) од која неговиот голем претходник - Кикерон, никогаш не се ослободил: "Иронијата како

⁶⁸ Според повеќемина автори застапени во *Rhetores Latini Minores*, но и според Квинтилијан (IX, 1, 17).

⁶⁹ *Inst. orat.*, IX, 1, 14.

⁷⁰ *ibidem*, IX, II, 43-46.

фигура не се разликува значително од иронијата како троп, барем што се однесува до видот, бидејќи во двата случаи треба да се разбере спротивно од она што се зборува; само со повнимателно истражување на иронијата ќе се види дека постојат два различни вида."⁷¹ И овде за илустрација наведува еден пример од говорите на Кикерон против Катилина, па заклучува дека иронијата-троп е појасна, пократка, кажаното е спротивно на мисленото, но контрадикцијата е во термините; иронијата-фигура е подолга, прикривањето се однесува на целата мисла, а контрадикцијата е помеѓу тонот и смислата. Понатаму, прави една убава споредба и вели дека како што продолжената низа од метафори преминува во алегорија, така и непрекинатата низа од тропи прави фигура. Но, штотуку сме почувствувале олеснување, Квинтилијан продолжува: "Сепак, некои видови на оваа фигура немаат ништо заедничко со тропите"⁷².

Кикерон и во *За говорникоџ* и во *Говорник* иронијата ја вбројува меѓу фигурите на мислата. Ако си дозволиме посредно да заклучуваме, знаејќи дека на повеќе места ја истакнува поголемата важност на овие фигури во однос на тропите, би можеле да извлечеме констатација дека ја сметал за едно од поважните оружја на говорникот. Но, ако земеме пред вид дека Квинтилијан, пак, обработувајќи ја иронијата и како троп, на многу места посочува примери токму од говорите на Кикерон, можеме да западнеме во противречност или да се изложиме на опасноста од шпекулација. Сепак, причините за ова се, најверојатно, или немарноста на Кикерон или преголемата педантност на Квинтилијан. Впрочем, ако Квинтилијан ја поддржува Кикероновата концепција за иронијата, не значи дека нивните ставови треба без исклучок да се совпаѓаат. Покрај тоа, Кикерон, набројувајќи ги фигурите на мислата, лесно и без двоумење ја вбројува иронијата меѓу нив, нема намера да ја објасни блискоста на иронијата-троп и иронијата- мисловна фигура, ниту се обидува да ги помири, како што тоа го прави Квинтилијан. Авторот на *Реторика за Херениј*, за жал, не ја именува иронијата ниту во една од групите на

⁷¹ *Inst. orat.*, IX, 2, 44-45: "igitur εἰρωνεία, quae est *schema*, ab illa, quae est *tropus*, genere ipso nihil admodum distat; in utroque enim *contrarium ei, quod dicitur*, intellegendum est: species vero prudentis intuitu diversas esse facile est deprehendere."

⁷² *ibidem*, IX, 2, 47: "Quaedam vero genera huius figurae nullam cum tropis habent societatem."

неговата листа на exornationes, освен како еден од трите вида алегорија (permutatio ex contrario), која - според него - им припаѓа на тропите (оние десет издвоени exornationes verborum).

Употреба на иронијата како широк и како фигура на зборот

Во "пописот" на фигурите на зборот, кој ни го нуди Кикерон, не ја вбројува иронијата. Но тоа не значи дека некои од набројаните фигури не се блиски со неа. Или, подобро речено, не значи дека на други места не спомнува некои видови иронија кои традиционално се вбројуваат меѓу тропите или фигурите на зборот. Впрочем, тој и користи некои од нив за постигнување на ироничен ефект, како што ќе видиме подолу при анализата на употребата на иронијата во некои од неговите говори.

Квинтилијан и овде може да ни надомести, со тоа што тој ја задржува вообичаената дистинкција и објаснувајќи ја иронијата-троп како еден вид алегорија⁷³, ги посочува нејзините видови: sarkasmos (сарказам), asteismos (досетка), antiphrasis (контрадикција, противречност), paroimia (поговорка), а подолу го придодава уште и mukterismos*.⁷⁴ Покрај тоа, тука загатнува и едно друго мошне интересно прашање, велејќи дека ќе ги потстети оние кои не ги знаат грчките имиња за овие видови, тој. Имено, токму грчката номинација на фигурите и нивните видови создава дополнителни тешкотии при овие типологизации, бидејќи Римјаните најчесто се задоволувале со препишувањето на грчките технички термини, на кои им давале свои дефиниции, но не и латински еквивалент. Веројатно имале и причини за тоа, бидејќи никој не се осмелил да тргне по стапките на Кикерон во создавањето латински реторички термини; па дури ни Квинтилијан. Терминологијата на *Реторика за Херениј* е повеќе дескриптивна и иако нуди некои единствени решенија, сепак не можеме да ја сметаме за латинска техничка реторичка терминологија.

Должни сме да укажеме на уште една неконсеквентност во терминологијата на античките реторички, а тоа е очигледната

⁷³ На иронијата како алегорија ќе се осврнеме поопширно во натамошното излагање. Види стр. 85-87.

⁷⁴ *Inst. orat.*, VIII, 6, 57.

*Терминот mukterismos практично е непреводлив, а означува специфично движење на носниците.

променливост на разликата меѓу *genus* и *species*. Ова, се разбира, се однесува на сите појавни модалитети на иронијата - фигура, а не само на иронијата како фигура на зборот. Ако кон ова ги додадеме и различните начини на усвојување на оваа дистинкција кај модерните теоретичари или, во најдобар случај, нејзиното занемарување, ќе бидеме принудени да прифатиме решение кое го симплифицира проблемот, но барем ја отстранува можноста од забуни: ќе го усвоиме единствениот превод 'вид' за двата термина.

Други реторичари претпочитале поинакво групирање на видовите иронија, според различни критериуми.

Според степенот на интензитет на ироничниот елемент, сигнал, подоцнежните реторичари разликуваат неколку видови (εἶδη, *species*) иронија. Херодијан⁷⁵ наведува шест вакви *species*: *sarkasmos* (сарказам), *diasymos* (посурово подбивање), *epikertomesis* (шеговито подбивање), *katagelos* (потсмев), *eikasmos* (привидно допуштање, попуштање?), *charientismos* (подигравка). Јулиј Руфинијан⁷⁶ разликува исто така шест вида иронија (*ironiae species sex*), од кои само половината се идентични со оние на Херодијан: *chleuasmos* (исмејување), *charientismos* (*skomma*), *asteismos* (самоиронија), *diasymos*, *eksuthenismos* (слобода во изразувањето)⁷⁷, *sarkasmos*. Неколкумина други реторичари набројуваат само четири вида: *chleuasmos*, *mykterismos*, *sarkasmos*, *asteismos*. Тоа се Георгиј Хоиробоск⁷⁸, Александар Нумениј⁷⁹, како и еден непознат автор⁸⁰.

Забележуваме дека од наведените видови иронија само четири се совпаѓаат, и тоа: *sarkasmos*, *diasymos*, *chleuasmos*, *charientismos*. Ова може да се објасни со употребата на синоними за некои од овие и останатите фигури. Табеларно подредени ни овозможуваат да ја согледаме градацијата во интензитетот на ироничниот сигнал:

⁷⁵ *De figuris sententiarum* 92. 7.

⁷⁶ *De figuris sententiarum et elocutionis* I, 7 во: *Rhetores Latini Minores*.

⁷⁷ Спореди *licentia* кај Квинтилијан, стр. 83 од овој труд.

⁷⁸ *De tropis poeticis*, во: *Rhetores Graeci*, III, 213, 74.

⁷⁹ *De figuris sententiarum et verborum*, III, 23, 8.

⁸⁰ *ibidem*, III, 213, 74.

според интензитет на ироничниот сигнал			
sarkasmos	diasyrmos	chleuasmos	charientismos

Ако се навратиме на некои од податоците изнесени при анализата на термините за иронија кај Кикерон и ги споредиме со наведените видови иронија, можеме да заклучиме дека, најверојатно, станува збор за истите видови фигури, со тоа што Кикерон ги именувал со други термини и доволно ни ја отежнил споредбата, доследено спроведувајќи ја својата намера грчките поими да ги замени со латински. Да се потсетиме - тоа се поимите *illusio* и *ad hilaritatem impulsio*. Првиот, кој значи 'шега', 'потсмевање' или 'подбивање', може да биде еквивалент на *chleuasmos*. Вториот, пак, перифразата *ad hilaritatem impulsio* - 'развеселување на публиката', 'шега', некои ја сметаат за латински пандан на *charientismos*.

Повеќето реторичари многу големо внимание обрнувале на тоа кому му е упатена иронијата, на кого се однесува, односно кој е предмет на иронизирање, а веќе рековме дека овој критериум кај Кикерон изостанува. Па според личноста на која се упатува иронијата (еден многу едноставен и рационален критериум), таа можела да биде: *chleuasmos* (или *mykterismos*) и *asteismos*. Оној вид иронија кој се однесува на други се нарекувал *chleuasmos* или *mykterismos*, а оној кој е упатен на самиот говорник е *asteismos*. Ваква поделба предлага Трифон (кој по сè изгледа прв го востановил овој критериум)⁸¹, како и Кокондриј⁸² и Григориј Коринтски⁸³. Значи, овде станува збор за иронија упатена кон други и самоиронија или автоиронија.

според личноста на која се упатува	
иронија кон други	самоиронија
chleuasmos	asteismos
/mykterismos	

⁸¹ *De tropis*, 205, 12.

⁸² *ibidem*, 235, 21.

⁸³ *ibidem*, 222, 5-18.

Првата е некој вид skomma - подсмев, кој може да има различен степен на јачина, интензитет или агресивност, манифестирани со тонот на искажување (pronunciatio) или со израз на лицето. Chleuasmos, чијшто интензитет се изразува со соодветен тон на говор се нарекува sarkasmos, а пак оној вид што се сугерира со израз на лицето се нарекува mykterismos. Понатаму, sarkasmos се манифестира со покажување на забите при говорот (seserenai), по што следи извесно соземање и покажување контролирана агресивност; mykterismos, пак, значи покажување на слична контролирана агресивност, лутина, манифестирана со движење на носниците (mykteres). Ваквото изразување, со движење на носниците или забите, веќе претставува и иронија на гестот, што излегува од рамките на вербалната иронија, но и недвосмислено укажува на нужноста (во одредени ситуации, а заради постигнување на поголема сугестивност) да се преплетуваат, комбинираат и дополнуваат вербалната и невербалната иронија. Ваквиот гест претставува сигнал, отворена покана за смеа или потсмев. Квинтилијан (VIII, 6, 59) тоа вака го дефинира: "μικτηρισμός dissimulantis quidem, sed non latens derisus" (воздржано, но неприкриено подсмевање). Кокондриј и Трифон наведуваат уште еден вид на chleuasmos, а тоа е epikertomesis (од глаголот epikertomeo 'се подбивам, са шегувам'), фигура која се манифестира како алегорична радост, восхит од победа над противникот. (Пр. во *Илијада* XVI, 754). Според Херодијан и Кокондриј, посебен вид на chleuasmos претставува извесна љубезност кон противникот во момент на негова несреќа или пораз - philophrosyne eironeia, како и diasyprousa - подбивна иронија (Пр. *Илијада* II, 246).

Заради поголема прегледност, можеме да се послужи́ме со табеларниот приказ на овие видови иронија:

видови иронија упатена кон други - chleuasmos				
според начин на изразување	sarkasmos (pronunciatio)	mykterismos (ironia gestus)	epikertomesis	philophrosyne
манифестација	seserenai покажување заби при говорот	движење на ноздрите	подбивна радост	лицемерна љубезност, сочувство

Самоиронијата или *asteismos* е фигура дефинирана како "исказ во кој оној што зборува самиот на себе си се подсмева, на пример, кога некој богат човек вели: 'Јас сум најсиромавиот од сите луѓе'; или кај Калимах (фрг. 194, 15) кога маслинката, шегувајќи се, вели: 'јас сум најлошото дрво од сите дрва'."⁸⁴ Овој вид иронија бездруго е *prosroiesis*, односно *simulatio*. Старите реторичари препорачуваат самоиронијата да се употребува само во случаи кога говорникот е потполно сигурен во својата победа над противникот, бидејќи, во спротивно, таа ќе му наштети нему. Може да се употреби и во ситуации кога станува збор за општопознати и општоприфатени факти. Таков пример е случајот кога "војникот познат по својата храброст спори со противник - страшливец, кој се брани со спротивни, лажни аргументи; тогаш храбриот може да рече: 'не се борев, туку бегав, додека овој човек се однесуваше спротивно'". Ваквиот настап се нарекува *antimethatesis* - преземање на начинот на однесување или говорење на противникот⁸⁵.

Употреба на иронијата како фигура на мислата

Додека иронијата како фигура на зборот релативно лесно може да се препознае, иронијата на мислата прави една затворена целина, таа е зависна од контекстот, но и влијае на него. Затоа е потешко да се "прочита", да се препознае. Па сепак, Кикерон фигурите на мислата ги смета за поефектни од фигурите на зборот, а како илустрација на ова наведува дека, според некои, и говорничката слава на Демостен се должела токму на честата и умешна употреба на овие фигури. Говорејќи за нив, во *Говорник* иронијата ја објаснува како свесна желба на говорникот публиката да го разбере спротивното од она што тој го говори⁸⁶, значи ја потенцира интенцијата на говорникот - неговото прикривање, неговата дволичност да биде разоткриена, зашто само во тој случај ироничниот сигнал има смисла и го постигнува саканиот ефект.

⁸⁴ Трифон, *op. cit.* III, 206, 12.

⁸⁵ Cocondrios, *op. cit.* p.235, 29.

⁸⁶ *Orat.*, 137.: "ut contra, ac dicat, accipi et sentiri velit;"

Веќе го елабориравме прашањето околу дилемата дали *simulatio* и *dissimulatio* се два вида на иронијата како реторичка фигура и сметам дека наведените примери сосема ја потврдија појдовната теза дека не станува збор за тоа, туку дека, всушност, во согласност со Кикероновите дефиниции станува збор за две нијанси на еден ист термин - *simulatio* се однесува воопшто на ироничен став на говорникот, додека основниот појавен модалитет на реторичката иронија е **dissimulatio** - прикривање на сопственото мислење. Кикерон во *За говорниците*, кога ја вбројува меѓу фигурите на мислата⁸⁷, ја препорачува како фигура која "најдобро продира во човековиот ум" и ја објаснува како постапка која се состои во тоа да се каже едно, а да се разбере друго, значи, за момент да се прикрие вистинското мислење на говорникот. Веднаш ја истакнува и нејзината целисходност, односно допадливост, кога се користи во разговор, а не во расправа. **Dissimulatio** најчесто, или, најефектно се јавува во дијалог (*oratio concisa*) преку одбегнување да се искаже сопствениот став, мислење, а со предизвикување на противникот да го изнесе својот, со поставување прашања. Овие прашања се навидум случајни, несвесни, поставени божем за подобро да се разбере противникот, а всушност, вистинската цел е негово разобличување. Квинтилијан (VI, 3, 85) тоа вака го објаснува: "*dissimulatio* (прикривање) е кога се преправаме дека не го разбираме туѓото мислење"⁸⁸. Ваквото сфаќање на *dissimulatio* ни асоцира, од една страна, на Сократовата метода и на неговата иронија, а од друга страна, на фигурата која Квинтилијан ја именува како **rogatio**⁸⁹ - поставување прашања на кои најчесто говорникот самиот и си одговара. Ваквата *dissimulatio*, својствена за дијалог, оди во прилог на тезите дека имињата *eiron* и *eironeia* се изведени од глаголот *eironai* - 'прашувам, поставувам прашања'⁹⁰. **Dissimulatio** може да се применува и во континуиран говор (*oratio perpetua*) а неговата функција се состои во тоа што говорникот театрално го омаловажува сопственото мислење, или го занемарува најавувајќи дека нема да говори за нешто, за што всушност говори. Ваква

⁸⁷ III, 203.

⁸⁸ "*dissimulatio est aliena se parum intellegere fingentis*".

⁸⁹ *Inst. orat.* IX, 2, 6-8 и IX, 2, 14.

⁹⁰ Види стр. 16.

дефиниција за иронијата сретнавме кај Анаксимен, во *Реториката* за *Александар*⁹¹ ("Иронијата се состои во тоа да каже една работа преправајќи се дека не ја кажува или во тоа да ги нарекува работите со спротивни имиња."). Самиот Кикерон, пак, за неа вели: "Оваа...иронија, кога едно говориме а друго мислиме, е многу пријатна во речта, ако е кажана со разговорен јазик, а не во расправија."⁹² Изразно средство на ваквата иронија е фигурата *paraleipsis* или *praeteritio*, односно, навестување намера да се изостави во говорот некое прашање, при што и покрај ваквото оградување прашањето сепак се спомнува. Други изразни средства на иронијата во континуиран говор можат да бидат и т.н. *figurae per detractationem*⁹³, како што се синегдоха, емфаза и литота.

Се разбира, сево ова не значи дека и *simulatio* не може да се вброи меѓу фигурите на мислата. Имено, тоа го допуштаат токму дефинициите на Анаксимен и Квинтилијан, како и својството на иронијата да се пренесе, да се рефлектира во целиот говор. Таа многу лесно, како дискурзивна тактика, може да се прошири на контекстуално ниво и да му даде особен белег на иронија на целиот пасус или говор.

Кикерон понатаму не се впушта во подетална поделба на видовите иронија како фигура на мислата, но затоа пак, и во *За говорниците* и во *Говорник*, меѓу останатите набројани фигури - со помош на Квинтилијан и со анализа на фигурите во Кикероновите говори - можеме да ги препознаеме оние кои се користат за постигнување ироничен ефект.

Значи, што се однесува до иронијата-фигура на мислата, Квинтилијан е порешителен и ги набројува нејзините видови или сродни и соодветни фигури за нејзино изразување, поткрепувајќи ги секогаш со добро одбрани примери (како што веќе рековме, најголемиот број од нив се изводи од говорите на Кикерон). Според него, видови иронија, како фигура на мислата, кои јасно можат да се одвојат од иронијата - троп (или уште поточно, кои немаат ништо заедничко со неа) се:

⁹¹ Види стр. 51.

⁹² "illa...alia dicentis ac significantis dissimulatio, quae est preiucunda, cum in oratione non contentione, sed sermone tractatur."

⁹³ Turasiewicz, op. cit. s.61.

антифраза - премолчување, преминување (antiphrasis-*praeteritio*⁹⁴) - овој вид иронија се состои во најава на говорникот дека има намера да испушти некое прашање, а всушност со тоа го потенцира и се нарекувала со различни термини: *paraleipsis*, *antiphrasis*, *praeteritio*, *omissio*, *occultatio*. Интересно е што авторот на *Ad Herennium* оваа фигура, која ја нарекува *occultatio*, ја вбројува меѓу фигурите на зборот⁹⁵;

наредба, заповед - *imperatio* (ἐἰρωνεία est et quum similes imperantibus..sumus⁹⁶ - кога имаме заповеднички тон);

допуштање - *permissio* (...vel permittentibus - или тон на допуштање) И оваа фигура во *Ad Herennium* е поместена меѓу фигурите на зборот, а објаснета е како појава "кога во говорењето најавуваме дека некоја работа во целина ќе ја препуштиме и подредиме на нечија туѓа воља"⁹⁷;

признавање или допуштање - *concessio* (quae nolumus videri in adversariis esse, concedimus eis - на противникот му признаваме позитивни својства, кои не би сакале да ги има) Ова е особено ефектно кога самиот говорник ги поседува тие својства, за разлика од противникот или кога говорникот си дозволува некои непријатности, навидум сигурен во својата работа ;

лажно признание, себеобвинување (quasi fatemur - божем признаваме грешки кои всушност ги направил противникот) Кикерон самообвинувањето (самопрекорувањето) го именува како *reprehensio* и го вбројува во фигурите на зборот⁹⁸;

***confessio nihil nocitura*⁹⁹ (невино исповедање);**

согласност (*consensio*) - согласување со некој факт за кој говорникот мисли дека ќе биде подоцна во негова полза;

⁹⁴ *Inst. orat.*, IX, 2, 47.: "Quaedam vero genera huius figurae nullam cum tropis habent societatem: ut illa statim prima, quae dicitur a negando, quam nonnulli ἀντίφρασιν vocant;" ("Навистина, постојат некои видови на оваа фигура кои немаат ништо заедничко со тропите. Како прво, тоа се однесува на онаа фигура која го добила името според одрекувањето и која некои ја викаат антифраза - премолчување.")

⁹⁵ IV, 37.: "Occultatio est cum dicimus nos praeterire aut non scire aut nolle dicere id quod nunc maxime dicimus,..." (Occultatio е кога велиме дека ќе преминеме преку нешто, дека не знаеме или дека не сакаме да го кажеме она што во моментот, всушност, го кажуваме.)

⁹⁶ *Inst. orat.*, IX, 2, 48.

⁹⁷ *Ad Heren.* IV, 39.: "Permissio est cum ostendemus in dicendo nos aliquam rem totam tradere et concedere alicuius voluntati."

⁹⁸ *De orat.* III, 207.

⁹⁹ *Inst. orat.*, IX, 2, 51.

лажна пофалба (velut laudare) - ова е еден од најчестите видови иронија кој влегува во состав на повеќе дефиниции за иронијата: да се куди со лажна пофалба (и да се фали со божемен укор) ;

augere crimina (прекумерно само-обвинување) - говорникот ги зголемува обвиненијата против себе, кои може лесно да ги побие. За овој вид иронија Квинтилијан вели дека е толку чест, што не е потребно да се наведуваат примери.

Понатаму, Квинтилијан наведува една цела група фигури, на кои им е заедничко тоа што нивната употреба непосредно ја доведува во врска со иронијата (кај конкретните примери најчесто именувана со *simulatio* или со форми од *simulare*) или пак тоа посредно произлегува, се сугерира од контекстот (или од примерите) во кој зборува за нив. И овде Квинтилијан потсетува дека фигурите најпогодни за потенцирање на емоциите главно се темелат на преправање (*simulatio*). Можеме да заклучиме дека, всушност, овие фигури ги смета за **видови на Кикероновата *simulatio***. Така, значи, според Квинтилијан **фигури сродни на иронијата (*simulatio*) се: *interrogandi se ipsum et respondendi sibi* (реторичко прашање и одговор)¹⁰⁰** - кога говорникот сам си поставува прашање и веднаш одговара на него, што според Квинтилијан му дава на говорот особена дражест, во *Ad Herennium* оваа фигура се нарекува *interrogatio*, но им припаѓа на фигурите на зборот;

***ficta interrogatio* (фиктивно прашање)¹⁰¹** - кога говорникот наведува прашање кое би можел некој да го постави, претпоставено прашање на кое тој има однапред подготвен одговор;

***dubitatio* (колебање)¹⁰²** - кога говорникот божем е во недоумица од каде да почне, што треба да каже, со што да заврши;

***communicatio* (комуникација со противникот или судиите)¹⁰³** - кога говорникот од нив бара совет или одговор;

¹⁰⁰ ibidem, IX, 2, 14.

¹⁰¹ ibidem, IX, 2, 15.

¹⁰² ibidem, IX, 2, 19.: "Affert aliquam fidem veritatis et *dubitatio*, quum simulamur quaerere nos, unde incipiendum, ubi desinendum. quid potissimum dicendum, an omnino dicendum sit?". Cf. *Ad Heren.* IV, 40.

¹⁰³ ibidem, IX, 2, 20.

exclamatio (извикување)¹⁰⁴ - извикувањата и восклицувањата кои се искрени, според Квинтилијан, не спаѓаат овде, туку само оние извици кои се направени привидно, со преправање, можат да се сметаат за фигури, додека Кикерон восклицувањата секогаш ги смета за фигура на зборот, и во *За говорникоџ* и во *Говорник*;

licentia (слобода на говорот)¹⁰⁵ - која често може да послужи како изговор за ласкање, а особено често се употребува кога говориме пред некој авторитет или пред некој од кого треба да се плашине (ова е детално образложено и поткрепено со примери во *Ad Heren.* IV, 48);

apostrophe (апострофа - одвркање на говорот од судиите)¹⁰⁶.

Овде би можеле да го додадеме и **adiectio** (придавање), кое, иако вброено меѓу фигурите на зборот, придружено е со забелешка дека е во функција на мислата и дека често пати се употребува иронично, со цел да омаловажи (*per ironiam ad elevandum convertitur*)¹⁰⁷.

Поголемиот број од овие фигури ги среќаваме набројани кај Кикерон, во *Говорникоџ*, како фигури на мислата со кои треба да се служи говорникот на чиј стил се восхитуваме: "...ќе го притиска говорникот со прашања; и повторно самиот ќе си одговара; ќе настојува да се разбере дека мисли спротивно на она што говори; ќе се колеба што да каже и како да го каже;ќе се прави дека нешто испушта или занемарува..."¹⁰⁸ Овде, се разбира, лесно ги препознаваме: *interrogatio*, *dubitatio* и *praeteritio*.

¹⁰⁴ *ibidem*, IX, 2, 27.: "...haec quoties vera sunt, non sunt in ea forma, de qua nunc loquimur; sed assimulata, et arte composita, procul dubio schemata sunt existimanda;". Cf. *Ad Heren.* IV, 15.

¹⁰⁵ *ibidem*, IX, 2, 27.

¹⁰⁶ *ibidem*, IX, 2, 38.

¹⁰⁷ *ibidem*, IX, 3, 28-29.

¹⁰⁸ *Orat.*, 137.: "ut interrogando urgeat; ut rursus quasi ad interrogata sibi ipse respondeat; ut contra, ac dicat, accipi et sentiri velit; ut addubitet, quid potius, aut quo modo dicat;...ut aliquid relinquat ac negligat...".

Иронијата како алеџорија

Ако се ослободиме за миг од строгите поделби на старата реторика и ако ја погледнеме иронијата поедноставено, како изразно средство со кое се кажува едно, а се мисли друго (што впрочем беше и една од основните нејзини определби), ќе ја согледаме нејзината суштина на иносказание (иноказ), па и сличноста со други, слични вакви форми (инокази), како на пример алеџоријата. Заедничка им е двојноста, оние два елемента на истата целина: појавната, говорната смисла и сокриената, замислената смисла. Квинтилијан е сосема одреден во своето гледање на блискоста меѓу алеџоријата и иронијата кога вели дека "Алеџоријата, што се преведува со *inversio*, нуди различна смисла од зборовите, понекогаш дури и спротивна."¹⁰⁹; а малку подолу ги поистоветува, односно ја прогласува иронијата за вид на алеџорија: "Овој вид (алеџоријата), кај кој смислата е спротивна на она што е кажано со зборови, се нарекува иронија. Тоа може да се насети од тонот на говорникот, од неговото однесување или од природата на предметот; бидејќи, ако една од овие работи не е во согласност со зборовите, веднаш станува јасно дека говорникот има цел сосема различна од она што го изразува со зборови."¹¹⁰ За нас уште позначајни се определбите што ги дава во продолжение: "Дозволено е да се куди со божемна пофалба и да се фали со укор: Тај Вер, градскиот претор, бидејќи беше чесен и совесен човек, не сакаше неговиот дополнителен избор за судија да се внесе во службените списи. И спротивно на тоа: Се покажавме како говорници и говоревме пред народот. Понекогаш, пак, во шега зборуваме спротивно на она што сакаме да се разбере, на пример како Кикерон кога го жигосува Клодиј: Верувај ми, твојата невиност те исчисти, твојата чесност те избави, а твојот минат живот те спаси. Можеме да се послужиме со алеџорија и на тој начин што некои лоши работи ќе ги завиткаме во нежни зборови или што поради угладеност некои работи ќе ги изразиме со

¹⁰⁹ *Inst. orat.* VIII, 6, 44 : "at ἀλλήγορία, quam *inversionem* interpretantur, aliud verbis, aliud sensu ostendit, etiam interim contrarium."

¹¹⁰ *ibidem*, VIII, 6, 54 : "In eo vere genere quo contraria ostenduntur ironia est inclusivem vocant: quae aut pronuntiatione intellegitur aut persona aut rei natura; nam si qua earum verbis dissentit, apparet diversam esse orationi voluntatem."

сосема спротивни зборови."¹¹¹ Впрочем и Кикерон укажува на нешто слично, но тој е доста неодреден, констатирајќи дека со едни исти зборови можеме и да пофалиме (кога говориме сериозно), но и да укориме (говорејќи иронично, подбивно), па го раскажува примерот кога некој Нерон на својот роб - крадливек му рекол: "Единствено за тебе во мојот дом ништо не е заклучено и запечатено." Кога истите зборови би му ги упатил на некој чесен роб, тие би биле пофалба, додека во овој случај тие ја носат сокриената, замислената порака на господарот. Имено, во овие извадоци од Квинтилијан и Кикерон се дефинира еден од најпознатите појавни модалитети на иронијата - да се укорува со божемна пофалба и да се фали со божемен укор, кој како што веќе видовме влегол во состав на сите подоцнежни дефиниции за иронијата.¹¹²

Веќе спомнавме дека и во *Реториката за Херениј* иронијата е претставена како вид алегорија и тоа алегорија која произлегува од спротивности: "Алегоријата е говор во кој зборовите имаат едно значење, а мислата друго. Таа се дели на три вида: алегорија на сличности, алегорија со аргумент и алегорија низ спротивности (контраст).....Оваа низ спротивности, настанува кога некој, поигрувајќи си, човекот расипник и разуздан, ќе го нарече штедлив и внимателен."¹¹³ Сметаме дека овде е од второстепено значење фактот што Квинтилијан иронијата - алегорија ја вбројува меѓу тропите, а авторот на *Херениј* меѓу фигурите на мислата, именувајќи ја како *permutatio ex contrario*. Повеќе од очигледно е дека станува збор за истата фигура, со сосема иста функција.

Ваквото сфаќање на иронијата како еден вид алегорија има свои приврзаници и меѓу средновековните, како и меѓу ренесансните реторичари. Во времето на класицизмот постои тенденција да се бара алегориска техника во некои иронични расправи, но се прави суштинска

¹¹¹ ibidem, VIII, 6, 55 - 57.: "Et laudis autem simulatione detrahare et vituperationis laudare concessum est: 'quod C. Verres, praetor urbanus, homo sanctus et diligens, subortitionem eius in codice non haberet.' Et contra: 'oratores visi sumus et populo imposuimus.' Aliquando cum inrisu quodam contraria dicuntur iis quae intellegi volunt. quale est in Clodium: 'integritas tua te purgavit, mihi crede, pudor eripuit, vita ante acta servavit.' Praeter haec usus est allegoriae ut tristia dicamus melioribus verbis urbanitatis gratia aut quaedam contrariis significamus..."

¹¹² Види стр. 60-61.

¹¹³ *Rhet. ad Her.*, IV, XXXIV, 46.: "Permutatio est oratio aliud verbis aliud sententia demonstrans. Ea dividitur in tres partes: similitudinem, argumentum, contrarium. Ex contrario ducitur sic, ut si quis hominem prodigum et luxuriosum inludens parcum et diligentem appellet."

дистинкција во односот мислено : изговорено. Еден од најголемите современи авторитети за иронијата, В. Јанкелевич, ја предлага можноста иронијата да се нарече алегорија, или подобро - pseudologia, затоа што мисли едно, а кажува друго.¹¹⁴ Сепак, укажува дека иронијата не е лага, не е лицемерие, бидејќи таа не се грижи за сопствениот интерес, туку за објективното, општото, дури и за вистината. Таа "лаже" со цел таа лага да биде откриена и помага да се открие: со интонација, со гестикулација, со израз на лицето и сл. Токму во тоа и се состои разликата меѓу иронијата и алегоријата: во односот на оние два елемента - мислено : изговорено. Кај алегоријата значењето на мисленото е блиско, аналогно на изговореното, појавното и самата алегорија укажува на таа сообразност. Кај иронијата, пак, значењето на кое таа не наведува, она сокриеното, замисленото е различно, дури и спротивно на изговореното, изложеното. Колку е поголема таа различност или спротивност, толку е иронијата посилна, поефектна.¹¹⁵

Фигури и облици сродни со иронијата

Веќе рековме дека не е возможно секогаш јасно да се одделат фигурите една од друга, да се повлече граница или тие едноставно да се подредат по видови во некаква табела. Постојат многу елементи по кои тие се допираат, се прелеваат една во друга, па затоа би било полезно да им посветиме малку внимание и на сродните фигури. Некои од нив се разликуваат од иронијата само во нијанса, други некогаш биле сметани за подвид на иронијата, а пак трети, често пати биле споредувани со неа или биле изведувани нивни заеднички особености.

Можеби најблиска до иронијата е **сарказмот**, а за него веќе видовме дека одделни реторичари го сметаа за специфичен подвид на иронијата-троп¹¹⁶. Во поновата стилистика има и поинакви мислења, како на пример ова: "Кога некој сака да зборува убаво за сарказмот, го нарекува 'тешка

¹¹⁴ Jankelevich, V. *Ironija*. S. Karlovci, 1989., s.42 et passim.

¹¹⁵ Паси, И., op. cit. стр. 277.

¹¹⁶ Види стр. 76.

(темна) иронија"¹¹⁷. Или спротивно: тешката и мачна иронија (на пример онаа во подоцнежните говори на Кикерон, *Филиппикиите* или *Каесарианиите*) некои ја карактеризираат како сарказам. Она што го одделува сарказмот од иронијата е фактот дека тој никогаш не ја мами својата жртва, својот објект. Тој е таков вид иронија, во кој значењето е толку очигледно, што не може да биде погрешно разбрано. Сарказмот, всушност, ја принудува својата жртва да го спознае нападот.

Исто така, фигура блиска на иронијата е *insinuat* (или *emphasis*). Квинтилијан ја објаснува вака: "Меѓу фигурите спаѓа и емфазата, кога говорејќи едно, се извлекува друго, прикриено (значење)"¹¹⁸; на друго место вели: "Постојат два вида емфаза; едната значи повеќе од она што го кажува, а другата често пати значи нешто што не го кажува."¹¹⁹ Додека иронијата говори едно, а мисли нешто друго или спротивно, емфазата говори едно, а навестува или наведува на друго значење. Постои извесна нишка на нечесност во тоа наведување, што секако е во спротивност со идеалот на говорник - *vir bonus*, па веројатно затоа валидноста на оваа фигура е под знак на прашање, барем за Кикерон. Тој само ја вбројува меѓу фигурите на мислата (*De orat.* III, 202; *Orat.* 137), но не се задржува на неа, а во своите говори ја одбегнува.

Пародијата заслужува малку поголемо внимание, заради нејзината подлабока сродност со иронијата. Оваа поврзаност е општо прифатена и потврдена. Некои сметаат дека пародијата може да се разгледува како средство, начин за изразување на иронијата. Или, уште поточно, таа е иронија на формата. Пародистот излегува пред публиката и ја уверува или дека е втор автор, или дека сериозно користи одредена литературна форма, а всушност, неговата вистинска намера е да се спротивстави на оној или на она што го претставува (изведува). Тој имитира друга литерарна креација, но неговата цел не е секогаш да го дискредитира имитираниот оригинал. Постојат две основни техники на пародија. Првата е кога авторот користи извадок од дело на друг автор со извесни

¹¹⁷ Wykes, D., *Irony for Communication 1660-1750*, University of Virginia, 1967, s. 27 (цитатот е преземан од Romano, A. *Irony in Juvenal*. New York, 1979, s.34).

¹¹⁸ *Inst. orat.*, IX, 2, 64.: "Est emphasis etiam inter figuras, cum ex aliquo dicto, latens aliquid eruitur."

¹¹⁹ *ibidem*, VIII, 3, 83.: "eius duae sunt species: altera, quae plus significat, quam dicit; altera, quae etiam id, quod non dicit."

модификации и ги аплицира на попрizeмен предмет, или пак, кога го имитира стилот на оригиналот со потенцирање на одреден манир. Втората техника вклучува и критичен напад врз оригиналот или врз целиот книжевен вид. Овој вид на пародија го користат сатиричарите кои се занимаваат со теорија на литературата. Двата вида се потпираат на замена или погрешна употреба на зборови, изразни средства или цел литертурен вид во погрешни околности (услови, опкружување).

Во секој случај, пародијата кажува повеќе од она што значат изговорените зборови. Значи, и кај неа, слично како кај иронијата, постои премолчена импликација, која читателот (гледачот или слушателот) треба да ја декодира, разбере, препознае.

* * *

Видовме дека постои согласност околу дефинирањето на иронијата, а дека несогласувањата се јавуваат околу видовите и термините: Поголемиот број реторичари го гледаат нејзиното место меѓу фигурите (shemata), а мал број меѓу тропите. Ова несогласување би можело да биде од второстепена важност, кога не би постоеле дополнителните тешкотии околу видовите и термините со кои тие се означуваат, како што на пример Херодијан го нарекува фигура, она што Кокондриј го нарекува троп, а обајцата го цитираат до стих истиот текст.

Всушност и од овие неусогласености можеме да извлечеме поука која ќе се однесува на нашиот метод: не можеме со сигурност да се потпремe на овие несигурни типологизации и терминологија, не само поради споменатите несовпаѓања и разлики меѓу одделни реторичари, туку исто така и поради тоа што голем број од термините на грчката реторика, лошо преведени или адаптирани за римската, едноставно - не преживеале, а латинските преводи или адаптации внесуваат дополнителни забуни. Затоа мораме да бидеме внимателни, да ги земаме предвид грчките термини само тогаш кога се тие потврдени. Од друга страна, видовме дека понекогаш само немарноста или претераната педантност на авторот е причина за варирање на бројот на фигурите и поделби на нивните видови од само неколку до безброј. Но едно е сосема сигурно,

иронијата и кај Кикерон и кај Квинтилијан има исклучително значајно место и ако судиме по обемот на текст кој ѝ е посветен, но уште повеќе ако судиме по бројот на изразните средства кои непосредно или посредно се поврзани со иронијата и служат за постигнување ироничен ефект.

III. 4. ИРОНИЈАТА ВО КИКЕРОНОВАТА ТЕОРИЈА ЗА СМЕШНОТО

Во теоретските расправи на Кикерон, најмногу внимание на иронијата ѝ се посветува кога се разгледува како вид на добронамерна шегга или досетка, за разлика од неговите говори, каде што таа е застапена во речиси сите нејзини можни видови, модалитети и нијанси - од горчлива зајадливост и остар укор до лесна, игрива духовитост. Во дијалогот *За говорничкоѝ* Кикерон зборува за иронијата во рамките на општата теорија на смешното (II, 216-290), или, поточно, ја дефинира како еден од шесте главни видови на досетливост. Во книжевната историја и критика постои неопфатно голем број студии посветени на смеата и смешното во литературата, што покажува и докажува дека прашањето за смешното, всушност, е многу сериозно прашање. Иако, најчесто, поимот за смешно се врзува за комедијата, сепак, уште од антиката било јасно дека таа не само што не е единствениот литературен вид, ниту единствениот облик за литерарно изразување на смешното, туку дека не е ниту вид или облик кој е задолжително поврзан со смешното. Присуството, или поточно, употребата на смешното во говорништвото, како и предизвикувањето смеа кај слушателите (со одредена цел), уште пред Кикерон било оценето како нешто што може или треба да се допушти, па дури и како нешто нужно или препорачливо и полезно за постигнување на целта на говорникот. Оттаму, теоретските претпоставки за оправданоста, мерката и начинот на употреба на шегите (досетките) станале неодминлив дел на повеќето антички реторски прирачници, исто како и согледувањата за видовите на смешно, кои се сметале за соодветни за ораторската практика.

Кикероновата "теорија на смешното"¹²⁰ не е ниту нешто ново, ниту нешто сосема оригинално, туку во неа јасно можат да се препознаат постарите, главно грчки, извори кои ги користел и од кои преземал некои ставови за смеата и смешното во реториката. Очигледно е дека му биле

¹²⁰ Ова прашање накратко се загатнува и во подоцнежните расправи *Говорник (Orator)* и *За должностите (De officiis)*, како и во некои од неговите писма.

познати теориите за смешното на Платон, Аристотел¹²¹, Теофраст и Деметриј од Фалерон, кои најчесто и биле застапени во античките реторички трактати. За некои од своите извори тој самиот не известува¹²², за други посредно дознаваме преку излагањата на ликовите од неговите дијалози¹²³. На некои места од екскурсот спомнува за видовите смешно кои ги наведуваат Грците, а за кои тој има поинакво мислење (II, 288). Од повеќето студии, посветени на Кикероновиот екскурс за смешното и влијанието на неговите извори, може да се заклучи дека постои големо совпаѓање меѓу нив по некои прашања, дека најголемо е влијанието на перипатетичкото учење за смешното, но и дека Кикерон внесува некои оригинални елементи во опишувањето на одделните родови или видови смешно. Исто така, непобитно е докажано дека Кикерон за потомството бил голем авторитет во теоријата за смешното и дека токму овој негов екскурс претставува најподробна и најцелосна расправа на оваа тема од сите кои стигнале до нас и дека таа извршила големо влијание врз подоцнежните дела посветени на прашањето за смеата и смешното во реториката. Ова, се разбира, се должи и на неговиот талент во кој се спојувале теоретичарот и говорникот надарен со красноречивост, остроумност и духовитост.

Самиот екскурс не е голем и не претставува систематско изложување на теоријата за смешното, туку, како и целиот спис, даден е во форма на дијалог, во кој Антониј и Каесар Страбон разменуваат мислења. Затоа нишката на раскажувањето неместа се прекинува, говорниците се навраќаат на претходно искажани мислења, ги дополнуваат и ги развиваат. Но, во основа, дијалогот се одвива околу претпоставките на кои треба да се заснива говорничката уметност изложени на самиот почеток на расправата, меѓу кои Кикерон ги издвојувал особено следниве: во говорот

¹²¹ Платон и Аристотел ги интересирала "етиката" на смешното: кому и на што можеме да му се смееме/потсмеваме, во која мерка е дозволено да се шегуваме и сл. Аристотел еден дел од расправата во *Поеџикајџа* посветил на примената на смеата и смешното во комедијата, но за жал, речиси целото поглавје *За видовиџе на смешноџио* е изгубено. Тој ја признава позитивната улога на смешното, но со извесни ограничувања. Оттука и познатата дефиниција за смешното во комедијата: "Смешното е некаква грешка и безобразие, кое никој не предизвикува болка и за никого не е погубно." (*За џоеџикајџа*, 1448b).

¹²² *Ad fam.* I, 9, 23.

треба да постои одредена духовитост и досетливост (*lepos facetaeque*), образованост достојна на слободен граѓанин, брзина и краткост (*celeritas et brevitatis*) како при одговарањето (*respondendi*) така и при нападот (*laccessendi*) и тие треба да бидат проникнати со префинетост (*venustate*) и градска угладеност (*urbanitate*). Во расправата, всушност, се дава одговор на петте основни прашања, кои вообичаено се обработуваат во сродни теоретски дела кои се однесуваат на хуморот, или поточно, на смеата и смешното во литературата: 1) што претставува смеата, каде и на кој начин таа се јавува; 2) што ја предизвикува (какви работи побудуваат смеа); 3) дали е пожелно (препорачливо) за говорникот да предизвикува смеа; 4) и во колкава степен; 5) какви видови смешно постојат. Очигледно е дека намерата на авторот била поподробно да ги разгледа прашањата за кои сметал дека се од пресудна важност за говорничката практика, па затоа, речиси се откажал од образложување на првото прашање, а на третото одговара потврдно, внесувајќи во своето толкување еден нов, сосема римски мотив - аргументацијата за полезноста на шегите. Поголемо интересирање покажал за второто и четвртото прашање, кои ги разгледува како тесно поврзани. Обидувајќи се да ја открие суштината на второто прашање - што предизвикува смеа (што може да биде смешно) - Кикерон ја дава следнава определба: "Местото и областа на смешното (*ridiculi*) е ограничена на некое (духовно) безобразие или (физичка) накажаност (*turpitudine et deformitate quadam*); имено, смеа секогаш или најчесто се предизвикува кога нешто срамно се означува или се искажува како не-срамно (*non turpiter*)."¹²⁴ Овде *turpitude* означува духовно безобразие, односно, сè она што од аспект на моралот претставува отстапување од вообичаената претстава за позитивен духовен лик или характер. Кикерон настојува секогаш да го потенцира ставот дека 'срамното' или 'безобразното' како основа на смешното, го сфаќа во релативна, а не во апсолутна смисла. Подробно и исцрпно расправа и за четвртото прашање: *Quatenus?* До која степен и со какви ограничувања треба говорникот да се

¹²³ На пример Гај Јулиј Страбон, во *За говорниците*, говори за своите познавања од грчките книги *За смешното* (*De ridiculis*).

¹²⁴ *De orat.*, II, 236: "Locus autem, et regio quasi ridiculi...turpitudine et deformitate quadam continetur: haec enim ridentur vel sola, vel maxime, quae notant et designant turpitudinem aliquam non turpiter."

служи со смешното? Смета дека во овој поглед говорникот треба да биде особено претпазлив и умерен, веројатно имајќи ја предвид философската димензија на ова прашање, кое се однесува на сите работи и кое било една од основните поставки на етичките учења на различни философски школи. И овде станува збор за објектот на смеата, но на едно друго рамниште - етичко, а не на естетичко (како во второто прашање). Кикерон, пред сè, сака да определи некои граници на исмејувањето, да ги определи нештата кои не треба или не смеат да бидат предмет на потсмев, а да ја потенцира умереноста (*in iocando moderatio*) на која мора да се придржува ораторот. Заклучува дека е најлесно и најбезопасно за предмет на шега или потсмев да се зема она што не предизвикува ниту голема завист ниту големо сожалување. Смислата на овие ограничувања, по сè изгледа, се состои и во тоа да не се прават шеги кои можат да ги засегнат чувствата или интересите на поголем број луѓе (цели групи или социјални слоеви), туку да се исмеваат само индивидуални или сосема конкретни недостатоци. Вака ги толкувал ограничувањата во областа на смеата и смешното и Квинтилијан.

Разговорот околу смешното логично се надоврзува на претходниот дел (178-216), во кој се претресува едно од суштинските прашања на класичната реторика - прашањето за *πάθος* (*pathos*) и *ἦθος* (*ethos*). Бидејќи иронијата е токму една од оние стилски фигури (средства) кои предизвикуваат гнев (според Аристотел) или смеа - во рамките на *ethos* - (според Кикерон и Квинтилијан), интересно е да се осврнеме накусо на она што се подразбирало под *ethos* и *pathos*.

Кикерон, како и Аристотел, разликува три средства кои можат да се користат за постигнување убедливост и влијание врз публиката, а тоа се: логичното докажување дека тврдењата на говорникот се веродостојни; претставување на моралниот лик (*ethos*); и обраќање на емоциите (*pathos*) (II, 115; 121; 128). Тој не ја пропушта можноста, уште на самиот почеток на дискусијата на оваа тема, да укаже дека за говорникот е најважна умешноста да ги трогне слушателите и на тој начин да предизвика такво расположение, во кое ќе ги водат чувствата и душевните пориви, а не логиката и здравиот разум (178). Во понатамошниот тек на разговорот ова

ќе го потенцира повеќе пати. И Квинтилијан се согласува дека обраќањето на чувствата на судиите е најмоќното средство на говорникот за да го постигне она што сака да го постигне и дека токму во предизвикувањето емоции се согледува сета моќ на говорништвото (VI, 2, 1-3). Речиси идентични се¹²⁵ и нивните ставови околу тоа дека ваквото умевање не може да се научи и да се совлада со никакви вежби, прирачници, учители. Духовитоста и досетливоста, како и вештината да се повлијае на чувствата на слушателите можат да бидат само природна дарба на говорникот (*De orat.*, II, 216; *Inst. orat.* VI, 2, 3). Со ваква дарба и умешност може да се постигне многу повеќе одошто со највнимателно подготвен, аргументиран и настојчив говор пред судот. Местото за повикување или обраќање на емоциите Кикерон го гледа во втората половина на говорот, а Квинтилијан во завршницата, како најважен дел од судскиот говор.

Под поимот *pathos* (лат. *adfectus*) се подразбираат одредени чувства кои можат да му бидат од полза на говорникот, како што се: гнев, огорчување, омраза, завист, сожалување, сочувство, љубов. Имено, Кикерон смета дека ништо друго не може да ги возбуди душите на слушателите толку многу како зависта и омразата (209), па затоа, токму во високиот драматичен набој на *pathos* се огледа вистинскиот триумф на говорничката уметност. По сè изгледа, дека Кикерон дискусијата за *pathos* ја заснива врз опсервација на ораторската пракса на Антониј и Клас. Додека, пак, *ethos* (за овој термин како да не постои соодветен латински еквивалент¹²⁵) се однесува на моралните карактеристики на самиот говорник или на личноста која е предмет на расправа и ги подразбира поблагите и понежни чувства, како надеж, радост, симпатија. Тие треба да предизвикаат кај слушателите и судиите расположение, наклоност кон говорникот, да создадат за него позитивна слика и впечаток во нивните очи, а тоа се постигнува со личните особини на говорникот (пријатен глас и израз на лицето, пројавена скромност или срамежливост, красноречивост) и особено со својства на говорникот вообичаени за добри и скромни луѓе, почитувани од сите (182). Кикероновите образложенија за

¹²⁵ Квинтилијан смета дека внимателните автори повеќе настојувале да му дадат соодветно значење на терминот, одошто да го преведат на латински, а обидите тој да се преведе со *mores* не ги смета за најсреќно решение (VI, 2, 8).

ethos се разликуваат од Аристотеловите, а во нив лесно се препознаваат влијанијата на типично римските услови, па оттаму, тие се однесуваат и на характерот на патронот и на неговиот клиент (128). Од пресудна важност за убедливоста и успехот на говорникот е тој самиот да ги доживува истите оние чувства кои сака да ги побуди кај судиите и слушателите: "Зашто, не е можно да го принудиме слушателот да жали, да мрази, да завидува, да се згрозува, да плаче и да страда, ако истите тие чувства... не се запечатени и врежани во нашата душа"¹²⁶. Способноста на говорникот да се соживее со предметот е повеќе од неопходна¹²⁷, за да може речта да прозвучи искрено, убедливо и веродостојно.

Педантниот Квинтилијан ќе дообјасни дека понекогаш pathos и ethos се од иста природа, а разликата помеѓу нив тој ја гледа во нивниот интензитет: првиот вид чувства се посилни, додека вторите се поблаги, поумерни. Оттаму, ethos може да се употреби за стивнување на возбуждањето предизвикано од pathos.¹²⁸ Според него, ethos повеќе прилега на комедијата, а pathos на трагедијата.¹²⁹ Употребата на иронијата ја смета за зависна од чувствата кои се подразбираат под ethos, особено кога таа се манифестира како привидно признавање на грешките и поставување прашања. Додека, како метод за побудување омраза кон противникот, го наведува примерот кога говорникот со иронично потчинување молкум го осудува самоволието и дрскоста на неговиот опонент.¹³⁰ Според Кикерон, пак, еден од најделотворните начини, својствени за ethos се остроумноста и шегите, а меѓу нив и иронијата, околу што понатаму се води дијалогот.

Во разговорот за досетливоста и шегите веднаш паѓа в очи токму она по што Кикерон и се разликува од постарите реторичари кои се занимавале со местото и значењето на смешното во говорништвото:

¹²⁶ *De orat.*, II, 189: "Neque fieri potest, ut doleat is, qui audit, ut oderit, ut invidet, ut pertimescat aliquid, ut ad fletum misericordiamque deducatur, nisi omnes illi motus, quos orator adhibere volet iudici, in ipso oratore impressi esse atque inusti videbuntur."

¹²⁷ За таа цел, смета Квинтилијан (VI, 2, 32), говорникот може да ја повика на помош фантазијата или визиите, кои ќе му ја пружат потребната енергија (*illustratio* и *evidentia* кај Кикерон).

¹²⁸ *Inst. orat.*, VI, 2, 12.

¹²⁹ *ibidem*, VI, 2, 20.

¹³⁰ *ibidem*, VI, 2, 15.

потенцирањето на полезноста на шегата и досетката¹³¹: "Пријатни и често пати многу полезни се шегата и досетката и додека сè друго може да се научи од теоријата, овие се природни особини и не им е нужна никаква теорија."¹³² Според Кикерон силата и полезноста на остроумието е толку голема (*tantam vim et utilitatem salis*) што таа за него станува појдовна позиција во просудувањето за смеата и смешното. И воопшто не е случајно што токму тој е првиот кој посветил толку големо внимание на ова прашање, бидејќи потребата за практична целисходност е една од основните карактерни црти на Римјаните. Па, ако досетливоста е средство за постигнување успех и во сериозни расправи, таа не само што е дозволена, туку е и нужна и препорачлива. Оваа практична ориентација на Кикерон се огледа и во тоа што аргументацијата за полезноста на досетките значително ги надминува рамките на потребите на *ethos*. Говорејќи за причините поради кои говорникот треба да предизвика смеа (*moveere risum*), Кикерон истакнува дека тоа не е потребно само затоа што веселоста, поттикната од говорникот меѓу слушателите, ќе ја побуди нивната добронамерност кон него (*benevolentiam conciliare*); ниту само затоа што присутните ќе се восхитуваат на остраницата, често содржана само во еден збор, особено при одговарање или при напад; туку е потребно и затоа што побудувајќи смеа, говорникот или го побива, или го понижува, или го застрашува, или пак го смирува противникот. Но, досетките и остроумието се особено важни за говорникот затоа што ја ублажуваат или ја ослабуваат жестокоста и строгоста, па говорникот често со шег и смеа побива тешки обвиненија, кои не можат лесно да се разрешат со аргументација (II, 236). Сосема е јасно дека наведените причини се однесуваат и на потребата од користење иронија (и теоретски, но што е уште поважно, ја објаснуваат и целта на честата нејзина застапеност во одредени Кикеронови говори) и може да се заклучи дека таа е сосема

¹³¹ Постарите грчки реторичари, главно, се сложувале дека не пречи да се употреби шег во говор за сериозни нешта. Сп. Аристотел, *Reth.*, III, 18, 7, 1419 b. 3.

¹³² *De orat.*, II, 216: "Suavis autem est et vehementer saepe utilis iocus et facetiae; quae, etiamsi alia omnia tradi arte possunt, naturae sunt propria certe neque ullam artem desiderant."

подредена на постигнувањето на целта на говорникот, значи потполно е вообличена нејзината целисходност.

Само првата од посочените причини (*benevolentiam conciliare*) е директно поврзана со барањата на *ethos*, додека сите останати поскоро ја образложуваат полезноста на шегата и смеата како сатирично или иронично исмејување (потсмев). Можеби токму ова го имал пред вид Квинтилијан кога забележал дека "смеата не е далеку од исмејувањето (потсмевот)"¹³³. Повеќекратните констатации за полезноста на смеата и шегата кај Кикерон јасно укажуваат на неговото несогласување со оние теоретичари кои во употребата на шегите гледаат само елемент на "пријатност" и ја различуваат неговата несомнена оригиналност по ова прашање во однос на грчките автори. Оттука, се чини, дека Кикерон го конципирал овој екскурс токму така, за да ги изложи во него своите сопствени согледувања и многугодишниот говорнички опит, а не да ги прераскажува теоретските поставки на грчките книги. Тој нема за цел да ја информира публиката, туку да ја раководи. Затоа акцентот е ставен не на вистината, туку на чувствата. Можеме да ја оспоруваме моралната вредност на овој ораторски идеал, кој сигурно дека е во голем расчекор со моралните догми на еден Платон, но е во склад со римската практичност и прагматичност.

Старите теоретичари, па и Кикерон, разликувале, во главно, два вида досетливост, хумор: едниот - воедначен, кој рамномерно (*aequabiliter*) се провлекува низ целиот говор (*in omni sermone fusum*); другиот - остар и повремен, испрекинат (*peracutum et breve*). Кикерон овие два вида смешно ги нарекува *cavillatio* - 'шеговитост, добронамерна духовитост' и *dicacitas* - 'зајадливост'¹³⁴ (II, 218). Според характерот, *cavillatio* е спокојна, духовита шеговитост, без остри, сатирични или подбивни забелешки. Затоа таа се применува кон противник, чие достоинство треба да се поштеди. Спротивно на ова, *dicacitas* е зајадливост, сатирична подбивност,

¹³³ *Inst. orat.* VI, 29, 7: "...a derisu non procul abest risus."

¹³⁴ Што се однесува до преводот на овие термини, мораме да се оградиме заради можната непрецизност, па токму затоа, сметаме дека е посоодветно да се оперира со изворните термини. Инаку, разни преведувачи, различно ги пренесуваат: во некои англиски преводи, на пример, *cavillatio* се преведува со *humor*, но во други *humor* ги означува двата вида - и *cavillatio* и *dicacitas*.

"характеристична за остроумен човек". Од аспект на формата на изразување, особеноста на *cavillatio* е во тоа што акцентот на шеговитоста не е сосредоточена на некоја одделна фраза или збор, туку го проникнува целиот говор. Острицата на *dicacitas*, пак, се содржи токму во одреден израз, фраза или дури еден збор, односно, во одделни мисли, искажани брзо, едно по друго, најчесто во директно обраќање кон противникот. При тоа брзината на изговарањето, нафрлувањето е од суштествена важност за квалитетот на ефектот кој ќе се постигне.

Поформална поделба е онаа на шеги, досетки кои произлегуваат или се содржат во зборовите (*in dicto*) и шеги кои се засниваат на содржината, на фактите или на мислата (*in re*). Разликата меѓу нив, Кикерон на друго место ја уточнува вака: "Она, што останува смешно без разлика со какви зборови е искажано, е смешно според содржината, а она, што со промената на зборовите ја губи "солта", значи сета своја убавина ја има во зборовите."¹³⁵ Кикерон смета дека *cavillatio* е вид на духовитост според содржината (*in re*), а *dicacitas* својата зајадливост ја содржи токму во зборот (*in dicto*). Оваа поделба претставува некаква логична паралела на вообичаената поделба на *verba* (зборови) и *res* (дела) и, уште повеќе, на дистинкцијата меѓу фигурите на зборот и фигурите на мислата.

Значи, како едно од средствата за постигнување комичен ефект, кои што се содржат во самиот збор, Кикерон ја набројува и иронијата, овде означена со изразот *inversio verborum*. Можеби и изборот на терминот (*..... verborum*) овде треба да ја потенцира зависноста на фигурата од зборови (*ac verborum quidem genera quae essent faceta*¹³⁶), за разлика од другите видови смешно, кои зависат од *содржината*. Како пример за ваков вид иронија, наведува дел од дијалогот (од некоја парница пред судијата Марк Паперна) меѓу бранителот Крас и застапникот на обвинението Лукиј Ламиј, во кој Крас иронизира со грдотијата на Ламиј, нарекувајќи го 'убавец' и потенцирајќи ја дополнително иронијата со деминутивска форма *pulchellum puerum* ('убавичко момче'). Кога Ламиј возвратил дека не можел самиот да си создаде убавина, но можел талент,

¹³⁵ *De orat.* II, 252.: "Nam quod, quibuscumque verbis dixeris, facetum tamen est, re continetur; quod mutatis verbis salem amittit, in verbis habet leporem omnem."

¹³⁶ *De orat.* II, 264.

Крас предизвикал уште поголема смеа со привидното повлекување: "Да го слушнеме, тогаш, красноречивиот!"¹³⁷. Иронијата овде е содржана во директната спротивност на придавките *убавичок*-реченото и *ѓрд*-мисленото; *красноречив*-реченото и *не-речии*, *невешии*-мисленото.

Што се однесува до видовите смешно, зависни од содржината (на мислата), Кикерон смета дека се побројни и уште по-ефектни. Во оваа група тој вбројува два вида иронија (*dissimulatio*): кога говориш едно, а мислиш друго, но не директно спротивно како во претходниот пример ("*quum alia dicuntur ac sentias, non illo genere, de quo ante dixi, ..., sed quum toto genere severe ludas*")¹³⁸; и кога со убав збор нарекуваш нешто лошо ("*quum honesto verbo vitiosa res appellatur*")¹³⁹. Првата ја нарекува *urbana dissimulatio* - 'префинета иронија', а втората *finitimum dissimulationi* - 'вид сроден на иронијата'. За ненадминати во првиот вид иронија се посочуваат Скипион Африкански и, се разбира, Сократ. За илустрација на вториот тип, повторно еден пример со Скипион Помладиот, кога војникот дезертер ("*qui in Paulli pugna non affuerat*"), кој се бранел дека не учествувал во битката бидејќи останал да го чува логорот, го нарекол 'претерано грижлив' (*nimum diligens*) и го казнил.

Исто така и Квинтилијан ја вбројува иронијата меѓу активните комични изразни средства¹⁴⁰. Откако ја доближил до шегата (*iocus*), истакнува дека таа по својата природа е "смешна" во сите нејзини видови, па оттаму, и најделикатните начини на нејзина транспозиција произлегуваат од најелементарните форми на комичното и хуморот (каков што е и каламбурот). Значи, сите модалитети на иронијата-фигура резултираат со активна комика: "Што да се каже за иронијата? Зарем не е некој вид шега и најострата нејзина форма?"¹⁴¹ Духовитост може да постои: кога го побиваме противникот, преправјќи се дека се согласуваме (*simulata assensione*); при привидно признание (*simulatio confessionis*)¹⁴²; во ироничното извртување на нештата (*illa ex ironia fictio*); во привидната

¹³⁷ *ibidem*, II, 262: "Audiamus, inquit, disertum."

¹³⁸ *ibidem*, II, 269.

¹³⁹ *ibidem*, II, 272.

¹⁴⁰ *Inst. orat.* IX, 2, 14: "*dissimulatio, non alibi quam in risu posita*" (..иронијата, која се употребува само заради смеа).

¹⁴¹ *Inst. orat.* VI, 3, 68: "Quid ironia? nonne etiam quae severissime fit ioci paene genus est?"

глупост која од бесмислиците прави шеги (subabsurda illa constant stulti simulatione); но за Квинтилијан најголема смеа се предизвикува со преправање и иронија ("Plurimis autem circa simulationem et dissimulationem risus est,"¹⁴³).

Значи, уште еднаш се потврдува целесообразноста на обраќањето кон чувствата (ethos), изборот на средствата (полезноста на шегите, меѓу кои и иронијата), истакнувањето на важноста и моќта на шегите во говорот и постигнувањето на крајната цел - разобличување, побивање на противникот; влијание врз публиката, врз судиите; изрекување на посакуваната пресуда!

Извесна оригиналност на Кикерон претставува и воведувањето (за прв пат) некои латински термини во теоријата за смеата и смешното. И не само тоа. Тој се потрудил да ги дефинира тие нови термини и да го прикрепи за нив нивното специфично значење. Согледувајќи го значењето на ова *povum*, Квинтилијан посветил неколку параграфи од поглавјето *За смеаиѝа*, токму на објаснување на специфичното значење на овие Кикеронови термини и укажал дека нивната употреба не е ограничена само на теоријата за смешното. Разработката на овие термини и специфичните значења кои им ги одредил Кикерон се особено важни бидејќи повеќето од нив се поврзани и се однесуваат и на иронијата.

Како еден од клучните во екскурсот се јавува терминот *facetiae*, - *arum*, f.¹⁴⁴ со значење 'весела, шеговита досетка (остроумие)'. Да се потсетиме дека токму со тезата за пријатноста и полезноста на "*iocus et facetiae*" (216) почнува екскурсот за смешното, како што и делот за видовите смешно почнува со "*duo genera facetiarum*" (240)¹⁴⁵, односно со два вида досетки (остроумие). Понатаму, Кикерон објаснува дека *facetiae* не е само и едноставно 'смешно', туку дека "се што е смешно не е остроумно, досетливо" (*non esse omnia ridicula faceta*, 251). Квинтилијан за терминот

¹⁴² *ibidem*, VI, 3, 81.

¹⁴³ Види стр. 63.

¹⁴⁴ Cf. (adv.) *facetus* - 'истенчен, забавен, остроумен, досетлив' и (subst.) *facetum*, -i, n. - 'милосливост'.

¹⁴⁵ "Etenim cum duo genera sint facetiarum, alterum aequabiliter in omni sermone fusum, alterum peracutum et breve, illa a veteribus superior cavillatio, haec altera dicacitas nominata est."

facetum вели дека "служи за означување на отменоста и дотераноста на формата"¹⁴⁶.

Истовремено, како рамноправен по важност и семантички близок, Кикерон го воведува и терминот *lepos*, овде со значење на 'префинета, пријатна духовитост'¹⁴⁷. Како илустрација за сличноста на семантичката вредност на термините ќе ги наведеме овие два примера: "*duo genera facetiarum*" (218) и "*in utroque genere leporis*" (220), во кои станува збор за една иста работа.

Високите етички, естетички и интелектуални својства на *facetiae* нашле свој израз и во придружните термини како што се: *urbanitas*, *urbanus*, *venustus*, *argutus*. *Urbanitas* е поим со многу широко значење, кое се заснива на спротивставеноста на однесувањето, воспитаноста на градскиот човек и на оној од село (*rusticitas*), а овде подразбира 'градска префинетост, угладеност на говорот' или 'правилен и угладен говор, својствен на градскиот човек'. Според Квинтилијан "*Urbanitas* е нешто во кое нема ништо несоодветно, ништо грубо, ништо нескладно, ништо туѓо, ништо што заслужува прекор, ниту во значењето, ниту во зборовите, ниту во изговорот, ни во движењата. Така што таа не постои толку во одделни изрази, колку што е застапена во целосната обоеност на нашиот говор, исто како што кај Грците *αιγιςμизам* значи особен вкус, својствен на Атињаните."¹⁴⁸ Иронијата, односно одделните нејзини видови, многу често се придружени од придавката *urbanus*, или од именката *urbanitas*, и кај Кикерон и кај Квинтилијан: *urbana dissimulatio* - (*De orat.* II, 269); *ironia... urbane usus* (*Inst. orat.* VI, 3, 68); *simulatio... ipsa multum habet urbanitatis* (*Inst. orat.* VI, 3, 81) и сл. Треба да внимаваме учтивоста, угладеноста да не ја поистоветиме со иронија (таа е само комплимент со голема морална вредност), бидејќи и покрај тоа што Кикерон не ја определил *urbanitas* како поим кој стриктно ѝ припаѓа на теоријата на смешното и на иронијата,

¹⁴⁶ *Inst. orat.* VI, 3, 20.

¹⁴⁷ Cf. (subst.) *lepos*, -oris, m. 'нежност, милозливост, пријатност'.

¹⁴⁸ *Inst. orat.* VI, 3, 107: "Nam meo quidem iudicio illa est urbanitas, in qua nihil absonum, nihil agreste, nihil inconditum, nihil peregrinum neque sensu neque verbis neque ore gestive possit deprendi, ut non tam sit in singulis dictis quam in toto colore dicendi, qualis apud Graecos atticismos ille reddens Athenarum proprium saporem."

сепак, токму од овој поим произлегле сите подоцнежни основни критериуми за парадигма на остроумие.

Изборот, или поточно, воведувањето на терминот *cavillatio*, по сè изгледа, било помалку успешно, бидејќи неговата употреба не се одржала. Причина за ова можеби е неговата недоволна методолошка основаност или, пак, преовладувачкиот интерес кон формата, а не кон карактерот на појавата која ја означува. Овој поим, имено, не се среќава на друго место ниту во самиот екскурс, ниту во некое од останатите дела на Кикерон. Наместо него, Кикерон подоцна ги употребува изразите "*genus perpetuae festivitatis*" и "*perpetuarum facetiarum*". Подоцна, во реторичките теории овој збор очигледно бил истиснат од терминот *facetiae*. Единствено Макробиј во *Сатирналииите*, правилно го разбрал и го прифатил поимот (*dicta cavillatio*).

Во екскурсот за смешното Кикерон наведува и голем број примери на шеги и досетки, издвоени исклучиво од "домашни", римски извори. Ова секако не било случајно, туку со цел да се демонстрира богатството на римскиот дух, да се потенцираат римската досетливост и остроумие наспроти бројните грчки *salsa* (смешки, досетки), за кои тој спомнува дека се добро познати¹⁴⁹. Покрај ова, како што веќе потсетивме на почетокот, речиси во сите свои говори и самиот Кикерон ги користи шегите, досетките, иронијата, остроумните дофрлувања како оружје со кое го побива, разобличува противникот, со кое предизвикува смеа, но и наклоност кај публиката. Веројатно, една од целите на овој екскурс, покрај оние објективните, е и оваа, субјективна - да го покаже својот истенчен вкус, своето умевање да ги разликува шегите достоинствени за еден говорник од оние недостојните, како и да ја запази вистинската мерка¹⁵⁰. Но, јасна е и неговата загриженост поради "загаденоста" на римскиот говор со "селска грубост" и "туѓоземни особености"¹⁵¹, па оттаму и

¹⁴⁹ Во *De orat.* II, 217.

¹⁵⁰ Ова, од друга страна, има врска со префрлувањата кои му биле упатувани - дека многу често и понекогаш без доволно критичност користи досетки и шеги во своите говори. За ова читаме и кај Квинтилијан, на почетокот на 3. глава (посветена на *Смешношћо*) од VI книга, каде што ја фали Кикероновата духовитост, но му забележува на Тирон дека не бил доволно критичен во изборот при составувањето на збирката од три книги со Кикероновите шеги и досетки.

¹⁵¹ *De orat.* III, 12,44.

потребата да и се спротивстави со *urbanitas* и да го зачува досотинството на латинскиот јазик и римскиот дух. Ова повторно не враќа на размислувањата за "римската сериозност" и нејзината (не)споивост со шегобијството и употребата на толку "несериозна постапка" како што е употребата на иронијата-шега, на толку "сериозно" место како што е судницата. И повторно ни се наметнува истиот заклучок: таа е прифатлива единствено како стилска фигура, која служи за постигнување на опуштеност во судницата, односно, како средство кое е допуштено и препорачливо за остварување на основната цел. Некои околности од јавниот живот сосема ја исклучуваат можноста за употреба на иронијата (на пример: сведочењето пред суд, функциите на судијата, службеникот), а истото се случува и во цел еден литературен вид - историјата¹⁵². Имено, историјата е збир на сведоштва и во неа нема место за иронија, како што ја нема ни во делото на големиот Тукидид: "Неговиот стил е величествен: колку што се расфрла со фигури на зборови, толку ги одбегнува мисловните фигури; кон својот слушател тој не користи ниту иронија, ниту прикриени осуди, ниту искажувања во завиена форма..."¹⁵³.

Сепак, во врска со ова се јавува уште една противречност. Имено, и Грците и Римјаните ја поврзуваат иронијата со *ethos* или со *iocus*, па сепак многу често дефинициите за неа ги илустрираат со примери од стиховите на Хомер, Еврипид или Вергилиј, а нивниот трагичен или патетичен призвук навистина не изненадува кога е цитиран во еден таков контекст. Изненадува и фактот што старите реторичари - секако, врвни учени и големи интелекти - не ја забележале или, пак, ја запоставиле оваа противречност (или несоодветност). Ова не поттикнува внимателно и трпеливо да ги разгледуваме примерите на иронија и да истражуваме дали таа, всушност, имала многу пошироко значење од она што номинално и е доделено во реторичките прирачници на Аристотел, Кикерон и Квинтилијан.

¹⁵² *Brut.* 292.

¹⁵³ Marcellinus, *Vie de Thucydide*, 56-57.:

"... ἐστὶ δὲ τὴν ἰδέαν καὶ τὸν χαρακτῆρα μεγαλοπρεπῆς ... ποικιλωτάτος μὲν ἐν τοῖς τῆς λέξεως σχήμασι, κατὰ δὲ τὴν διάνοιαν ἀσχημάτιστος· οὔτε γὰρ εἰρωνείας οὔτε ἐπιτιμήσεων οὔτε ταῖς ἐκ πλάγιου ῥήσεσιν...".

Но, во секој случај, можеме да заклучиме дека во рамките на теоријата за смешното Кикерон ја издвојува иронијата како префинето средство за изразување потсмев, начин за предизвикување смеа, во кој е сконцентрирано сето она позитивно, препорачливо и достоино за почит во остроумието. Во ваквата, истенчена форма на смешно, каква што е иронијата, говорникот имал прилика да ја покаже својата остроумност и духовитост на најдобар можен начин, да ја истакне возвишеноста на својот характер, чувството за такт и со еден збор, својата urbanitas.

IV ИРОНИЈАТА ВО ГОВОРИТЕ НА КИКЕРОН

Говорничката и политичката кариера на Кикерон се во тесна корелација, тие се испреплетуваат, влијаат една на друга. Иако ова е веќе општо позната констатација, должни сме уште еднаш да укажеме на неа, бидејќи таа се однесува на говорите кои што ќе ги разгледуваме, повеќе одошто на било кои други негови јавни обраќања.

Имено, *Говориите против Вер*, ги држи во периодот кога неговата политичка и говорничка кариера се во подем. Кога се зафатил со обвинението против Вер, Кикерон веќе бил избран за едил (aedilis) во 70. година, а на овој избор му претходела квесторската служба (за квестор бил избран во 76. година и тоа била неговата прва политичка функција) токму на Сицилија. Познавањето на сосотојбите во провинцијата, секако, многу му помогнало при подготвувањето на обвинението против Вер и тој тоа го искористил на најдобар можен начин. По враќањето во Рим, името на Марк Тулиј Кикерон веќе се вброило меѓу имињата на сенаторите (patres conscripti), а обраќањата од сенатската говорница му овозможиле да го потврди и зголеми веќе стекнатиот углед на одличен говорник.¹ Во тоа време зад себе ги имал првите два судски процеса во кои се јавил во улога на бранител, а со кои го свртел вниманието врз себе, бидејќи се смета дека во нив (особено во вториот говор *Во одбрана на Роскиј Америн - Pro Roscio Amerino*) тој ги покажал своите демократски погледи и на еден посреден начин му се замерил на самиот диктатор Сула. Засолнувањето пред можната одмазда на Сула, патувањето во Грција, Кикерон го искористил за усовршување на своите знаења од философија и, особено, од реторика. Во Рим се вратил по смртта на Сула и по кус период на повлеченост, повторно се вратил во општествениот живот и го продолжил патот по нагорната линија на неговата политичка и говорничка кариера.

¹ Басотова, Љ., "Кикерон и заговорот на Катилина", во: Кикерон, *Говори против Катилина*, Превод, предговор и белешки д-р Љубинка Басотова, Скопје, 1994., стр. 11.

Десетина години подоцна, во времето во кое се одржани и објавени *Говориите бројив Кајилина* (*Orationes in Catilinam*), Кикерон настапува од сосема друга позиција: тој се наоѓа на самиот врв на својот успех: како државник - тој е веќе конзул, како адвокат и говорник - тој е неприкосновено прв и најдобар. Ваквата позиција му овозможува да дејствува самоуверено и решително, а да настапува жестоко и самобендисано. Потезите кои ќе ги повлече како конзул, подоцна ќе го доведат до потребата да ги објаснува и оправдува со објавувањето на вториот корпус од *Говориите бројив Кајилина*.

Кај *Кајсаријанскиите говори* на Кикерон ситуацијата е сосема различна: нив ги држи по периодот на прогонство и целосна изолираност од општествениот живот. Застанувањето на страна на Помпеј, кој ќе биде поразен во граѓанскиот судир со Кајсар, по завршувањето на војната ќе го доведат Кикерон во една сосема незавидна положба, која не му давала можност за избор и која, кога веќе се вратил на говорницата, му ја диктира и формата и стилот на неговите три говора. Тој веќе не е во позиција да напаѓа жестоко и отворено, да обвинува или да брани, туку е принуден да пишува благодарници, пофални слова и одбрани кои се засноваат на признавање на вината. Кикерон веќе не му се обраќа на Сенатот, ниту на римскиот народ, туку на апсолутниот владетел - Кајсар. Неговата духовитост и досетливост сега отстапуваат пред потребата остриците на нападот вешто да се прикријат со една лажна слобода (*licentia*), со иронија која излегува од рамките на реченицата, која е многу поширока, контекстуална и вонтекстуална.

Постои уште еден многу важен момент кој не смееме да го губиме од пред вид при анализата на говорите - дека тие биле запишувани и објавувани по нивното одржување. Прашањето околу тоа колку објавените говори се разликувале од одржаните е предмет на бројни дискусии во научната литература. Постои мислење дека Кикерон, кога ги подготвувал своите говори за публикување, настојувал да ги запише во што е можно поавтентична форма, односно, отстапувањата од верзијата во која биле изговорени да бидат што помали. Дури и во говори кои се сметаат за

значително преработени, како објавениот *За Милон* (*Pro Milone*), основната стратегија на одбраната останала иста. Во другите говори, најверојатно, се менувале само детали и се усовршувал стилот, а сè друго останувало непроменето. Вообичаено, за објавување говорите или се скусувале или неколку говори се обединувале, а додавањата или проширувањата биле ретки. Самото постоење на беседи кои никогаш не биле одржани или биле одржани во поинаква форма (втората астио *Против Вер*, *Одбраната на Милон*, втората *Филијика*) укажува на извесна условност на објавените верзии. Но, додека на самиот говорник и на неговите современици изговорената верзија им била важна заради конкретниот исход (успешен или неуспешен) на случајот, подоцнежните поколенија запишаната верзија ја восприемаат, пред сè, како литературен облик. Внимателноста, со која Кикерон ги подготвувал своите беседи за објавување, укажува дека и тој не гледал на беседите само како на средство за убедување на судиите и слушателите, туку како на литературни дела, како одделен литературен род, рамноправен со другите.

Можеби уште поинтересен момент за нас и за нашата тема е фактот што Кикерон е единствениот римски оратор кој со својата оставнина ни ја пружил можноста да ги споредуваме неговите теоретски реторички расправи со самите говори од неговата ораторска пракса. Секогаш е интересно кога се компарира теоријата со нејзината апликација во пракса. Кога станува збор за судските говори, сосема природно и разбирливо е што говорите на обвинителот и бранителот не можеле секогаш строго да се придржуваат и да соодветствуваат на теоретските реторички модели. Во римската судска постапка, при кривичните дела на пример, сведоците се распрашувале во текот на самиот процес², па поради тоа, беседата често содржела многу општи места и дигресији кои не се однесувале непосредно на предметот, кои го разводнувале говорот и ја разбивале неговата структура. (Така, во говорите против Вер има многу дигресији на тема на хуманоста, правата на

² За разлика од грчкото судство, каде што изјавите на сведоците се слушале пред почетокот на процесот, односно, пред излагањата на обвинението и одбраната.

граѓаните, воспитувањето и слично.) Имало и други отстапувања, кои на прв поглед не биле во директна релација со предметот, а кои биле диктирани од потребите на моментот или кои служеле како аргументи, како и отстапувања што служеле за создавање пријатно расположение кај слушателите и судиите, полезно за говорникот и неговиот клиент како средство да се пренасочи вниманието во одреден момент. Единствено за првиот Кикеронов говор, одржан во граѓанска парница, *Одбраната на Квинкције* (*Pro Quinctio*), може да се каже дека сосема се придржува на теоретски пропишаниот шаблон: *exordium* во кој говорникот открива што претстои; *partitio* - каде што следува изложувањето на фактите или *argumentatio* - кое ги содржи аргументите на говорникот (*confirmatio*), побивањето на аргументите на противникот (*confutatio*), резимирање на веќе кажаното (*recapitulatio*). Во завршниот дел (*peroratio*) припаѓа употребата на патос (*pathos*) насочен кон постигнување на целта по пат на влијание на чувствата на слушателите. Веќе во следниот говор, *За Роскиј Америк*, може да се почувствува дека Кикерон се здобил со извесна самодоверба, која му дозволувала отстапување од школските правила за красноречие. Говорите одржани по враќањето од Грција (76. година) сведочат за влијанието од азијанизмот, содржат безбројни антитези, повеќекратно повтроување на едни исти фигури и слично. *Говорише појави* *Вер* (почнувајќи од дивинацијата против Кајкилиј, говорот во првото обраќање, па до сите говори од второто обраќање) и по однос на композицијата и по однос на стилот, претставуваат голем исчекор напред.

Во секој случај, оној вид говорништво што Кикерон (теоретски) го одобрувал и што го практикувал - содржински широко и силно, стилски богато, отворено за етички и патетички обраќања - ѝ припаѓа на онаа традиција во која претходно се вброиле Галба, Крас и Хортензиј. Постоела и континуирана традиција на говорници кои го претпочитале едноставниот, нискиот стил (*genus tenue/subtile/submissum*), а која можеме да ја следиме низ говорите на Катон Постариот, Рутилиј Руф, Брут, Калв и Јулиј Кајсар. Влијанието на знаењата усвоени преку изучувањето на јазикот од грчките граматичари и на философијата на Стоиците, постепено ја конвертирале

припростата едноставност во обработката на предметот во барање за чистота во говорот (Latinitas).

Како што веќе видовме, сите реторички прирачници содржеле цели листи на стилски фигури со кои можел да се ползува говорникот. Со нив се ползувал и Кикерон во изобилство, па уште одамна бил прогласен за голем приврзаник на патетиката, за виртуоз во предизвикувањето на емоции, кој често прибегнувал кон *amplificatio* - засилување на мислите и чувствата. Реторичките прашања, повторувањата, извикувањата, фигурите кои потекнуваат од разговорниот јазик, како и бројните варијанти на персонификации, ги красат најпатетичните делови од најпознатите Кикеронови говори. Истовремено, внимателно ритмуваните фрази и цели говори, на што Кикерон посветувал големо внимание, заедно со *lumina dicendi*, сè во функција на главната цел на најголемиот римски оратор: да се убедат слушателите. Не помалку позната е и неговата духовитост, смислата за хумор, наклонетоста кон употреба на шеги и досетки (за што веќе стана збор при разгледувањето на теоријата за смеата и смешното), сè со иста цел - да се повлијае на мислите и чувствата на аудиториумот, да се насочи неговото внимание и расположение во посакувана насока, да се создадат услови убедувањето да биде потполно и успешно. За неговата извонредна умешност да ги води душите на луѓето ни сведочи и Квинтилијан, нарекувајќи го "*summus tractandorum animorum artifex*"³.

За жал, ние сме принудени да судиме за говорничката и психагогиската умешност на Кикерон единствено врз основа на пишаниот текст, кој стигнал до нас. При тоа ни е ускратена можноста да ги почувствуваме и доловиме ефектите на придружните елементи кои имале особено значење за живата, говорна реч: гестикулацијата и мимиката, висината и бојата на тонот, севкупното држење на говорникот. Ако се потсетиме дека уште Демостен ја споредуваше ораторската вештина со глума (*hypokrisis*), ќе ни стане појасно колку сме хендикепирани поради отсуството на овие елементи и поради упатеноста нашите судови да ги формираме само врз основа на критериумите

што ги подразбира реторската техника. Ова има особена важност при нафатот да го анализираме присуството и начинот на употреба на иронијата во Кикероновите говори, бидејќи веќе видовме дека овие невербални елементи (изразот на лицето, движењето на усните и носниците, интонацијата) биле валидни критериуми за типологизација на некои видови иронија и за нотирање на интензитетот на ироничниот сигнал⁴.

Пред да преминеме на анализа на конкретните примери на иронија во одбраните говори на Кикерон, нужно е да го појасниме методот според кој тие ќе бидат обработени. Анализата на *Говориите прејшав Вер* и *Капилинарија* ќе се движи од говор во говор, според редоследот на нивното одржување или објавување, нотирајќи го и класирајќи го секој одделен извадок кој содржи иронија. Ваквата постапка неизбежно ќе доведе до некои повторувања, но неможноста иронијата да се анализира независно од контекстот, како и постоењето на целини кои едновременно содржат повеќе изразни средства, не ни дава избор и не принудува свесно да го прифатиме ризикот од повеќекратни повторувања. Постапката при анализата на *Кајсаријанскиите говори* е поинаква, заради прерогативите кои ни ги диктира, повторно, зависноста (овој пат поголема или речиси потполна) на иронијата од контекстот. Кај овие три говори ќе се обидеме, низ предизвикот за едно ново (поинакво од вообичаеното) читање, да ги откриеме основните теми - предмет на иронија и јадрата околу кои се гради иронијата која се протега на целиот текст.

Целите на нашата анализа се да ги испитаме и констатираме:

1. Зачестеноста на иронијата - бројот и должината на извадоците кои содржат иронија;
2. Видовите иронија или изразните средства за искажување иронија - секој од примерите ќе биде класифициран во претходно утврдени рамки, а граничните примери или примерите кои содржат повеќе од еден вид иронија ќе бидат поместени во сите односни категории;

³ *Inst. orat.* VI, 1, 85.

⁴ Види стр. 76, 77.

3. Стилистичките и граматичките одлики - кај примерите ќе бидат артикулирани нивните највоочливи карактеристики по однос на употребените фигуративни и јазични средства.

Очекуваме, следејќи ги ваквите насоки во истражувањето, да добиеме одговор на повеќе прашања или хипотези:

- Дали Кикерон во различни периоди на својата говорничка кариера ја користел иронијата во различна мерка (повеќе, почесто или помалку, поретко)?
- Дали претпочитал одредени видови иронија за сметка на некои други?
- Дали одредни јазични особености, генерално, се поврзани со одреден вид иронија?

При тоа се определивме анализата методолошки да ја подредиме (кога и колку е тоа можно) на дефинициите и типологизациите кои ги разгледаваме во претходното поглавје за теоретската реторичка концепција на иронијата и нејзините видови според Кикерон и, во извесна мерка според Квинтилијан, поради убеденоста дека е најсоодветно сите нешта да се мерат според нивната сопствена мерка, односно според критериумите кои биле важечки во времето на нивното настанување. За среќа, барем кај Кикероновите говори, ваквата постапка е возможна, заради фактот што ги имаме на располагање и неговите теоретски реторички и неговите говорнички дела. Се разбира, прифаќањето на предизвикот што го нуди ваквиот избор воопшто не значи пренебрегнување на модерната стилистика, туку напротив, подразбира инклузија на старото и современото, на изворното и надграденото.

Покрај сознанието за опасноста што ја содржи обидот - литеарните феномени да се класираат во некакви квадрати и рамки, сепак, заради поголема прегледност, податоците до кои ќе дојдеме со нашата анализа, ќе се обидеме да ги подредиме во прегледни табели. Ограничувањата, пак, што ги наметнува самата класификација, ќе се обидеме да ги надоместиме со соодветен коментар на најхарактеристичните примери и со тоа да го

олесните патот до достигнување на целосна претстава и релевантни заклучоци за употребата на иронијата во говорите на Кикерон.

Генерално гледано, во сите негови говори иронијата се јавува многу често и тоа во сите нејзини вариетети: со различен интензитет, адресант, должина и карактер. Според вака екстензивната употреба, можеме да заклучиме дека "слабоста" кон иронијата станала докажан, речиси неопходен начин на мислење и изразување, инструмент на напад или одбрана⁵. Кикерон со неа се служел на еден особено вешт начин, понекогаш со цел да предизвика весело расположение или потсмев кон својот противник, а друг пат за да го "притисне" или понижи.

Сите претходно елаборирани појавни модалитети, видови, подвидови на иронија, всушност, можеме со едно име да ги наречеме **средства за постигнување ироничен ефект**. Тие се **modus operandi** на говорникот - ироничар; маска која треба привремено да го сокрие вистинското значење на зборовите; техника на неговата "измама" и основна стратегија. Ќе ги наброиме оние од нив кои ги среќаваме во разгледуваните говори, без претенција на воспоставување хиерархија според зачестеност или важност.

Појавните модалитети на иронијата - троп и иронијата - фигура на зборот ќе бидат разгледувани заедно заради евидентните разлики што постојат во старата реторика (но и во модерната стилистика) во однос на нивната дистинкција и типологизација. Инсистирањето на нивна стриктна поделба го сметаме за излишно, поради неспорно докажаниот факт дека и едните и другите се состојат во променетото значење на зборот (*in dicto*), а од друга страна и поради повеќекратните укажувања на неможноста секогаш јасно да се различат меѓу себе и самите фигури. Сметаме дека нивната функција во самиот текст е многу поважна одошто формалната припадност на едната или другата категорија. Од истите причини овде ја поместивме и алегоријата, која сосема оправдано би можела да се вброи и меѓу фигурите на мислата.

⁵ Canter, "Irony in the Orations of Cicero", *American Journal of Philology*, 57, 1936, s. 457.

Значи, кај Кикерон ќе сретнеме примери на *antonomasia* - кога наместо сопствена именка (лично име) се употребува општа именка, најчесто епитет. Квинтилијан не известува дека таа ќе среќава често во поезијата, а многу поретко во говорништвото, но дека Кикерон ја користел.

Exclamatio е една од почесто употребуваните фигури на зборот кај Кикерон, а се состои во извик кој изразува неискрено чудење, восхит, желба, радост или гнев. Кога извикот би бил искрен, тој воопшто не би претставувал фигура, а уште помалку иронија.

Овде ќе ја вброиме и *paronomasia* / *adnominatio* - повторување на зборовите со нивна мала промена или додавање на лесно променет збор кој слично звучи.

Многу слична на оваа фигура е и *adiectio*, придавање, повторување на исти зборови со цел да се потенцира некој искажан факт, да се артикулира омаловажувачки ефект или, едноставно, да се засили впечатокот од искажаните зборови. Повторувањето може да се направи во една иста реченица или, пак, повеќе реченици една по друга да почнуваат со ист збор.

На крај, но секако не последна по значење, доаѓа иронијата - алегорија (*alegoria*), за која сметаме дека веќе беше доволно елаборирана.⁶

Кај Кикерон среќаваме цела лепеза од **фигури на мислата** - погодни за постигнување ироничен ефект, кои тој ги користел во најразлични комбинации. Заради доловување на сите нијанси на нивното значење и функција, ние условно ги поделивме на видови кои според својата природа се поблиски до ***dissimulatio*** и видови кои сметаме дека претставуваат различни облици на ***simulatio***.⁷

Од една страна тука спаѓаат: *rogatio* - поставување прашања на кои и не се очекува одговор. Бездруго, оваа фигура е "позајмена" од дијалогот (*oratio concisa*) и нејзината цел не е да добие одговор, туку со обликот на прашање да се прикрие реалното значење на исказот.

⁶ Види стр. 85-87.

⁷ При ова, секако, се ориентиравме според насоките кои претходно ги пронајдовме кај Кикерон и Квинтилијан.

Praeteritio (omissio или antiphrasis) била една од омилените постапки кои Кикерон ја применувал кога сакал да потенцира нешто, прикривајќи го тоа со најава дека нема да зборува за него, дека ќе го одмине, испушти.

Ќе ги разгледаме и примерите на допуштање грешки - кога говорникот со некој исказ како да соучествува или ги оправдува грешките, престапите на противникот. Ефектноста на ова средство му била позната уште на Квинтилијан.⁸ Оваа фигура може да се појави во облик на *permissio*, *concessio* и *imperatio*. Односно, говорникот може да остави впечаток дека некоја работа ја препушта на туѓа волја; дека на противникот му признава некои позитивни својства; или дека го насочува или му заповеда на противникот да направи нешто.

Една од најстарите форми на иронија е самоунижувањето или самопрекорувањето, намалувањето на сопствените способности, кое може да добие и форма на признавање на сопствените грешки, само-обвинување, па дури и на самосожалување. За жал, во реторичките дијалози на Кикерон оваа фигура е само спомната како *rehensio* (*За говорниците*, III, 207), без никакви укажувања во кои случаи и како се употребува, но сосема разбирливо е дека нејзината употреба може да биде само во иронична смисла, бидејќи искреното самоунижување или самообвинување во никој случај не би можело да му биде од полза на говорникот. Од сличен карактер е и *extenuatio*, еден вид литота, намалување на важноста на нештата или искажување на квантитет на некое својство со термин кој го означува спротивното (*scil. minimum* наместо *maximum*).

Спротивна на неа е хиперболата - увеличувањето, зголемувањето - *emphasis*. Ова изразно средство вообичаено се користи при напад, за опишување на негативностите, престапите или грешките на противникот.

Покрај овие, сродни фигури (облици на *simulatio*) кои ги користи Кикерон за постигнување ироничен ефект се и:

Поставување прашања на кои говорникот сам си одговара, како и поставување претпоставени, можни прашања - *interrogatio* и *ficta rogatio*, кои се

многу повообичаени и попримателни за континуиран говор. Познато е дека ваквите, еден вид реторички прашања, се еден од основните белези на Кикероновиот стил, а многу голем број од нив имаат иронична смисла.

Релативно често ќе го среќаваме и *dubitatio*, колебањето. Кога Кикерон сака да остави впечаток дека е во недоумица од каде да почне, што да каже, како да каже и слично.

Впечаток на блискост со противникот или судиите се постигнува преку директна комуникација со нив - *communicatio*, често пати со обраќање и божемно барање совет од страна на говорникот.

И Квинтилијан и авторот на *Реторикајџа за Херениј* ѝ посветуваат забележително внимание на слободата на говорот - *licentia* (грч. *pareisia*), а Кикерон во изобилство се ползува со неа, особено во *Кајсаријанскиите говори*. Се разбира, оваа слобода не е вистинска, таа служи само како изговор, а се употребува кога говорникот се обраќа на некој помокен, поавторитетен од него.

⁸ *Inst. orat.* VI, 2, 15 - 16.

IV. 1. ИРОНИЈАТА ВО ГОВОРИТЕ ПРОТИВ ВЕР

Пред да преминеме на анализа на примената на иронијата во овие говори, накусо ќе се осврнеме на предметот и на околностите под кои се водел процесот. Ова потсетување е во функција на полесно следење на одделни извадоци, примери на поедини видови иронија, кои истргнати од контекстот, се изложуваат на опасноста да ја изгубат во одредена мерка својата полна смисла или, пак, да се намали интензитетот на нивниот ироничен набој. Големината на оваа опасност ќе ја согледаме правилно, ако не изгубиме од пред вид едно од основните својства на иронијата - нејзината зависност од контекстот во поширока смисла, како што се околностите и претходните знаења за предметот.

Гај Вер бил управник на римската провинција Сицилија од 73. до 71. година п.н.е. Неговата репутација на намесник кој ја злоупотребил својата должност за безскрупулозен грабеж на провинцијата која му била доверена е неспорна. Колку и да се сомневаме дека Кикерон претерувал и ги предимензионирал злоупотребите на Вер кои биле предмет на обвинението против него, изгледа дека поголем број од нив биле засновани на непобитни факти и докази. Имено, Кикерон како обвинител, поминал цели педесет дена на Сицилија собирајќи докази и сведоштва против Вер. Градските општини на Сицилија поднеле обвинение пред судот, врз основа на Корнелиевиот закон за враќање на бесправно одземените добра (*lex repetundis* или *lex repetundarum rescipiarum* - значи закон за враќање на парични средства и друг имот во кој спаѓале и уметнички предмети, драгоцености и друго). Сумата која Сицилијците ја барале на име отштета била фасцинантна: таа изнесувала сто милиони сестрции.

Вер побарал и добил поддршка од некои претставници на нобилитетот, кои веднаш по поднесувањето на жалбата во јануари 70. година (од страна на Кикерон до преторот Акилиј Глабрион) за обвинител го предложиле Квинт Кајкилиј Нигер. Но, поради тежината на случајот и поради претпоставката

дека тој ќе биде пристрасен кон обвинетиот (Каекилиј бил поранешен квестор на Вер), се проблематизирало неговото назначување за обвинител и дошло до дивинација (секој од кандидатите за обвинител требало да одржи говор пред судот, во кој ќе ги образложи причините поради кои судот треба токму нему да му го довери обвинението и по овие говори советот на судиите одлучувал за изборот на обвинител). По дивинацијата⁹, правото да го застапува обвинението му било доверено на Кикерон и тој веднаш се упатил на Сицилија за да обезбеди доказен материјал за парницата. Кога тој се вратил, пролетта истата година, заштитниците на Вер со сите расположиви средства и со разни махинации настојувале да го одложат судењето, па тоа започнало дури на 5. август. Во меѓувреме, се одржале избори на кои за конзули во наредната година биле избрани Квинт Метел, пријател на Вер, и Квинт Хортензиј, неговиот бранител. За претор бил избран Марк Метел, исто така приврзаник и близок на Вер, а требало да се промени и составот на судиите. Затоа напорите за оддолговлекување на самиот процес имале за цел тој да потрае сè до 69. година, кога би морала да се повтори целата процедура, а ослободувањето на Вер би било многу поверојатно. Згора на сето тоа, од средината на август до ноември претстоеле неколку општонародни игри, за време на чие одржување би требало да се прекине судењето. Значи, во интерес на обвинението било целиот процес да се заврши до почетокот на Помпеевите игри, односно до 16. август.

Затоа Кикерон бил принуден да се откаже од воведното обраќање и од можноста да го елаборира случајот, па ја приспособил својата стратегија и веднаш настапил со изнесување на доказите во редица куси излагања, проследени со читање документи и изјави на сведоците. За да го надомести ова отстапување од вообичаената норма, тој (или неговиот ослободеник Тирон) подоцна ги објавил петте неодржани говори, познати како *Actio secunda contra Verrem*, за кои многумина сметаат дека од аспект на нивната реторичка совршеност ги надминуваат сите други, одржани говори на

⁹ Кикероновиот говор од оваа фаза на определување обвинител носи наслов *Divinatio in Caecilium*.

Кикерон. За време на "слушањето" на обвинението, веќе на 7. август, обвинетиот Вер не се појавил на судењето, под изговор на наводна болест, а набргу и го напуштил Рим, по што Хортензиј се откажал од неговата одбрана. Сослушувањето на сведоците и изнесувањето на доказите завршило на деветтиот ден од судењето. Судот го потврдил доброволното прогонство на Вер и ја утврдил висината на отштетата во полза на граѓаните на Сицилија на сума од четириесет милиони сестерции.

Овој процес, воден во 70. година, бил извонредно значаен и успешен за Кикерон и му ја обезбедил позицијата на водечки говорник и адвокат во Рим. Оваа победа на судот истовремено значела победа и над долгогодишниот Кикеронов ривал Хортензиј, како и победа која ќе му ги отвори портите кон идната политичка кариера и кон остварувањето на неговата голема амбиција - конзулатот. Процесот бил и прекрасна можност самиот Кикерон да ја потенцира својата чесност и некористољубивост за време на квестурата на Сицилија, да ги претстави сопствените гледања на управувањето со провинциите, да критикува некои актуелни состојби во државниот поредок, да го скицира својот идеал за Сенатот, судовите и разните магистрати. Природата на предметот му дозволувала да се оддалечи од неговата суштина и да навлезе во некои општи прашања, да расправа на омилените теми за хуманоста, граѓанските права и слично. Од друга страна, учеството во овој процес го лишило од покровителството на видното благородничко семејство на Метелите, што не било безначајно за еден *homo novus*, кому поддршката од благородништвото му била повеќе од потребна за вклопување во елитните кругови на општеството и за градење на понатамошната политичка кариера¹⁰.

IV. 1. 1. Прво обраќање

Додека за овие говори во целина важи мислењето дека имаат извонредно обмислена композиција, за говорот во дивинацијата против Кајкилиј дека особено силни делови се *confirmatio* i *confutatio* (а *narratio* речиси сосема отсуствува), за обвинителниот говор од првото обраќање може да се каже дека речиси целиот се состои од *narratio* (III - XLIII). Веќе видовме зошто Кикерон морал да ја измени својата стратегија и да побрза во обвинителната реч да ги изложи сите факти, релевантни за случајот. Затоа, првиот дел, *exordium*, е релативно кус (I - III), тој е структуриран врз тезата дека оваа парница е прилика да се одбрани честа на судовите и благородништвото од (оправданите) обвиненија за поткупливост. Во него речиси и нема иронија, освен по еден пример на *antonomasia*, *concessio* и *praeteritio*. Но, и тие се куси (од половина до еден ред) и со слаб интензитет, вметнати во реченицата. Ова сосема кореспондира со Кикероновото мислење дека овој дел од говорот треба да биде достоинствен и блескав, умесен и упатен во однос на предметот, пријатен и пропорционален, како влезниот дел од куќата (*De orat.* II, 320). Иако не треба да ја содржи страста и патетиката на возвишениот стил (*genus grande*), сепак треба да биде доволно вдахновен за да предизвика омраза кон противникот, а почит кон клиентот или каузата на говорникот (*Orat.* 124).

Веќе од IV глава почнуваат да се редат бројни фигури, а оние со иронична смисла се едни од нив. Најнапред ќе ги посочиме реторичките прашања, како една од позабележителните и познати одлики на Кикероновитиот стил, воопшто. Тие најчесто доаѓаат во низа од по неколку прашања, едно по друго, што особено го засилува нивниот ефект. Одговор воопшто не е нужен, ниту се очекува. Тој е експлицитно вграден во самото прашање, често е сугериран со почетното 'зарем', 'зарем не', 'дали' и слично. На пример: "Зарем оној (Вер) би можел да се надева на поволен исход, ако не му беше душата исполнета со лошо мислење за вас? ("An iste umquam de se

¹⁰ Басотова, Ј., *op. cit.*, стр. 12, 13.

bonam spem habuisset, nisi de vobis malam opinionem animo imbibisset?)¹¹ Или, пак: "Зарем вие би можеле да помислите дека јас ќе молчам за толку важни работи? Или дека во мигови на толку голема опасност, која ѝ се заканува на државата и на мојот углед, ќе размислувам за било што друго, освен за мојата должност и достоинство?" ("An me taciturnum tantis de rebus existimavistis, et me in tanto rei publicae existimationisque meae periculo cuiquam consulturum potius quam officio et dignitati meae?")¹².

Многу слични на нив се и фиктивните прашања и Кикерон ги употребува во сличен манир (најчесто во низа од неколку, едно по друго), со таа разлика што овие се туѓи или претпоставени прашања, односно, говорникот наведува што го прашал некој или што претпоставува дека би можеле да го прашаат. Зад нив, вообичаено, следува и одговор: "...еве за што размислуваа и говореа тие најдостојни мажи, меѓу себе и со мене: ... *Што значи тоа? Зарем ќе нема никакво значење што сите Сицилија, сите нејзини жители, сите трговци, сите книги со записи на градските општини и на поединци, се наоѓаат во Рим? - Не, ќе нема, само ако избраниот конзул посака така. - Како? Зарем судиите нема да ги земаат во обзир ниву обвинение, ниву изјави на сведоци, ниву мислење на римскиот народ? - Не, нема. Сè ќе зависи од власта и од волјата на еден човек.*" ("Etenim sic ratiocinabantur, sic honestissimi homines inter se et mecum loquebantur, ... **Quid** igitur? **quod** tota Sicilia, **quod** omnes Siculi, omnes negotiatores, omnes publicae privataeque litterae Romae sunt, *nihilne* id valebit? *Nihil* invito consule designato. **Quid?** iudices non crimina, non testis, *non* existimationem populi Romani sequentur? **Non**; omnia in unius potestate ac moderatione vertentur.")¹³. Истовремено, во овие наизменични прашања и одговори се вградени и неколку повеќекратни и повеќечлени придавања: sic - sic, quod - quod, omnes - omnes - omnes, quid - quid, non - non - non - non; а исто така и една adnominatio: nihil - nihilne. Ефектноста и изразноста на вака комбинираните фигури, секако, е многу поголема при слушање, одошто при читање на исказот.

¹¹ In Verr. I, XIV, 42.

¹² ibidem, I, IX, 27.

Во набројувањето на злоделата и престапите кои ги направил Вер на Сицилија, Кикерон иронично допушта дека тој, можеби, во други прилики направил и некои благородни дела, но тие во ниеден случај не се доволни да го оправдаат и да биде ослободен, што би претставувало уште една причина за презир кон судот и судиите (I, VI, 47). Овде, лажното допуштање на некои претпоставени добри дела на обвинетиот, служи само за да се потенцираат оние лошите; незначителноста на добрите дела треба да биде контрапункт на бројноста и тежината на оние лошите. Исто така лажно разбирање, дури оправдување, покажува обвинителот за причините на алчноста за пари на Вер: "Тој не бил без причина алчен за пари, бидејќи парите - тој тоа го знае од искуство - се многу моќно средство за одбрана." (non sine causa se cupidum pecuniae fuisse, quoniam in pecunia tantum praesidium experiatur esse;)¹⁴. Всушност, Кикерон упатува три пораки во оваа реченица: дека Вер навистина бил алчен за пари (но со оправдување зошто е тоа така); дека судиите се поткупливи, штом парите се средство за одбрана; и најголема острина содржи средишниот дел, вметнатата реченица 'тој тоа го знае од искуство', која навестува дека Вер веќе нагробал многу пари и дека веќе ги поткупил судиите.

Со иста цел - да ја подвлече безмерната алчност на Вер, но и нечесноста на судиите - Кикерон употребува и три хиперболи (емфазии): "На Сицилија секому му припаѓа само она што ѝ се измолкнало на безмерната алчност и самоволие на *тој човек*, или затоа што го испуштил од вид или затоа што веќе бил презаситен." (Tantum quisque habet in Sicilia quantum hominis avarissimi et libidinosissimi aut imprudentiam subterfugit aut satietati superfuit.)¹⁵ Оваа хипербола е придружена од една antonomasia во која името на Вер е заменето со замена и општа именка 'тој човек', со што се додава тон на презривост. Комбинирањето на две, понекогаш и три, фигури во само еден исказ, не е реткост во говорите на Кикерон. Следната хипербола доаѓа на крајот на една повеќечлена adiectio, како кулминација на претходните тврдења: "Во судовите нема веќе *ниш*у строгост, *ниш*у совесност, па може да се каже дури дека нема

¹³ ibidem, I, VII, 20.

¹⁴ ibidem, I, III, 7.

ниѣу судови."¹⁶ Вториот пример на *adiectio* е многу поефектен и претставува потврда на мислењето на Квителијан дека оваа фигура на зборот не се однесува само на надворешниот израз, туку им дава силина и дражесност и на мислите¹⁷. Имено овој пример е токму една развиена фигура на придавање, во која неколку реченици од еден цел пасус почнуваат со глаголи кои имаат речиси исто или слично значење: "*Јас цврсто решив да не дозволам за време на оваа парница да се сменат преторот и советот на судии. Јас нема да ѿрѣам да случајот да се развлекува до времето кога Јас нема да дозволам тие несреќни луѓе.... . Јас сигурно нема да доѿушѣам откако ќе го изложам случајот... тој да падне во заборав поради долготрајноста. Јас не се согласувам пресудата да се донесе кога таа река од луѓе од цела Италија ... ќе го напушти Рим... .*" ("*Mihi certum est non committere ut in hac causa praetor nobis consiliumque mutetur. Non patiar rem in id tempus adduci ... Non sinam profecto causa a me perorata ... in oblivionem diuturnitatis adducta sit. Non committam ut tum haec res iudicetur, cum haec frequentia totius Italiae Roma discesserit.*")¹⁸ Ова, секако, се однесува на намерите и обидите на бранителите на Вер судењето да се одолговлекува сѐ до почетокот на 69. година. Кикерон јасно им става до знаење дека ги прозрел нивните намери, по што - на самиот крај на своето прво обраќање - го објаснува како изнудено своето решение веднаш да настапи со сведочењата и доказите, но потсетува дека тоа не е сосема непозната новина, туку дека имало такви случаи и порано. Во оваа фигура има елементи на *ragonomasia* (глаголите со кои почнуваат одделните реченици не се идентични, туку имаат слично значење и слично звучат), но нејзината должина (петнаесетина редови) и интензитет не ни дозволуваат да ја сведеме на троп.

Сличен пример со елементи на обединување на два, во овој случај, тропа среќаваме во петтата (V, 14) и деветтата (IX, 24; 26) глава. Овде станува збор за алегорични искази во кои се инкорпорирани типични, парадигматски замени на лично име со општа именка (*antonomasia*). Во првиот

¹⁵ *ibidem*, I, IV, 13.

¹⁶ *ibidem*, I, XV, 43.

¹⁷ *Inst. orat.* IX, 3, 28 -29.

¹⁸ *In Verr.*, I, XVIII, 53 - 54.

Кикерон вели: "*Истѣиоѣ ѿој ѿреѿор* ги осквернави и ги соголи сите најстари споменици...." ("*Idem iste praetor monumenta antiquissimaspoliavit nudavitque omnia.*"). Името на Вер е заменето со неговата функција 'претор' за да се потенцира противречноста и неспоивоста на она што му било должност да го прави како претор и она што тој навистина го правел (сквернавел и грабал), а замената дополнително е засилена со удвоените заменски форми. Во вториот случај, повторно на антономасијата ѝ е даден тон на презир со истата релативна замена: "*Тој моќен маж*, заедно со својот син... почна да трча по трибите.." ¹⁹ ("*Cursare iste homo potens cum filio...circum tribus.*"); а контрастот помеѓу придавката *potens* и глаголскиот облик *cursare circum tribus* е повеќе од очигледен. Во третиот пример ²⁰ за изразно средство на алегоријата Кикерон го одбрал суперлативот *amicissimum* кој се однесува на Марк Метел. Сите присутни знаеле дека она што ги поврзува Вер и Метел не е "најцврстото пријателство" туку, поскоро, заедничките интереси. Ќе наведеме уште еден интересен пример на *antonomasia*, во кој низ персонификација се алудира дека вистинските противници на Кикерон, при истите комиции, не биле неговите противкандидати, туку обидите за нечесно спроведување на изборот, со поткуп: "Се ближеа комициите и на нив јас требаше да се борам против *огромни ѿари*;" ("*Urgebant comitia, et in his ipsis oppugnabar grandi pecunia;*") ²¹.

Од останатите облици на иронија - фигура на зборот, ќе наведеме еден прекрасен пример на иронично восклицување (*exclamatio*), со кое се послужил Кикерон за да укаже на опаѓањто на угледот и достоинството на судовите и благородништвото: "О, судови достојни за спомен! Колкава е славата и угледот на нашиот сталеж, кога сојузниците на римскиот народ бараат судење според законот за враќање пари, закон донесен од нашите претци токму заради сојузниците!" ("*O commemoranda iudicia praeclaramque*

¹⁹ Овде станува збор за претходните избори, пред кои Вер барал помош, пари и поддршка, од старите семејни пријатели со поткуп да го оневозможи изборот на Кикерон за едил во 69. година.

²⁰ *In Verr.*, I, IX, 26.

²¹ *In Verr.*, I, IX, 24.

existimationem nostri ordinis, cum sociis populi Romani iudicia de pecuniis repetundis fieri volunt, quae a maioribus nostris sociorum causa comparata sunt!")²².

Она што изненадува во овој говор е малата застапеност (со само два примера²³) на praeteritio, често употребувано изразно средство во другите негови говори. Од друга страна, пак, забележуваме релативно поголема застапеност на communicatio, што повторно може да се должи на недостатокот од време. Кикерон побрзал да создаде атмосфера на блискост со судиите, а со непосредното обраќање кон Марк Метел, да ја потцрта неизбежноста и оправданоста на токму таквото обвинение. Целта останува иста: да се придобијат симпатиите на своја страна. Во комуникацијата со судиите тој бара совет: "Сега ве прашувам вас, судии, што треба јас да правам?" ("Nunc ego, iudices, iam vos consulo quid mihi faciendum putetis;")²⁴; а во обраќањето кон Метел бара мислење за справедливоста на судењето што би се одржало по стапувањето на должност на новоизбраните магистрати: "Кажи ми те молам, Метел, што е тоа ако не подбивање со угледот на судот?" ("Quid est, quaeso, Metelle, iudicium conrumpere, si hoc non est?")²⁵.

Можеме да заклучиме дека во овој говор бројот на примери од сите присутни категории иронија е релативно воедначен (12 примери на иронија троп / фигура на зборот, 12 примери на иронија - dissimulatio и 8 на иронија - simulatio).

иронија - троп / фигура на зборот			
antonomasia	exclamatio	adiectio	alegoria
5	2	2	3

²² ibidem, I, XIV, 42.

²³ ibidem, I, III, 9 и I, V, 14.

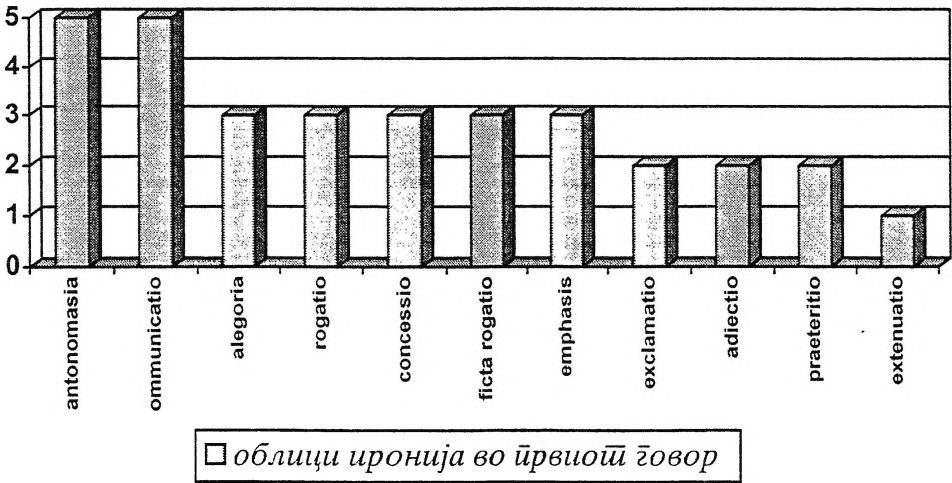
²⁴ ibidem, I, XI, 32.

²⁵ ibidem, I, X, 28.

облици на dissimulatio							
rogatio	praeteritio	permissio	concessio	imperatio	reprehensio	extenuatio	emphasis
3	2	0	3	0	0	1	3

облици на simulatio			
interrogatio	ficta rogatio	dubitatio	communicatio
0	3	0	5

Најбројни се случаите во кои Кикерон одбрал да иронизира преку communicatio или да го засилува ефектот со antonomasia, додека од друга страна, забележуваме дека некои облици иронија сосема отсуствуваат, како на пример reprehensio, dubitatio или interrogatio, но со оглед на должината на првото обраќање не можеме ни да очекуваме дека во него ќе ги најдеме сите нејзини можни модалитети.

IV. 1. 2. Второ обраќање

Споменатите неодржани говори од втората сесија со својата жестина на најсоодветен начин ја демонстрираат Кикероновата моќ и умешност во градење драматична *narratio* и тешка инвектива. Тие биле подготвени за претпоставеното второ слушање на предметот, значи, во нив е запазена форма како да се одржани во присуство на судиите и обвинетиот.

И во овие говори, како и во говорот од првото обраќање, централно место има *narratio*, а во неа аргументација речиси и не потребна, фактите зборуваат сами за себе и играат улога на аргументи. Воопшто, *narratio* е погодно за обвинителни говори. Во говорите во кои настапувал како бранител, Кикерон настојувал да го одбегне *narratio*, па така овој дел речиси сосема отсуствува од некои говори²⁶. Стилот на изложувањето во *narratio* требало да се разликува од стилот на *exordium*, а негови главни одлики требало да бидат искреноста, јасноста и едноставноста. Сепак, Кикерон сметал дека раскажувачката техника во *narratio* не треба да наликува на стилот на историографите (*Говорник*, 2, 57 - 58). Стилот на *argumentatio*, пак, во целост зависел од природата на самиот предмет, така што за него и не постоеле некои строго ограничувачки правила (*Говорник*, 124 - 125), иако се подразбирало дека во судските говори стилот треба да биде поедноставен, а во политичките подинамичен. Истовремено, во еден ист говор, стилот на изложување во *argumentatio* можел да варира, да се "спушта" до разговорен или да се вознесува до највеличествен. Во *Говориите против Вер* од второто обраќање, со право очекуваме овој дел да биде изведен по сите теоретски критериуми, бидејќи ослободен од притисоците под кои го одржал првиот обвинителен говор, Кикерон можел да си дозволи овие говори да ги подготви *lege artis*. И навистина, фактите се редат стратегиски обмислено, се концентрираат околу неколку тежишта, а нивното изложување, од време на време, се прекинува со страсни обраќања кон судиите и кон самиот Вер, со цел да се засили впечатокот од нив.

Што се однесува до завршното обраќање (peroratio), трактатите *Говорник* и *За говорниците* не даваат никакви особени укажувања, а во *Partitiones oratoriae* (52 - 54) наоѓаме неколку забелешки. Овој дел од говорот треба да го содржи главниот pathos на беседата, најсилното обраќање кон чувствата на слушателите, па оттаму тоа може или треба да изобилува со патетични фигури: восклицувања, повторувања, персонификации, обраќања. Ова, впрочем е демонстрирано и посведочено со завршниците на најблескавите Кикеронови говори, какви што се и говорите против Вер и против Катилина.

Од говорите во второто обраќање на Кикерон во процесот против Вер, за анализа на употребата на иронијата, ги одбравме т.н. *Четвртата* и *Петтата* книга, поради фактот што секогаш кога станува збор за *Второто обраќање*, пред сè, се мисли на овие две книги (два говора)²⁷, но уште повеќе поради тоа што предмет на овие беседи се прашања (status) особено погодни за иронизирање и за фигуративно изразување, и што последниот се содржи и завршното обраќање на обвинителот Кикерон (peroratio).

Четвртата книга од Второто обраќање (Actionis secundae in C. Verrem, Liber quartus). Предмет на овој говор е начинот на кој Вер ги ограбувал приватните лица, граѓани на повеќе градови на Сицилија, храмовите и светилиштата, уметничките дела и скапоценостите од секаков вид. Оттаму, подоцна граматичарите на овој говор му го дале името *За уметничките предмети*. Меѓу многубројните наведени случаи, како најбезочни грабежи Кикерон ги издвојува оние во градовите Сегест, Месана, Тиндарида, Сиракуза; оние на повеќемина чесни и угледни граѓани; на кралот Антиох; на храмовите на Дијана, Меркуриј и Керера. Хортензиј се обидел својата одбрана да ја заснова врз тврдењето дека преторот Вер се здобил со сите тие скапоцености не со кражба, туку со купување, односно дека за повеќето од нив тој платил. Но, ова било спротивно на законите за магистратите, со кои

²⁶ Тоа се говорите во одбрана на Фонтеј, Флак, Скаур.

²⁷ Тие се многу почесто обработувани, преведувани и цитирани.

ним им се забранувало да купуваат такви предмети во провинциите во кои ја вршеле својата служба. Од друга страна, пак, Кикерон докажал дека сумите, кои наводно биле платени за овие уметнички предмети, се толку пониски од вистинската вредност, што е сосема смешно да се тврди дека тие се купени, а не насилно одземени. Речиси низ целиот говор тој го повторувал тврдењето на одбраната, го иронизирал "купувањето" на Вер, спорел со Хортензиј и, се разбира, го побивал. Тој своите обвиненија ги структурирал околу две теми: споредба на пустошењата и злоделата направени на островот од страна на Вер со оние направени за време на завојувањето на Сицилија од страна на Марк Маркел и потенцирањето на светоста на религиските уметнички претстави за жителите на Сицилија.

Овој говор речиси и нема *exordium*, или поточно речено - воведот е сосем кус, се состои од само една глава. Започнува нетипично, со една најава - *dubitatio*, во која Кикерон "признава дека не знае" како да го нарече "она што самиот Вер го нарекувал своја страст, неговите другари - болест и безумие, а Сицилијците - разбојништво" (I, 1). Иронијата на неговото колебање овде е сосема на површината, лесно забележлива, бидејќи "она што не знае како да го нарече" е предметот на неговото обвинение, содржината на неговиот говор. Веднаш потоа најавува дека ќе ги изложи само фактите: дека на целиот остров не останал ниту еден уметнички предмет; и дека ќе ги посочи ограбените лица (жители на сицилиските градови кои му укажале гостопримство на Вер, но и римски граѓани), установи и храмови. Веќе во оваа најава²⁸ вградил една хипербола, а набројувањето го искажал со придавање (*adiectio*). Откако повторно "ќе се колеба со што да почне", решава тоа да бидат поплаките на жителите на Месана - Мамертинците, поточно податоците за одземените предмети од домот на еден од најугледните меѓу нив, извесен Гај Хеј. Меѓу тие предмети биле и неколку стари, познати и вредни статуи на божества од домашната капела, кои претставувале светости за семејството на Хеј. За нив Кикерон пишува дека

²⁸ *In Verr.* IV, I, 2.

"...би можеле да претставуваат задоволство, не само за *тој* човек - *познавач и надарен*, туку и за сите нас, што оној не нарекува недоветни" ("Quae non modo iste hominem ingeniosum et intellegentem, verum etiam quemvis nostrum, quos iste idiotas appellat, delectare possent.")²⁹. - Овде алегоријата е засилена со контрастот постигнат меѓу придавките 'ingeniosum et intellegentem' и 'idiotas'.

Очигледно, Кикерон сметал дека одземањето на овие домашни светости е многу повеќе од разбојништво, дека е сквернавање на нешто најсвето, па решил да го експлоатира овој мотив до крај и продолжил да се занимава со него сè до крајот на осмата глава (VIII, 18). Во овој дел тој сконцентрирал извонредно голем број фигури, кои се преплетуваат, поклопуваат и ја постигнуваат целта - предизвикуваат чувство на гнев и омраза кон безбожниот осквернител Вер дури и кај најнезаинтересираниот читател. Тука наидуваме на неколку иронични реторички прашања, повеќе (иронични) допуштања, придавања, восклицувања и два - три примера на *communicatio*. Еве еден прекрасен пример на двојно придавање во кое е вметната и една *praeteritio*:

"Tot praetores, tot consules in Sicilia cum in pace tum etiam in bello fuerunt, tot homines cuiusque modi - non loquor de integris, innocentibus, religiosis - tot cupidi, tot improbi, tot audaces, quorum nemo sibi tam vehemens, tam potens, tam nobilis visus est qui ex illo sacrario quicquam poscere aut tollere aut attingere auderet: Verres quod ubique erit pulcherrimum auferet?"³⁰ ("Толку претори, *толку* конзули престојувале на Сицилија и во мир, но и во војна, *толку* луѓе од сите сорти - не зборувам за чесните, добронамерните, побожните - *толку* алчни, *толку* нечесни, *толку* безобзирни, од кои ниту еден не се сметал себе си за *толку* силен, *толку* моќен, *толку* важен што би се осмелил да побара, да земе или да допре нешто во таа капела. А Вер може да го земе она најубавото од каде и да е?")

Малку подолу Кикерон восклицува и се чуди:

²⁹ ibidem, IV, II, 4.

³⁰ ibidem, IV, IV, 7.

"*Се̄ѣо̄ ѣоа̄ ѣо̄ куйив.* - вели Вер. О, бесмртни богови! Прекрасна одбрана!" ("*Emi, inquit. Di immortales, praeclaram defensionem!*")³¹.

За одбележување се и парадигматичните употреби на следните примери на *permissio* и *communicatio*:

"*Sic agam: si quid venale habuit Heius, si id quanti aestimabat tanti vendidit, desino quaerere cur emeris.*" ("Вака ќе направам: ако Хеј сакал да продаде нешто и ако ја постигнал одредената цена, ќе престанам да прашувам зошто си ги купил.")³²;

"Што треба да правиме? Треба ли да приведуваме докази за вакво дело?" ("*Quid igitur nobis faciendum est? num argumentis utendum in res eius modi?*")³³.

Кикерон и понатаму сè занимава со "покупките" на Вер, и понатаму реди чести фигури, кои едноставно се надоврзуваат една на друга. Овој пат станува збор за некои пергамски, скапоцени ќилими, опшиени со злато, за кои Кикерон иронично прашува:

"Што? Оние Аталски ќилими познати во цела Сицилија, ти *заборави* да ги купиш од истиот тој Хеј?" ("*Quid? peripetasmata illa Attalica tota Sicilia nominata ab eodem Heio emere oblitus es?*")³⁴; "И тогаш тебе не ти падна на ум да му заповедаш на Хеј да запише во книгите дека и нив ти ги продал за 6500 сестерции? Или се уплаши дека ќе се зголеми износот на твојот долг, ако 6500 сестерции биле доволни да купиш работи, кои лесно можеш да ги продадеш за 200 000 сестерции?" ("*Metuisti ne aes alienum tibi cresceret, si HS VI milibus D tibi constarent ea quae tu facile posses vendere HS ducentis milibus?*")³⁵.

По ова, Кикерон говори за сето она што Вер го награбал во Лилибеја (XVIII - XXII), а на почетокот на овој дел "се прекорува себе си" (*reprehensio*): "*Јас веќе долго време одам по погренешен пати*, и толку многу прашувам дали си ги купил тие работи или не, како си ги купил и за колку, иако можам да го кажам тоа со еден збор. Покажи ми ги записите..." ("*Tametsi iam dudum ego erro qui tam multa de tuis emptionibus verba faciam, et quaeram utrum emeris necne et*

³¹ *ibidem*, IV, IV, 8.

³² *ibidem*, IV, V, 10.

³³ *ibidem*, IV, VI, 11.

³⁴ *ibidem*, IV, XII, 27.

quo modo et quanti *emeris*, quod verbo transigere possum. Ede mihi scriptum...")³⁶
Забележуваме дека овде е инкорпорирано и едно придавање: *emeris ... emeris*.

Од оваа целина ќе издвоиме уште два - три примера на извонредно успешно употребена иронија, со неколку различни фигури, во кои може да се согледа сета уметност на ироничарот Кикерон:

"*Не ѝи ѝрефрлам* за тоа што го обра човекот, потполно достоин на твоите навики - Аполониј од Дрепан, син на Никон, којшто сега го викаат Аул Клодиј - и што му го зеде сето сребро од најфина изработка. За тоа ќе *молчам*."

По ова "испуштање" (*praeterito*), следи едно алегорично допуштање, кое и Квинтилијан³⁷ го сметал за пример на иронична употреба на оваа фигура, со пофалба на постапките на противникот:

"Мене дури ме радува што си зел нешто од него и тврдам дека во животот не си направил ништо посправедливо." ("*Gaudeo etiam si quid ab eo abstulisti, et abs te nihil rectius factum esse dico*.")³⁸

Сметаме дека и следниот пример на *concessio* не е ништо помалку ефектен, а тој се однесува на кражбата на некои сребрени коњчиња:

"*Imprudens hic indici, iudices; emit enim, non abstulit; nollem dixisse; iactabit se et in his equitabit eculeis. Emi, pecuniam solvi. Credo. Etiam tabulae proferentur. Est tanti; cedo tabulas*." ("Напразно зборувам, судии. Па тој ги купил, не ги украл. Жалам што така реков, та тој ќе јава и ќе скока на тие коњчиња. *Ги куѝив, ѝари дадов за нив*. Верувам. *Ќе ѝокажам и книѝи за ѝѝоа*. Сигурно има такви, дај ги!")³⁹.

Исто така не можеме да не ги одбележиме неколкуте прекрасни примери на *praeteritio*, кои следат на наредните две страни:

"*non conferam vitam neque existimationem tuam cum illis - neque enim est conferenda - hoc ipsum conferam...*" (XX, 45); "*Hic nolite expectare dum ego haec*

³⁵ *ibidem*, IV, XII, 28.

³⁶ *ibidem*, IV, XVI, 35.

³⁷ *Inst. orat.* IX, II, 52.

³⁸ *In Verr.* IV, XVII, 37.

³⁹ *ibidem*, IV, XX, 43.

crimina agam ostiatim, ab..." (XXII, 48); "Neque ego nunc istius facta omnia enumerare conor neque opus est nec fieri ullo modo potest." (XXII, 49) ("Нема да го споредувам твојот и неговиот живот, ниту твојот и неговиот углед - ниту може да се споредува..."; "Немојте овде да очекувате јас да одам од врата до врата по овие недела, од ..."; "Јас не се ни обидувам да ги набројам сите негови дела, ниту има потреба, ниту тоа е можно.").

И натаму се редат сицилските градови ограбени од Вер: еден од нив е Катина, а друг Халунтиј. Во Халунтиј "ијој вреден и совесен ирејор не сакал самиот да се искачи до градот..." ("*praetor laboriosus et diligens, ipse in oppidum noluit accedere...*")⁴⁰, па му заповедал на највидниот граѓанин Архагат да ја собере сета сребренина и сите коринтски вази од домовите на Халунтијците и да му ги донесе под градот, каде што тој се одморал. Малку подолу од оваа алегорична антономасија, Кикерон вметнал уште една замена со општа именка, но овој пат одбрал таква што претставува игра на зборови и прави алузија на родовото име на Вер (*everriculum* - *Verres*): "Quod umquam, iudices, huiusce modi *everriculum* ulla in provinciam fuit?" ("Дали некогаш, судии, имало теква *мејла* во некоја провинција?"). Само по неколку редови Кикерон "бара оправдување", причина поради која преторот насобрал толку украсни предмети (XXIV, 54) и во алегорична иронија ги повикува судиите:

"Просудете сами, колку ве уважувал вас, колку го почитувал мислењето на римскиот народ, законите и судовите, колку му значеле сведоците од Сицилија." ("... videte *quanti* vos, *quanti* existimationem populi Romani, *quanti* leges et iudicia, *quanti* testes Siculos.")⁴¹.

Четиричленото придавање овде само го засилува ироничниот ефект на оваа алегорија, зад која следат уште две кои се вpletени во раскажувањето за работилницата која Вер ја отворил во Сиракуза и во која златните релјефи од разни предмети се преработувале во вази. Овие три искази целиот тој дел (54) го обоиле со иронија - алегорија, по која "мора де се здивне", па Кикерон

⁴⁰ ibidem, IV, XXIII, 51.

⁴¹ ibidem, IV, XXIV, 54.

паравил еден рез со воскликнување: "O tempora, o mores!"⁴². По паузата, обвинителот повторно прави две иронични допуштања (XXVI, 59, 60), и тие повторно се на сметка на "купувањето" и повторно се артикулирани со вметнувањето на глаголот 'верувам' (credo)⁴³.

"Преминувам сега, веќе, не на кражбата, не на алчноста, не на ненаситноста, туку на таков злостор, кој ми се чини дека ги собрал и ги заклучил во себе сите нечесни постапки..." ("Venio nunc non iam ad furtum, non ad avaritiam, non ad cupiditatem, sed ad eius modi facinus in quo omnia nefaria contineri mihi atque inesse videatur.")⁴⁴. Со оваа комбинација на испуштање и придавање Кикерон ја најавува епизодата за ограбувањето на Сиriskите принцови, синовите на царот Антиох (XXVII, 61 - XXX, 68), во која речиси нема иронија.

Во врска со следниот status од обвинението, Кикерон му се обраќа на Квинт Катул и во ова обраќање наоѓаме една adnominatio и едно повеќецелено придавање со форми од посвојната и личната замена за второ лице еднина tuus и tu⁴⁵ (tuus....tui...tibi...tibi и te delata...te potissimum...te petere...te agere). Се работи за свеќникот што Антиох му го посветил на Јупитер Најдобриот и Највеликиот, а што Вер си го присвоил. Најдобриот и најголемиот римски говорник овој случај го искористил да иронизира на сметка на безочноста на Вер со две хиперболи: Во првата го нарекува "човек од кого што и бесмртните богови пред овој суд бараат да им го врати она што е нивно" ("a quo etiam di immortales sua repetunt in eo iudicio"), а во втората вели дека Вер во текот на тие три години на Сицилија "се однесувал така што изгледа дека им објавил војна не само на луѓето, туку и на бесмртните богови" ("...gessit ut ab isto non solum hominibus verum etiam dis immortalibus bellum indictum putaretur").⁴⁶

На ред доаѓа градот Сегест, кој се сметал за сојузник и пријател на Рим, а неговите жители за поврзани со далечно, митско сродство со Римјаните. Контрапункт на Веровите злосторства во овој град е однесувањето на

⁴² ibidem, IV, XXV, 55.

⁴³ Види стр. 131.

⁴⁴ In Verr., IV, XXVII, 60.

⁴⁵ ibidem, IV, XXXI, 69; 70.

⁴⁶ ibidem, IV, XXXII, 71; 72.

Скипион Африкански, кој пред стотици години, по освојувањето на Картагина, му ги вратил на Сегест сите блага кои некогаш му биле одземени од Картагинците. Меѓу нив била и една статуа на божицата Дијана. Таа статуа е предмет на голем интерес во говорот на Кикерон (XXXII, 72 - XXXVII, 81), како заради нејзината вредност и значење, уште повеќе заради споменот на Скипион, чие што име било впишано на подлогата на која стоела статуата. Имено, Вер не само што ја изнудил статуата од Сегестјаните, туку ја уништил и подлогата, зашто името врежано на опустошената подлога постојано го поттикнувало гневот на граѓаните. Во врска со ова Кикерон го прозвал Публиј Скипион, еден од застапниците на Вер - потомок на Скипионите и обраќањето кон него (XXXVI, 79) го претворил во една продолжена фигура (18 редови) rogatio. Му префрла дека тој, кој што треба да се грижи за зачувување на светиот спомен на Скипион Африкански, седи меѓу бранителите на Вер. Иронијата продолжува и понатаму: во едно допуштање - "*Sit apud alios imago P. Africani, ornentur alii mortui virtute ac nomine;*" ("Други нека ја чуваат сликата на Публиј Африкански, други нека се красат со името и доблеста на починатиот маж.")⁴⁷; и во следната permissio, упатена кон Вер (XXXVIII, 82) - "*Repeto abs te, Verres, monumentum P. Africani; causam Siculorum quam suscepi, relinquo, iudicium de pecuniis repetundis ne sit hoc tempore, Segestanorum iniuriae neglegantur.*" ("Од тебе, Вер, го барам споменикот на Публиј Африкански; ја оставам тужбата на Сицилијците која што ја започнав, судењето за враќање на одземеното нека не се одржи токму сега, а неправдите нанесени на жителите на Сицилија нека бидат занемарени.")

Кикерон потсетува и на сведочењето на жителите на Тиндарида, на кои, пак, Вер им ја изнудил (со најсвирепо измачување на градскиот проагор - Сопатар) статуата на Меркуриј. И оваа статуа била дел од благата кои Скипион ги вратил од Картагина. Со чинот на измачувањето на Сопатар (пред споменикот на Гај Маркел) Вер го повредил достоинството на градот и споменот кон неговиот заштитник - Маркел. Овде Кикерон реди во низа едно

⁴⁷ ibidem, IV, XXXVII, 81.

силно алегорично допуштање (XL, 86), едно само-унижување (reprehensio) (XL, 87), а на крај доаѓа најефектното во оваа низа:

"Но еве што е тоа што јас *не можам да го објаснам*, што *не знам со какво име да го наречам* - зошто пред статуата на Гај Маркел. Зошто тоа? Дали затоа што бил заштитник на градот? И што тогаш? Што си наумил со тоа?... Изгледа дека ти си наумил да го намалиш величието на Маркелите. Значи, сега Маркелите веќе не се патрони на Сицилијците, нивното место го зазел Вер. Што мислиш ти - **каква доблест и достоинство** носиш во себе, за да се обидеш да го преземеш заштитништвото на толку славна и толку позната провинција, одземајќи го од највистинските и најстарите заштитници?" ("Illud vero quid sit iam *non queo dicere, quo nomine appellam nescio*, quod in C. Marcelli statua. Quid est hoc? patronusne quod erat? Quid tum? quo id spectas? ... Detrahere videlicet aliquid te de amplitudine Marcellorum putasti. Itaque nunc Siculorum Marcelli non sunt patroni, Verres in eorum locum substitutus est. Quam in te virtutem esse aut dignitatem arbitratus es, ut conarare clientelam tam splendidae, tam illustris provinciae traducere ad te, aufere a certissimis antiquissimisque patronis?")⁴⁸ - Нападот почнува со двојно dubitatio (*non queo...nescio*), продолжува со rogatio (четирикратно), преминува во alegoria (Itaque nunc....) и завршува со rogatio. Всушност и во продолжението се нижат уште неколку реторички прашања, но тие веќе ја немаат ироничната смисла.

И по оваа буица од фигури, Кикерон сметал дека е нужно да го смири тонот и преминува на раскажување (XLIII, 93 - XLIV, 96) на случајот со одземената статуа на Аполон од храмот на Ајскулап во Агригент.

Набројувањето на скапоценостите и статуите кои Вер ги собрал од храмовите и домовите во Асор и Енгија исто така тече поспокојно, со задржувања на историјата и знаменитостите на овие места. Предмет на докажување и овде се, пред сè, уметничките изработки од светилиштата, а контрапунктот за споредба повторно е Скипион Африкански, за кого Кикерон во едно иронично concessio ќе рече дека "не ги разбирал и не умеел да ги оцени" вредноста и убавината на коринтските вази и составот на

бронзата, за разлика од Вер, кој умеел "да им се насладува и да ги оцени нивните линии"⁴⁹. Спокојното *paratio* уште еднаш (XLV, 102) е прекинато со ироничен восклик кој е ритмуван со наизменично додавање на *quam...quae...quam...quae*:

"Каква била таа жена...*колку* чесна, (таа) *која* си разговарала со Вер, *колку* побожна била, таа *која* го учела како да краде од светилиште!" ("...quam pudicam, quae cum Verre loqueretur, quam religiosam, quae sacrarii spoliandi rationem ostenderet?").⁵⁰

Кикерон чувствувал дека излагањето веќе доволно долго трае, па го прекинал укорувајќи се (*reprehensio*) самиот себе: "Се плашам дека мојот говор веќе одамна не личи на судски говор и на вообичаените говори." ("Etenim iam dudum vereor ne oratio mea aliena ab iudicorum ratione et a cotidiana dicendi consuetudine esse videtur.").⁵¹

Сепак ќе продолжи со обвинувањата за грабежот на најубавиот и најбогатиот од сите градови - Сиракуза. По почетните најави за "испуштање" и "премолчување" на свирепите насилства на Вер (LII, 116), следи описот на градот, неговите убавини и богатства (117 - 119), кој не содржи фигури за изразување иронија. Но затоа, овде почнува темата на споредби помеѓу Марк Маркел, некогашниот завојувач, освојувач на Сиракуза и преторот Вер; помеѓу некогашната војна и сегашниот мир; помеѓу воздржаноста на освојувачот со самоволието на римскиот управител. Споредбата, се разбира, е на штета на вториот. И на следните страници (LV, 122 - LIX, 132) искажувањето се гради околу оваа тема, погодна за контрасти и реторички фигури, какво што е и ова совпаѓање на *concessio*, *rogatio* и *alegoria*:

"Nam Sappho quae sublata de prytanio est dat tibi iustam excusationem, prope ut concedendum atque ignoscendum esse videatur. Silanionis opus tam perfectum, tam elegans, tam elaboratum quisquam non modo privatus sed populus potius haberet quam homo elegantissimus atque eruditissimus. Verres? Nimirum contra dici nihil potest."

⁴⁸ *ibidem*, IV, XLI, 89.

⁴⁹ *ibidem*, IV, XLIV, 98.

⁵⁰ Овде се мисли на кражбата на статуата на Керера од нејзиниот храм во Катина.

⁵¹ *In Verr.* IV, XLIX, 109.

("Сѣаѣуаѣа на Саѣфо - украдена од ѣриѣанејоѣ ѣи дава сѣраведливо оѣравдување и ѣаа кражба ѣреба да се доѣуѣѣи и ѣросѣи. Зарем ова дело на Силанион, толку совршено, толку префинето и толку грижливо изработено, би требало поскоро да го поседува било кој друг - не само поединец, туку и цел народ - а не човекот најпрефинет и најобразован - Вер? Нависѣина, не може да се каже ниѣѣо ѣроѣив ова.")⁵².

Овде предмет на ирониската алегорија е префинетоста и образованоста на Вер, а малку подолу - неговата "ученост" и (не)познавањето на грчкиот јазик (LVII, 127). Споредбите со Марк Маркел Кикерон ги заклучува со една прекрасна емфатична иронија:

"Како што често правев, пак ќе се навратам на Маркел, судии, и ќе ви кажам, дека жителите на Сиракуза изгубија повеќе богови по доаѓањето на овој (Вер), одошто свои граѓани по победата на Маркел." ("Ut saepius ad Marcellum revertar, iudices, sic habetote, plures esse a Syracusanis istius adventu deos quam victoria Marcelli homines desideratos.")⁵³.

По ова Кикерон повеќе (132 - 150) се насочува на другата тема, која е присутна речиси низ целиот говор, но не така нагласено: насилното одземање на религиските уметнички претстави за Сицилијците не било само кражба, туку многу повеќе од тоа, сквернавење на светоста и повреда на нивните најдлабоки религиозни чувства. Овде забележуваме неколку стилски фигури, но нивната концентрација го достигнува својот врв во прераскажувањето на епизодата за тоа како бил изнуден "пофалниот" извештај за Вер од градскиот Сенат на Сиракуза, во што Кикерон и самиот се уверил при неговиот престој во овој град, за време на прибирањето докази. Овде, во само дваесетина реда текст, среќаваме три примера на *alegoria*, два на *antonomasia*, и по еден на *exclamatio*, *interrogatio* и *emphasis*.

Во завршницата на говорот Кикерон си дозволува едно иронично permissio:

⁵² *ibidem*, IV, LVII, 126.

⁵³ *ibidem*, IV, LVIII, 131.

"Laudent te iam sane Mamertini, quoniam ex tota provincia soli sunt qui te salvum velint;" ("Нека те фалат сега Мамертинците, бидејќи единствено тие од целата провинција го посакуваат твоето ослободување;").

Но веднаш следи разрешувањето на иронијата во кое ги спротиставува и условите - "но нека те фалат така што ќе биде присутен Хеј, водачот на пратеништвото, нека те фалат така што ќе одговараат на моите прашања" ("ita tamen laudent ut Heius, qui princeps legationis est, adsit; ita laudent ut ad ea quae rogati erunt mihi parati sint respondere.").⁵⁴

На крај, му порачува на Вер, во една фигура - која иако има форма на imperatio (поради употребениот императив habe) - поскоро значи лажно допуштање (concessio):

"Quam ob rem tibi habe sane istam laudationem Mamertinorum." ("Затоа, држи се ти до тоа пофално слово на Мамертинците.").

Петтиот говор од Второто обраќање до Вер. (Actionis secundae in C. Verrem, Liber Quinctus). Овој говор по својата содржина излегува од рамките на обвинението за изнудување, па со тоа, значи, и од основните точки (status) на тужбата на Сицилијците. Говорот, условно, може да се подели на два дела или на две теми. Во првиот дел се говори за наводните заслуги на Вер како војсководец, а во вториот за незаконските казни што Вер им ги изрекол на заповедниците на воените бродови и на римски граѓани. Овој говор го содржи и завршното обраќање (peroratio), кое се однесува на сите пет говори.

Петтиот говор нема воведно обраќање (како, впрочем и претходниот), туку Кикерон со еден кус заклучок за сето она што беше кажано до сега, се надоврзува на четвртиот и најавува за што ќе зборува понатаму. Кикерон претпоставува врз што ќе ја темели Хортензиј одбраната на Вер и однапред ја побива, докажувајќи ја нејзината неиздржаност. Ваквиот почеток на говорот се покажува како добра стратегија; тој овозможува веднаш да се

натрупаат алегорично-иронични напади и врз одбраната на Хортензиј и, уште повеќе, врз доблесниот и заслужен војсководец - Вер, каков што таа сакала да го прикаже:

"Но мене ми претстои (да се судрам со) *величестивена и блескава одбрана*, судии, за која морам однапред да предвидам начин на кој ќе се спротиставам." ("*Sed quaedam mihi magnifica et praeclara eius defensio ostenditur; cui quem ad modum resistam multo mihi ante est, iudices, providendum.*");

"Предметот на одбраната се состои во тоа дека, во едни матни и опасни времиња, *провинцијата Сицилија била зачувана и одбранета од избеганиите робови и од воената опасност, благодарение на исклучителната храброст и будност на овој (Вер).*" ("*Ita enim causa constituitur, provinciam Siciliam virtute istius et vigilantia singulari dubiis formidolosisque temporibus a fugativis atque a belli preiculis tutam esse servatam.*")⁵⁵;

"На сите мои напади им се испречува, како карпа, *славата на големиот војсководец.*" ("*Ad omnes enim meos impetus quasi murus quidam boni nomen imperatoris opponitur.*")⁵⁶;

"Не можам да сокријам од вас, судии: се плашам дека Вер ќе се извлече некажнет за сето она што го направил, поради *оваа невидена доблест во воените работи.*" ("*Non possum dissimulare, iudices; timeo ne C. Verres propter hanc eximiam virtutem in re militari omnia quae fecit impune fecerit.*")⁵⁷.

Особено силна е иронијата - алегорија во следното допуштање (concessio):

"Нека е и крадец, нека е и безбожник, нека е прв во сите престапи и пороци, но тој е добар војсководец, тој има среќна ѕвезда и треба да се сочува за лоши времиња за државата." ("*Sit fur, sit sacrilegus, sit flagitiorum omnium vitiorumque princeps; at est bonus imperator, at felix, et ad dubia rei publicae tempora reservandus.*")⁵⁸.

⁵⁴ ibidem, IV, LXVII, 150.

⁵⁵ *In Verr.*, V, I, 1.

⁵⁶ ibidem, V, I, 2.

⁵⁷ ibidem, V, I, 3.

⁵⁸ ibidem, V, I, 4.

Но Кикерон не запира со иронијата, продолжува со едно *praeteritio*, кое Квинтилијан го посочува како образец за оваа фигура⁵⁹:

"Нема да постапувам со тебе по строгоста на законите, нема да го кажам она што, можеби, треба да го кажам." ("*Non agam summo iure tecum, non dicam id quod debeam forsitan obtinere.*")⁶⁰.

Продолжува да го разоткрива лажното тврдење дека на провинцијата ѝ се заканувала некаква опасност од преминување на избегани робови од Италија на Сицилија (6 -8). Открива и дека на самиот остров имало побуни меѓу робовите, за кои тогашниот претор Вер не го известил Градот, туку наредил да го доведат нивниот господар во Лилибеј, каде што бил изведен пред суд. Кикерон решил овде да го прекине раскажувањето со прашања упатени на слушателите:

"И што потоа? Што мислите вие? Можеби очекувате да ви раскажам за некоја кражба или разбојништво?" ("*Quid deinde? quid censetis? furtum fortasse aut praedam expectatis aliquam.*")⁶¹.

И ова е еден од примерите (овој пат за *communicatio*) кои го среќаваме кај Квинтилијан (IX, II, 22). Потврдувајќи неколку пати дека сега ги просудува подвизите на Вер како војсководец (со употреба на уште по еден пример на *communicatio*, *praeteritio* и *rogatio*), повторно се враќа на случајот со обвинетиот господар и ослободените робови (13 - 15). Парадоксалноста на решението на Вер Кикерон ќе ја потенцира со една параномастична игра на зборови (*reum / rem*), зад која следи и *adiectio*:

"*Hoc vero novum et eius modi est ut magis propter reum quam propter rem ipsam credibile videatur, ut homines servos, ut ipse qui iudicaret, ut statim e medio supplicio dimiserit, ut eius facinoris damnatos servos quod ad omnium liberorum caput et sanguinem pertineret.*" ("Ова е навистина нешто сосема ново и поскоро може да се објасни со природата на Вер, одошто со природата на самиот случај - да ослободи робови, кои штотуку биле казнети, и тоа да ѝ ослободи истиот оној кој ги казнил, па уште да ослободи такви робови кои биле казнети за

⁵⁹ *Inst. orat.* IX, II, 47.

⁶⁰ *In Verr.*, V, II, 4.

престапи што го загрозуваат опстанокот и животот на сите слободни граѓани.")⁶².

По укажувањето на неколку случаи кога обвинети поединци биле ослободени од Вер со поткуп, Кикерон се враќа на ироничните фигури сликајќи им ги на слушателите навиките на Вер, начинот на неговиот развратен приватен живот и начинот на однесување како претор и како војсководец (18 - 41). Сосема очекувано, овде препознаваме повеќе искази кои содржат прекрасни примери на *concessio* (3 пати), *praeteritio* (4 пати), *antonomasia* (4 пати), *exclamatio* (1) и особено *alegoria* (7 пати). За илустрација ќе издвоиме само неколку од нив:

"Сакам тој самиот да ме потсети (на некои подвизи), ако јас можеби испуштам нешто, бидејќи зборувам, нели, за неговата воена слава. Ми се чини дека јас веќе кажав за сите негови подвизи што се однесуваат на очекуваната побуна на избеганите робови, јас сигурно не испуштив нешто со предумисла. Така, вие знаете за неговите намери, за неговата усрдност, будност, заштита и одбрана на провинцијата. Сè е тука, за да знаете каков војсководец е тој, бидејќи има разни војководци, и за да не може некој да заборава на таквиот војсководец, при сегашната оскудица од храбри мажи." ("*Cupio mihi ab illo, iudices, subici, quoniam de militari eius gloria dico, si quid forte praetereo. Nam mihi videor iam de omnibus rebus eius gestis dixisse, quae quidem ad belli fugitivorum suspicionem pertinerent; certe nihil sciens praetermisi. Habetis hominis consilia, diligentiam, vigilantiam, custodiam defensionemque provinciae. Summa illuc pertinet, ut sciatis, quoniam plura genera sunt imperatorum, ex quo genere iste sit, ne qui diutius in tanta penuria virorum fortium talem imperatorem ignorare possit.*")⁶³.

Во ист алегоричен дух (да се укори со пофалба, нешто лошо да се нарече со убав збор) се и неколкуте замени на личното име на Вер - "доблесниот војсководец" (26), "прославениот војсководец" (28), но има и примери на поинаков вид *antonomasia*, кога презрителниот став на говорникот (оценувачката модалност) е нотиран со употреба на показната замена *iste*:

⁶¹ *ibidem*, V, V, 10.

⁶² *ibidem*, V, VI, 13.

"ѿој Ханибал" (31), "ѿој човек" (32). На Хортензиј, пак, му е упатено ова, речиси, заканувачко воскликнување:

"Да дадат боговите, да се осмелиш само да ја спомнеш неговата воена служба или да спомнеш војна!" ("Di faciant ut rei militaris, ut belli mentionem facere audeas!")⁶⁴.

Кикерон тврди дека Вер ја искористил и ситуацијата со морските разбојници за да оствари добивка: за спротиставување на пиратите биле потребни бродови - Вер барал од некои од островските градови да изградат на сопствена сметка воени бродови, а тие бродови тој ги користел за превоз на украдените скапоцености од Сицилија до Италија или за трговија со други добра; други, пак, градови - кои биле обврзани со договор да изградат и опремаат воени бродови - Вер ги ослободувал од таа обврска, се разбира, за одреден надомест. Кикерон најпрвин се задржува на начинот на кој преторот, безправно, изнудувал од одделните градови да вложат и материјал и работна сила, а како со другите постигнувал поинаков договор, на сметка на интересите на Рим, а во своја полза. Во овој дел, за изразување на својот презрив став кон ваквите дејанија на Вер, Кикерон се ползувал со придавање, "испуштања" и алегорича :

"Haec navis onusta praeda Siciliensi, cum ipsa quoque esset ex praeda ..." ("Натоварен со ѿлен од Сицилија тој брод, кој и самиот исто така бил дел од ѿленоѿи...")⁶⁵ - придавањето е направено со повторување на именката praeda...praeda;

"Noli metuere, Hortensi, ne quaeram qui licuerit aedificare navem senatori;" ("Не се плаши, Хортензиј, нема да ѿрашувам со кое право сенаторот си изградил брод...")⁶⁶ - штотуку највил дека нема да прашува, Кикерон го поставува прашањето;

"Iam illud minime mirum est, Mamertinos a quo summum beneficium acceperant, quem sibi amiciorem quam populo Romano esse cognoverant, eius capiti litteris suis

⁶³ ibidem, V, X, 25.

⁶⁴ ibidem, V, XIII, 33.

⁶⁵ ibidem, V, XVII, 44.

⁶⁶ ibidem, V, XVIII, 45.

repercisse." ("Не е ни најмалку чудно што Мамертинците ја поштедиле во своите записи честа на оној, кој им направил најголеми отстапки, и за кој се убедиле дека ним им е поголем пријател отколку на римскиот народ.")⁶⁷ - алегоријата овде е двојна - алегорично е употребена именката *caput*, а иронично е и сознанието дека римскиот претор им е поголем пријател на Мамертинците одошто на Римјаните.

Сличен бил односот на Вер и кон обврската, востановена со сенатска одлука, но и со законите на Терентиј и Касиј, снабдувањето со леб да се врши со купување, подеднакво, од сите градски општини во провинцијата. Тој на своја рака и во своја полза ги ослободил од оваа обврска Мамертинците, а ги задолжил со неа општините - кои според други законски одредби - биле ослободени од неа. Во врска со ова (52 - 56), Кикерон употребува неколку фигури на *antonomasia* и *alegoria*, чиј предмет е, се разбира, Вер: "*hoc beneficium*" ("ова добро дело"); "*mercenarius praetor*" ("најмениот претор"); "*cognoscite quanta in scribendo gravitas, quanta in constituendo iure auctoritas*" ("обрнете внимание со колкаво достоинството тој пишува, со колкав авторитет востановува права"); "*praedo improbissimus*" ("најнечесен разбојник")⁶⁸. Контрастот создаден со нивната наизменична употреба дава дополнителен ефект и го засилува впечатокот од презривиот однос на Кикерон.

Следи делот (59 - 63) во кој Кикерон се враќа на прашањата поврзани со флотата, која, всушност, постоела само на "повик" на Вер, а екипажот бил речиси сиот на отсуство, бидејќи отсуството "се купувало" за пари. Така што, тоа не биле воени, туку празни бродови - погодни за разнесување на нагабаните богатства. Веројатно Кикерон сметал дека овие податоци се доволно впечатливи, сами по себе, па во овој дел од раскажувањето има малку реторички фигури, а иронија нема воопшто. Но, тоа не е така на следните страници (63 - 78), каде што раскажува за "заслугите" на Вер во сузбивањето на пиратството во водите околу Сицилија. Најмногу се задржува

⁶⁷ *ibidem*, V, XIX, 48.

⁶⁸ *ibidem*, V, XXI, 53, 54.

на случајот кога бил фатен еден пиратски брод, преполн со плен, но и со млади и убави луѓе. Пленот, се разбира, бил растоварен, постарите од пиратите прогласени за непријатели, а поголемиот број, самиот Вер (наместо да ги погуби или затвори) ги задржал кај себе, вклучувајќи го тука и нивниот водач. Кикерон го прашува Вер:

"*Vivum tu archipiratam servabas - quo? Per triumphum*, credo, quem ante currum tuum duceres; *neque enim quicquam erat reliquum nisi uti classe populi Romani pulcherrima amissa provinciaque lacerta triumphus tibi navalis decerneretur.*" ("Ти му ѓо љошѣеди живоѣоѣѣ на архѣѣпратѣоѣѣ. Зошѣѣо? Сигурно за да го водиш пред твојата кола за време на триумф, бидејќи освен тебе - кој ја изгуби најубавата флота на римскиот народ и ја уништи провинцијата - да ти се додели поморски триумф.")⁶⁹ - Овде, на прашањето од *interrogatio* се надоврзува алегоријата во неговиот одговор.

За да ги запре сѐ погласните барања на жителите на Сиракуза за казнување на разбојниците, Вер почнал да води римски граѓани - осуденици и нив да ги распнува на крст или да им ги отсекува главите на место на пиратите. Оваа епизода е украсена со по една фигура *communicatio*, *exclamatio*, *permissio*, *rogatio*, а на крај⁷⁰ доаѓа "само-прекорувањето" на Кикерон: "*Plura dixi quam volui de illo archipirata;*" ("Говорев многу повеќе од што сакав за овој разбојнички водач"), кое продолжува во *praeteritio* - "*et tamen ea quae certissima sunt argumenta praetermissi;*" ("сепак ѓи изосѣавив најубедливите докази за овој злостор") - и завршува како *concessio* (со елементи на *adiectio*) - "*volo enim esse totum mihi crimen hoc integrum; est certus locus, certa lex, certum tribunal, quo hoc reservetur.*" ("Сакам да ја оставам целата таа точка од обвинението неисцрпена; постои одредено место, одреден закон, одреден трибунал за тоа.").

По ова, Кикерон го насочува вниманието кон распусниот живот на Вер и неговата слабост кон убави жени. Поради таквата слабост кон извесна Ника, Вер решил да се ослободи од нејзиниот сопруг, Клеомен, и му го

⁶⁹ *ibidem*, V, XXVI, 67.

⁷⁰ *ibidem*, V, XXX, 79.

доверил заповедништвото над флотата (кое му припаѓало на римскиот легат). Ова бил толку невообичаен потег, што Кикерон "се колебал" (dubitatio) дали да "почне со обвинување или со тагување"⁷¹. Во изложувањето на настаните кои сосема го унижиле угледот на римската флота - гладувањето на морнарите, пијанките на Клеомен, паѓањето во заседа и потпалувањето на бродовите - среќаваме одвај две фигури кои содржат иронија (XXXII, 83 - adiectio и XXXIII, 86 - alegoria). Но, затоа, пак, на наредните страници (XL, 104 - XLIX, 130) - на кои читаме како Вер решил со смртна казна да ги замолчи наварсите⁷², за да ја сокрие својата невидена безобзирност и негрижа за флотата - се редат многубројни искази што содржат најразлични видови иронија.

Така, на пример, во описот на затворањето, мачењето, застрашувањето на младите заповедници и обидите на нивните блиски да платат - не за животот на своите деца, туку - за нивна полесна и брза смрт, бележиме извадоци кои содржат групирани по неколку иронични фигури:

"Metum virgarum nauarchus, homo nobilissimus suae civitatis, pretio redemit: humanum est. Alius ne condemnaretur pecuniam dedit: usitatum est." ("Заповедникот на лаѓата, многу угледен во својот град, со пари платил да се ослободи од стравот од бичување: тоа е човечно. Друг дал поткуп за да не биде осуден: ништо необично.").

Токму овој пример на concessio го посочил Квинтилијан по објаснувањето за оваа фигура⁷³, што секако говори за неговата парадигматичност. А само малку подолу (XLV, 119) наидуваме на уште еден пример, кој Квинтилијан го сметал за образец на adiectio⁷⁴, на кој веднаш се надоврзуваат едно иронично прашање и одговор (interrogatio) и уште поиронично допуштање (concessio):

"Multi et graves dolores inventi parentibus et propinquis, multi; verum tamen mors sit extremum. Non erit. Estne aliquid ultra quo crudelitas progredi possit? Reperietur;

⁷¹ ibidem, V, XXXII, 83.

⁷² nauarchus - капетан на брод.

⁷³ Inst. orat., IX, II, 51.: "кога си дозволуваме некои непријатности, преправајќи дека сме сигурни во нашето дело."

⁷⁴ ibidem, IX, III, 34. Ова е пример за додавање, кога се повторуваат почетокот и крајот на реченицата.

nam illorum, cum erunt securi percusi ac necati, corpora feris obicientur. Hoc si luctuosum est parentibus, **redimant pretio sepeliendi potestatem.**" ("*Многу* и тешки страдања за родителите и блиските, *многу*. Смртта нека биде барем последното од нив. Не ќе да е така. Има ли уште нешто, што може да ја зголеми суровоста? Ќе се најде нешто. Ете, откако ќе бидат заклани, нивните тела ќе им ги фрлат на дивите животни. Ако ова е премногу тажно за родителите, **нека платат за можноста да ги погребат синовите.**")

Еве уште еден пример на истиот вид иронично придавање:

"*Errabas, Verres, et vehementer errabas, cum te...*" ("*Грешеше, Вер, и тоа многу грешеше, кога...*")⁷⁵

Следната низа од иронични фигури (XLVI, 123 - XLVII, 125) започнува со *communicatio*, кога Кикерон ги прашува судиите за нивните впечатоци и чувства од претходно кажаното, а за повикувањето на сојузничките права и пријателските врски со Рим од страна на претставниците на општините, во едно силно алегорично *exclamatio*, ќе заклучи вака:

"*Multum vero haec iis iura profuerunt in istius imperio ac potestate!*" ("*Навистина многу им помогнаа тие права под власта и моќта на Вер!*").

Низата продолжува со уште едно *communicatio*, а завршува со иронично прашање и алегоричен одговор:

"...quos tandem fructus huiusce necessitudinis in istius imperio tulit? Nempe hoc iure fuit, iudices, ut ex sinu patriae nobilissimus adolescens istius carnifici Sextio dederetur." ("*Какви плодови им донесоа тие тесни врски, за време на власта на овој? Очигледно, тоа беше правото, судии, највидниот млад човек да биде отргнат од прегратките на татковината и да му биде предаден на Секстиј - крвникот на оној Вер.*").

Следното прашање околу кое Кикерон ќе групира повеќе видови иронија е - каква треба да биде одбраната на Вер. Овој екскурс (XL, 131 - LIV, 141), очигледно, има за цел да ја покаже несоборливоста на толку тешките обвиненија и непобитните докази, како и апсурдноста на барањето било каква стратегија за одбрана. На претпоставените аргументи на Хортензиј и

Вер Кикерон им се спротиставува со иронија: *concessio* (3 пати), *imperatio* (2 пати), *alegoria* (еднаш). По ова, тој се враќа на казните со кои биле осудувани римски граѓани, набројувајќи поединечни случаи во кои Вер постапил на дотогаш невиден и нечуен начин. На овие десетина страници (LIII, 140 - LXVI, 170) препознаваме над дваесет примери на иронија, од кои најчести и најхарактеристични се хиперболите (*emphasis*):

"Versabatur in Sicilia longo intervallo alter non Dionysius ille nec Phalaris - tulit enim illa quondam insula multos et crudeles tyrannos - sed quoddam novum monstrum ex vetere illa immanitate quae in isdem locis versata esse dicitur. Non enim Charybdim tam infestam neque Scyllam nautis quam istum in eodem freto fuisse arbitror;" ("Во Сицилија по долго време се појавило, не Дионисиј и не Фаларид - иако на овој остров некогаш имало навистина многу сурови тирани - туку некое ново чудовиште, кое по свирепоста било како оние што според преданијата, во стари времиња живееле на тие места. Мислам дека ни Харибда, ни Скила не биле никогаш толку страшни за морнарите кои пловеле низ теснецот, како сега овој")⁷⁵;

"*Facinus* est vincere civem Romanum, *scelus* verberare, prope *parricidium* necare: *quid dicam in crucem tollere?* Verbo satis digno tam nefaria res appellari nullo modo potest." ("Престап е да се окове римски граѓанин, злостор е да се камшикува, речиси таткоубиство е да се убие, а како да го наречам распнувањето на крст? Нема зборови со кои би можело да се нарече таквото безбожништво.") Покрај степенуваната хипербола (*facinus...scelus...parricidium*), во истиот исказ е вградена уште една фигура - *dubitatio* (*quid dicam...*), која овде не останува без одговор. А одговорот (*Verbo satis...*) е исто толку емфатичен како и почетокот на цитираниот извадок. Не помалку силен и ефектен е и следниот извадок кој содржи иронична заповед, а со кој Кикерон сакал да покаже колку го деградира Вер достоинството на името "римски граѓанин":

⁷⁵ *In Verr.*, V, XLVI, 121.

⁷⁶ *ibidem*, LVI, 145 - 146. И овој пример го среќаваме кај Квинтилијан: VIII, V, 72.

"*Tolle hanc spem, tolle hoc praesidium civibus Romanis, constitue nihil esse opis in hac voce 'Civis Romanus sum'...*" ("*Одземи им ја на римските граѓани таа надеж, одземи им ја таа заштита, воопшто правило дека повикот 'Јас сум римски граѓанин' нема никакво значење...*")⁷⁷

Во овој дел од говорот Кикерон веќе дозволува да се насети дека тој се ближи кон својот крај, прави еден постапен преод кон завршницата. Веќе од LXI, 159 почнува да расте патетичниот тон, кој својот врв ќе го достигне во самата *peroratio*, во обраќањата кон законите, судиите и, најпосле, кон Јупитер Најдобриот и Највеликиот, но и кон речиси сите божества од римскиот пантеон. Се разбира, овде се вообичаените општи места - повикувањето на чесноста на судиите, на сожалување кон сведоците и оштетените, потсетување на мотивите и аргументите на обвинението, истакнување на добрите страни на самиот обвинител⁷⁸.

Во овие два говора од второто обраќање забележуваме еден поинаков сооднос меѓу одделните категории: иронија троп/фигура на зборот, иронија - *dissimulatio* и иронија - *simulatio*. Имено, бројот на примерите од првите две категории е речиси еднаков, додека бројот на примери со облици на иронија - *simulatio* е три пати помал. Ова е лесно воочливо од табелите кои следат:

⁷⁷ *ibidem*, LXV, 168.

⁷⁸ Овде Кикерон повторно ќе потсети на неговото потекло и на трнливиот пат кој му претстои на секој *homo novus* кој ја гради својата кариера исклучиво потпирајќи се на своите способности.

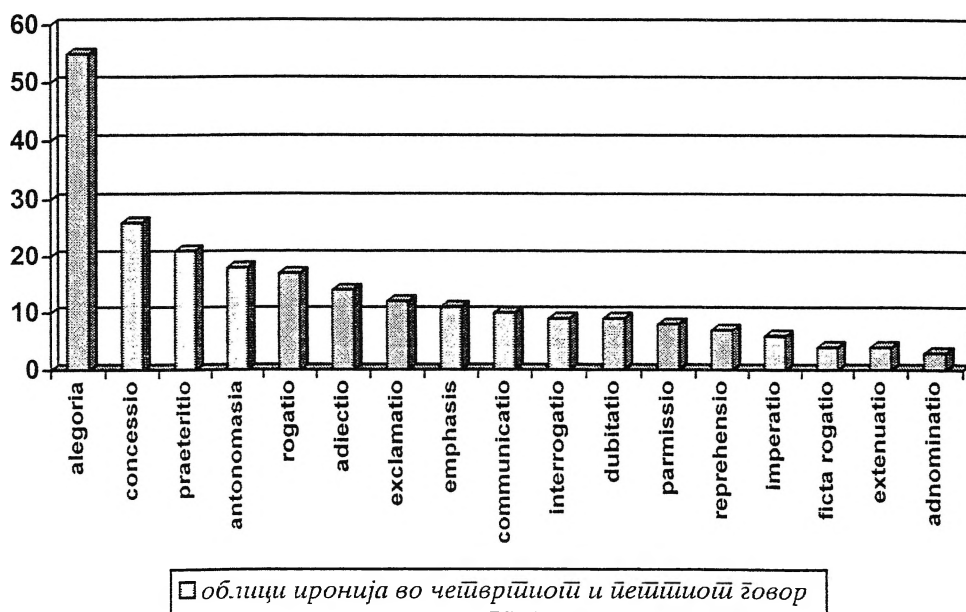
иронија - троп / фигура на зборот					
говор	antonomasia	exclamatio	adiectio	adnominatio	alegoria
Ист.Lib. IV	7	4	10	0	16
Lib. V.	11	8	4	3	39
вкупно:	18	12	14	3	55

облици на dissimulatio								
говор	rogatio	praeteritio	permissio	concessio	imperatio	reprehen.	extenuatio	emphasis
Lib. IV	14	11	5	13	2	4	1	8
Lib. V	3	10	3	13	4	3	3	3
вкупно	17	21	8	26	6	7	4	11

облици на simulatio				
говор	interrogatio	ficta rogatio	dubitatio	communicatio
Lib. IV	5	3	5	5
Lib. V	4	1	4	5
вкупно	9	4	9	10

Што се однесува, пак, до застапеноста на одделните фигури - видови иронија или фигури сродни на иронијата, сосема очебијно е дека во овие говори Кикерон најчесто посегнувал по иронијата - алегорија (55 примери),

двојно поретко за искажување на својот став се служел со concessio (26 примери) и praeteritio (21 примери). На antonomasia наидуваме 18 пати, а на иронични прашања (rogationes) 17 пати, но кон нив ќе ги додадеме и реторичките прашања во форма на interrogatio (9) и ficta rogatio (4). Често застапена е и иронија во облик на adiectio (14 примери), како и ироничните восклицнувања или извици (12 примери):

IV. 2 ИРОНИЈАТА ВО ГОВОРИТЕ ПРОТИВ КАТИЛИНА

Говориите против Катилина (In Catilinam orationes) познати уште и како *Катилинарија* се веројатно најпознатите беседи од оставнината на класичното ораторство, а сигурно се најчесто преведувани и анализирани од сите дела на најславниот римски говорник - Кикерон. Ова секако се должи и на некои вон-реторички и вон-литерарни елементи врзани за нив: општествено - политичкиот момент и околности во кои тие се одржани, непосредниот предмет на кој се однесуваат, односно, заговорот на Катилина; големината на опасноста која му се заканувала на поредокот во Рим (или барем тежината која сакал Кикерон да и ја даде на таа опасност) и секако, важноста на обвиненијата изнесени од личноста што во тоа време ја извршува највисоката функција во државата - конзулот Кикерон. Но, славата која две илјадалетија ги следи овие говори, пред сè, е резултат на врвното говорничко умевање демонстрирано во нив, големата сугестивност, мајсторски одбраните стилски средства, меѓу кои иронијата е една од најзастапените. Иако бројните и подробни реторички анализи покажуваат дека овие говори не се вклопуваат сосема или не одговараат на сите постулати кои вообичаено важеле за советодавните или делиберативните (*genus deliberativum*) говори. (Имено, првиот и четвртиот говор биле одржани пред Сенатот, а вториот и третиот пред Народното собрание.) Единствено за четвртиот може да се каже дека соодветствува на природата на предметот, кој, пак, од своја страна поскоро е судбен одошто политички. Покрај ова, може да се забележи дека деловите на говорите не секогаш ја имаат нивната вообичаена функција или, пак, дека не е сосема јасна нивната меѓусебна корелација.⁷⁹ Ова секако ги усложнува обидите да се определат реторичките задачи кои Кикерон си ги поставил и да се опишат техниките кои ги одбрал за да одговори на тие задачи.⁸⁰

⁷⁹ Kennedy, G., op. cit. s. 134.

⁸⁰ ibidem, s. 134.

Што се однесува до самиот предмет, или поточно причина и повод за овие обраќања пред Сенатот и Народното собрание, сметаме дека се доволно познати и обработени и од аспект на историска посведоченост (Кикероновите тврдења најчесто се споредуваат со податоците кои ги изнесува Салустиј Крисп во *Bellum Catilinae*) и од аспект на подоцнешна експликација и елаборација (кај нас опстојна анализа на овие прашања прави проф. д-р Љубинка Басотова во предговорот на својот превод на *Катилинарија*⁸¹). Овде би потсетиле само на некои моменти кои се од конкретно значење за формата и содржината на беседите (онакви какви што стигнале до нас), односно, моменти кои веројатно влијаеле Кикерон да ги направи споменатите отстапки во реторичкото вообличување на своите обраќања.

Пред сè, овде мислиме на претпоставките дека Кикерон имал повеќе цели кои сакал да ги постигне со овие говори, покрај, се разбира, првата и основната - казнувањето на заговорениците и отстранувањето на заканата за дестабилизација на поредокот во државата. А ваквите претпоставки⁸² изгледаат добро поткрепени со некои факти, како на пример, фактот што говорите - одржани во 63. година - не биле објавени сè до 60. година. Во овој период неговата кариера била доведена во прашање, поради сенката која паднала врз дејствијата што ги презел за време на својата конзулска служба. Имено, веќе на крајот на 63. година, не му било дозволено да го одржи вообичаениот говор на истекот на конзулскиот мандат, поради сомневањата дека наредил да се погубат заговорениците на Катилина, кои биле римски граѓани. Критиките и подоцнежното евентуално прогонство поради преминување на овластувањата, веројатно и сосема логично, предизвикале кај Кикерон потреба да ги објасни своите гледишта во 63. година, а некои делови од првиот говор, кои се изгледа дополнително вметнати или изменети (6, 9, 11, 22), говорат во таа насока. Значи, објавувањето на говорите (три години подоцна, со дополнувања и измени) имало за цел да ги појасни и

⁸¹ Види бел. 1.

⁸² Kennedy, G., op. cit. s. 135 et passim.

оправда неговите претходни постапки, но и да ја глорифицира неговата улога на спасител на државата со откривањето и загушувањето на заговорот, за што впрочем и ја добил ласкавата титула *pater patriae*.

Еден друг момент, уште понепосредно влијаел на првата реч, првото обраќање пред Сенатот, кога Кикерон, веројатно не очекувал меѓу присутните да биде и самиот Катилина, но неговата дрзост при влегувањето во Сенатот, го принудила да отстапи од она што го имал подготвено за своето излагање. Имено, Кикерон направил преседан со тоа што му се обратил директно на Катилина на самиот почеток на говорот, а покрај тоа, го прекршил и сопствениот став (изнесен во *За говорниците* II, 213-214) дека говорот не треба да се започнува со емотивно обраќање. Во истиот говор Кикерон се обраќа на повеќе "адреси": 1. На Катилина - со цел да го натера да го напушти градот доброволно - и при тоа ги прекршува сите конвенции на сенатска процедура и сите реторички правила за почетниот дел (*exordium*) на говорот (А говорот започнува со познатото реторичко прашање: "До кога, најсетне, Катилина, ќе го злоупотребуваш нашето трпение?" - "*Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?*"); 2. На Сенатот - со цел да им ја предочи опасноста и да објасни зошто тој како конзул ги презел токму тие мерки, а не поостри; 3. На читателите по 60. година - со цел да им појасни дека биле оправдани мерките кои тој ги презел.

4. 2. 1. Првиот говор против Катилина

Општите места (топиката) на неговиот, се чини - *ad hoc* креиран, *exordium* се: сегашната заканувачка опасност, историските претци, Кикероновата загриженост и неговиот план. Секое од овие општи места е наменето на различните адресанти во говорот: претставувањето на сегашната опасност е наменето за сенаторите; потсетувањето на моралните вредности на претците и на расположливите законски средства е наменето за предупредување на Катилина, но е од интерес и за идните читатели; како што и неговата

загриженост треба да послужи за негово оправдување во очите на потомците; додека неговиот план за понатамошните чекори во разбивањето на заговорот треба да ги интересираат сенаторите и самиот Катилина.

По необичното обраќање, во кое само се загатнува разоткривањето на тајните дејанија, средби и намери на Катилина и неговите приврзаници, Кикерон веднаш набројува примери од минатото кога Сенатот и конзулите за многу помали престапи изрекувале построги, смртни пресуди.

Самото обраќање кон Катилина, една целина од дванаесет реда, всушност се редица прашања, изнесени едно по друго, чија што иронија се состои токму во излишноста на одговорот. Тој е сосема јасен, сугериран во самите прашања. Значи, на самиот почеток имаме низа од неколку rogationes, кои се вешто испреплетени со повеќекратно созвучје (*paronomasia/adnominatio*) или поскоро - придавање (*adiectio*). Прашањата почнуваат со: *Quo usque...*; *Quam diu.....*; *Quem ad finem...*; а во последната прашална реченица заменките повторно, повеќе пати, се повторуваат:

"Quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consili ceperis, quem nostrum ignorare arbitraris?" ("Мислиш ли дека некој од нас не знае што правеше синоќа, прексиноќа, каде беше, кого го повика и што одлучи?").

Припомнувањето за моралните доблести на предците и за решителноста со која тие постапувале во слични ситуации започнува со она познато восклицување (*exclamatio*): "О времиња, о обичаи!" ("O tempora, o mores!"). Зад него веднаш следи еден прекрасен пример на придавање:

"Сенатот ова го знае, конзулот гледа - а тој сè уште е *жив!* Жив? Повеќе од тоа!" ("*Senatus haec intellegit, consul videt; hic tamen vivit. Vivit? Immo vero...*"). Иронијата и понатаму расте до емфатично ниво: "Тој дури си доаѓа во сенатот, зема учество во сенатските седници - а со очите дава знаци кој од нас да биде убиен." ("*..etiam in senatum venit, fit publici consili particeps, notat et designat oculis ad caedem unum quemquem nostrum.*").

Како контраст на Катилинината безочност, доаѓаат две алегорични прекорувања на сметка на бездејствието и нерешителноста на Сенатот и

магистратите: "А ние, пак, *мажи смели*, сметаме дека доволно сме направиле за општественото дело ако ги избегнуваме неговиот гнев и меч." ("Nos autem fortes viri satis facere rei publicae videmur si istis furorem ac tela vitemus."); и малку подолу, алегоријата е вметната во едно хиперболично прашање - "А ние, конзулиѝе, ќе го поднесуваме ли Катилина, кој сака да го опустоши *свештоѝ* со пожар и убиства?" ("Catilinam orbem terrae caede et incendiis vastare cupientem nos consules perferemus?"). На ова се надоврзува парадигматична praeteritio: "Јас нема да ѝ сиомнувам оние *ѝрасѝари ѝпримери*, кога Сервилиј Ахала со сопствена рака го погуби Спуриј Маелиј, зашто се стремеше кон преврат." ("Nam illa nimis antiqua praetereo, quod C. Servilius Ahala Sp. Maelium novis rebus studentem manu sua occidit."); и уште две придавања: "Имаше, *имаше* некогаш во оваа република таква доблест,..." ("Fuit, fuit ista quondam in hac re publica virtus..") од кои второто е придружено и засилено со една paronomasia: "На републикава не ѝ *недосѝасува* решителност, ниту авторитет на овој сталеж. *Ние*, јас тоа отворено го кажувам, *ние* конзулите ѝ *недосѝасуваме*." ("...non deest rei publicae consilium neque auctoritas huius ordinis: nos, nos, dico aperte, consules desumus."). Сите овие фигури се сконцентрирани само во првата глава, на неполни две страници текст!

Понатаму, отако ќе наведе уште неколку примери од минатото кога, со сенатска одлука или овластување, биле погубени престапници "само заради некои сомневања", Кикерон ќе потсети дека постои сенатска одлука против Катилина, донесена осумнаесет дена порано⁸³, со која на конзулите им се дава овластување самостојно да носат одлуки во интерес на државата. Но, таа одлука е "затворена во архива", додека Катилина и понатаму е жив и снове против државата: "А ти сѐ уште си *живееш*; и *живееш* не за да се откажеш од дрскоста, туку да ја засилиш." ("Vivis, et vivis non ad deponendam sed ad confirmandam audaciam."). Токму овој пример на adiectio го одбрал Квинтилијан како илустарција за употребата на оваа фигура во иронична смисла (*Inst. orat.* IX. 3. 29).

Следи изнесувањето на сознанијата кои Кикерон ги имал за заговорот, но тоа оди постапно, темпирано за да предизвика изненадување кај Катилина и исчекување кај сенаторите. Алузиите од првите глави полека добиваат на интензитет, во четвртата го потсетува на неодамнешните настани, во петтата и шестата отворено го повикува доброволно да го напушти градот и да се откаже од намерите за кои сновел со своите сојузници, а обвинувањата избиваат со сета своја жестина, недвосмислено и непобитно. Ваквата содржина, разбирливо, е податна за иронично вообличено фигуративно изразување и Кикерон, навистина, не ја пропуштил можноста да го покаже велемајсторското умевање и да ги понуди богата палета на иронични фигури. Од нив, во овој дел, најчести се директните заповеди (*imperationes*) упатени на Катилина - да се откаже од превратничките намери, да се потсети на претходните настани и да го напушти градот:

"*Напушти ја таа мисла, Катилина! Заборави на убиствата и палежите!*" ("*Muta iam istam mentem, mihi crede, obliviscere caedis atque incendiorum.*")⁸⁴;

"Најсетне, припомни си заедно со мене за она што се случуваше преку синоќа и ќе сфатиш дека..." ("*Recognosce mecum tandem noctem illam superiorem; intelleges...*")⁸⁵;

"Кога сето тоа е така, Катилина, продолжи од кај што си почнал. Замини си најсетне од градов. Вратите ти се отворени, оди си! ... Поведи ги со себе и сите твои. Исчисти го градот од повеќето, ако не од сите." ("*Quae cum ita sit, Catilina, perge quo coepisti, egredere aliquando ex urbe; patent portae: proficiscere! ... Educ tecum etiam omnis tuos, si minus, quam plurimos; purga urbem.*")⁸⁶.

На овие заповеди им се спротивставени божемните само-обвинувања на конзулот, кои треба, всушност, да ја сугерираат, не неговата нерешителност, туку стеснувањето - самоиницијативно (покрај законското овластување) да презема радикални чекори:

⁸³ Тогаш Кикерон за прв пат го предупредил Сенатот за намерите на Катилина, што многу ги вознемирило сенаторите, особено затоа што самиот Катилина бил присутен и не ги одрекол, туку ги потврдил укажувањата на Кикерон. Види: Басотова, Љ., *op. cit.* стр. 24 и 43 б.3.

⁸⁴ *In Catil.*, I, III, 6.

⁸⁵ *ibidem*, I, IV, 8.

⁸⁶ *ibidem*, I, V, 10.

"*Јас, конзул, ги гледам нив и уште ги повикувам да си го искажуваат своето мислење во врска со републиката: оние што треба со меч да ги понижат, јас сè уште со збор не сум ѝи љовредил.*" ("*Hos ego video consul et de re publica sententiam rogo, et quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero!*")⁸⁷;

"И бидејќи јас сè уште не се осмелувам да го направам она што како прво е должност на оваа власт..." ("*Quare, quoniam id quod est primum, ... facere nondum audeo...*")⁸⁸.

Се разбира, во овој дел, сосема добро се вклопени и неколку алегии од типот 'да се укори со пофалба' или 'нешто лошо да се нарече со убав збор', како и неколку примери на *praeterito*, *rogatio* и еден пример на *dubitatio*.

Во средишниот дел на говорот Кикерон ги изнесува причините поради кои Катилина, бездруго, би требало да го напушти градот. Заслужува да се види во целина еден извадок во кој се редат прашања (упатени на Катилина), чии почетоци ритмично се изменуваат и прават една многу ефектна *adiectio*, погодна за напад:

"*Quid est enim, Catilina, quod te iam in hac urbe delectare possit? ... Quae nota domesticae turpitudinis non inusta vitae tuae est? Quod privatarum rerum dedecus non inhaeret infamiae? Quae libido ab oculis, quod facinus a manibus umquam tuis, quod flagitium a toto corpore affuit?*"⁸⁹ ("*Што е тоа, Катилина, што се уште може да те привлекува во овој град? ... Има ли петно од фамилијарен срам што не е втиснато во твојот живот, која нечесна постапка од твоето лично однесување не се раскажува насекаде? Која страст била далеку од твоите очи, кој злостор некогаш бил далеку од твоите раце, која бесрамност од твоето тело?!*").

Од реторички аспект, кулминацијата е достигната во обраќањето на Татковината кон Катилина - една персонификација која, всушност, претставува реминисценција на слична постапка во Платоновият *Криџон*.⁹⁰ И оваа *prosopopeia* започнува со двојно придавање: *nullum... nullum* и *tibi...tibi*;

⁸⁷ *ibidem*, I, IV, 9.

⁸⁸ *ibidem*, I, V, 12.

⁸⁹ *ibidem*, I, VI, 13.

⁹⁰ Kennedy, G., *op. cit.* s. 136.

на кое му е придружена и едно adnominatio: nisi per te ... sine te. "*Nullum iam aliquot annis facinus exstitit nisi per te, nullum flagitium sine te. Tibi uni multorum civium necesse, tibi vexatio direptioque sociorum impunita fuit ac libera.*"⁹¹ ("Има веќе неколку години како нема ниеден злостор, а да не доаѓа од тебе, ниедно бесрамно дело - без тебе. Само ти можеше слободно и неказнето да убиваш толкав број граѓани, да ги измачуваш и да ги ограбуваш сојузниците.")

Потоа следи еден дискутабилен дел, кој или е подоцнешно вметнување или треба да подразбере дека Кикерон го антиципирал (веројатно го претпоставил) барањето на обвинетиот - Сенатот да гласа, а може да значи дека во меѓувреме имало некаква расправа. Овде се редат повеќе видови иронични фигури, со по еден или два примера: exclamatio, reprehensio, imperatio, rogatio, paronomasia, concessio.

Во четвртиот дел на говорот, кој е refutatio (27-30), Кикерон му се обраќа на Сенатот и повторно среќаваме една персонификација, кога Татковината го обвинува Кикерон дека не ги презел сите неопходни мерки за задушување на заговорот, дека покажал премногу благост и нерешителност, на што овој одговара, ги побива обвинувањата и ги изнесува аргументите за своето дејствување. Сосема пригодно, тука е вклопена една фигура на само-обвинување (зборовите се ставени во "устата" на Татковината) и еден убав пример на алегорично допуштање (concessio):

"*Нависџина голема милосѣ му укажуваши на римскиот народ, кој тебе, маж, познат само преку самиот себе, без никаква препорака од предците, со толку готовност те издигна до највисоката власт и тоа низ сите степени на почести...*" (*Praeclaram vero populo Romano refert gratiam qui te, hominem per te cognitum, nulla commendatione maiorum tam mature ad summum imperium per omnis honorum gradus extulit, ...*)⁹².

Алегијата е потполно јасна и таа е од типот на 'укор со божемна пофалба', каде што *голема милосѣ* е субституција за Кикероновата *негѣрижа*, додека во вториот сегмент Кикерон го признава своето ниско, неблагородничко

⁹¹ *In Catil.* I, VII, 18.

⁹² *In Catil.*, I, XI, 28.

потекло, но всушност со тоа ја потенцира големината на неговиот успех (кој, значи, се должи само на неговите лични способности), што тој - дојденец стигнал до 'највисоката власт и тоа низ сите степени на почести'. Бележиме и употреба на една *antonomasia*, при што името на Катилина е заменето со именка и замена "овој гладијатор" ("*gladiatori isti*")⁹³.

На крајот читаме едно кусо завршно обраќање (31 -33), во кое нема место за иронија⁹⁴.

4. 2. 2. Вториот говор против Катилина

Втората Катилинарија била одржана следниот ден, пред народот, кому и му се обраќа. Овој говор нема толку јасна структура, но има слични содржински елементи: експликација на причините и оправдување на преземените дејствија. По првото обраќање на Кикерон пред Сенатот, Катилина не се осмелил да му одговори, но ги молел судиите да не брзаат да поверуваат на обвиненијата изнесени против него од негов докажан непријател, потсетил на своето благородничко потекло и на придонесот што дотогаш го дал за државата. Овие аргументи требало да ги направат неверојатни тврдењата на Кикерон и требало да ги уверат слушателите дека Катилина не би сторил ништо што би можело да го загрози доброто на римските граѓани. При тоа, се разбира, не ја пропуштил можноста да ги потсети на фактот дека Кикерон е дојденец, Арпинец. Меѓутоа, сенаторите го прекинале со извикувања дека е предавник и таткоубиец. Катилина, очаен и видно разгневен го напуштил храмот. Во својот дом, на кратко, се сретнал со останатите заговореници и се договориле - тој веднаш да го напушти Рим и да замине во логорот на Манлиј, а да се врати на чело на војската што таму го чекала. Истата ноќ го напуштил Рим со мала придружба. Неговите пријатели се погрижиле да се рашири глас дека тој заминал во доброволно прогонство,

⁹³ *ibidem*, I, XII, 29.

⁹⁴ Види стр. 151, 152.

со цел да предизвикаат омраза кон Кикерон, кој - ете - го натерал во прогонство без судење и без доказ за неговата вина. Но, Кикерон ја просрел измамата, бидејќи знаел дека Катилина имал испратено извесен број војници надвор од градот, како што ги испратил и воените знамења и сребрениот орел. Тој орел, што го носел Мариј во походот против Кимбрите, Катилина до тогаш го чувал во својата кука. Кикерон сметал дека треба да "одговори" на приказната според која Катилина заминал во прогонство и ги свикал граѓаните на Форумот.

На самиот почеток на беседата Кикерон го поздравува заминувањето на Катилина од градот. При тоа не ја крие радоста и убеденоста дека тоа е заедничка победа, но и негова заслуга. Во овој, еуфоричен по дух, почеток во само неколку редови наидуваме на едно до друго подредени - придавање, алегорија и емфаза:

"...ex urbe *vel* eiecimus *vel* emisimus *vel ipsum egredientem verbis prosecuit sumus*. Abiit, excessit, evasit, **erupit**." (...најсетне го изгонивме од градот, или, поточно речено - на заминување, го испративме со поздрав. Сега тој е далеку, го напушти градот, се измолкна, **ги раскина ланците**.")⁹⁵

Јасна е иронијата на вториот дел од реченицата "го испративме со поздрав" - таа е од типот 'нешто лошо да се каже со убав збор', додека изразот "ги раскина ланците" (*erupit*) е претерување кое треба да го нотира олеснувањето поради заминувањето на Катилина.

Кикерон повторно ја споменува често повторуваната констатација, кој треба да биде оправдување, иако е завиткана во форма на само-прекорување "Interfectum esse L. Catilinam et gravissimo supplicio adfectum iam pridem oportebat, idque a me et mos maiorum et huius imperi servitas et res publica postulabat." (Одамна Веќе требаше Катилина да биде погоден со најтешка казна. Тоа од мене го бараше обичајот на предциите, сериозноста на оваа власт и интересот на државата. ").

⁹⁵ In *Catil.*, II, I, 1.

Во продолжението на говорот тој го свртува вниманието на слушателите кон останатите заговореници, приврзаниците на Катилина, кои останале во Рим. За нив тој, во облик на една алегорична заповед, ќе допушти:

"Unum etiam nunc concedam: exeant, proficiscantur, ne patiantur desiderio sui Catilinam miserum tabescere."⁹⁶ ("Сепак едно ќе допуштам. Нека излезат и тие! Нека си заминат. Нека не допуштат кутриот Катлина да страда од копнеж по нив.")

Малку подолу наидуваме, пак, на една типична фигура *concessio*, кога Кикерон ги наведува (низ тврдењата на приврзаниците) позитивните карактеристики на Катилина - издржливост, храброст, отпорност, но не пропушта да ги проследи со ироничен коментар дека нив ги стекнал "со искуството што го има во развратот и злосторствата", а дека ги троши "можностите за добродетел во сладострастие и дрскост"⁹⁷. Средствата за изразување иронија зачестено се редат во делот кога конзулот се враќа на откривањето на заговорот и ја анализира моменталната ситуација (VI, 12 - VII, 14). Ова се најинтересните меѓу нив, во кои контрастот помеѓу 'мисленото' и 'изговореното' е остар, а целта е јасна - "црното" (Катилина) уште повеќе да се оцрни, а доблесното (конзулот Кикерон) да се воспфали:

"*Homo enim videlicet timidus aut etiam permodestus vocem consulis ferre non potuit; simul atque ire in exsilium iussus est, paruit.*"⁹⁸ ("Демек, човекоџ, срамежлив и скром, не можел да ги поднесе зборовите на конзулот и веднаш штом му беше заповедано да замине во прогонство - се покорил на заповедта.") Алегоријата е навистина како од реторичките учебници, а засилена е и со антономасија - *homo...timidus etiam permodestus*, наместо *Catilina*;

"*Hic ego vehemens ille consul qui verbo civis in exsilium eicio...*" ("И тука јас, суровиот, кој со еден збор ги испраќа граѓаните во прогонство...")⁹⁹;

"*Dicatur sane eiectus esse a me...*" ("И нека се каже дека јас сум го прогнал...") - ова допуштање веднаш го добива и своето "оправдување" - "*dum*

⁹⁶ *ibidem*, II, IV, 6.

⁹⁷ *ibidem*, II, V, 9.

⁹⁸ *ibidem*, II, VI, 12

⁹⁹ *ibidem*, II, VI, 13. Ова е еден прекрасен пример на алегорична *reprehensio*.

modo eat in exsilium."¹⁰⁰ ("само нека оди во прогонство"), но вториот дел од исказот извршува и една друга функција: јасно става до знаење дека Кикерон знае оти Катилина не е заминат во прогонство, оти сè уште има од што да се плаши и тој и Римјаните.

"Multoque magis illud timeo ne mihi sit invidiosum aliquando quod illum emisero potius quam quod eiecerim"¹⁰¹ ("И многу повеќе се плашам дека некогаш ќе си префрлам што сум го пуштил да си заmine, а не сум го прогнал.") Кикерон постојано нагласува дека тој не го прогнал, дека Катилина сам си заминал, што требало да значи дека тој не е во прогонство, туку се крие. Од друга страна, имајќи го пред вид фактот дека ова е говор подготвен за објавување *post festum*, може да се смета дека овие нагласувања се во функција на оправдување на Кикерон од подоцнежните обвинувања.¹⁰²

Од овде натаму објаснува какви луѓе биле приврзаниците на Катилина, кои биле нивните мотиви за учество во заговорот и што очекувале од насилното заземање на власта: едни имале долгови, други посакувале власт, трети биле порочни старци, четврти бунтовници од дното на општеството, потоа убијци и колачи, подлечи и коцкари. Во овој попис и опис на друштвото на Катилина препознаваме повеќе примери на иронија и тоа: *rogatio* (2 пати), *emphasis*, *reprehensio*, *permissio* (по еднаш).

Но, кон крајот на речта фигурите зачестуваат, се групираат и се преклопуваат. Во следното восклицување (*O bellum...praetorium!*) наоѓаме и заповед (*Instruite...opponite*) и алегорија (*tam praeclaras Catilinae copias*) и антономасија (*gladiatori illi*):

"*O bellum magno opere pertimescendum, cum hanc sit habiturus Catilina scortorum cohortem praetorium! Instruite nunc, Quirites, contra has tam praeclaras Catilinae copias vestra praesidia vestrosque exercitus. Et primum gladiatori illi confecto et saucio consules imperatoresque vestros opponite.*"¹⁰³ ("О, колку треба да се плашме од оваа војна ако Катилина има ваква преторијанска кохорта. Распоредете ги

¹⁰⁰ *ibidem*, II, VII, 15.

¹⁰¹ *ibidem*.

¹⁰² Види стр. 151, 152.

¹⁰³ *In Catil.*, II, XI, 24.

сега, Квирити, наспроти овие сјајни чети на Катилина вашите гарнизони, вашите војски и противставете му ги вашите конзули и заповедници на тој ранет гладијатор.")

Во завршното обраќање кон сограѓаните Кикерон уште еднаш потсетува што сè направил, кои се неговите заслуги, што мисли дека треба да се направи и какви се неговите следни чекори. Печат на особена решителност имаат неговите ветувања дека тој ќе ги осуети сите идни обиди и намери насочени против татковината.

4. 2. 3. Третиот говор против Катилина

Овој говор е одржан на 3. декември, пред храмот на божицата Конкордија, во присуство на сенаторите и насобраниот народ. Во меѓувреме, Сенатот ги прогласил Катилина и Манлиј за непријатели на државата, а на другите заговореници им понудил помилување во колку до одреден ден се вратат на своите должности. Конзулите биле задолжени да извршат регрутирање, Антониј да тргне по Катилина со неговата војска, а Кикерон да остане да го штити градот. Лентул и останатие се обиделе да го искористат незадоволството на Алоброгите и присуството на едно нивно пратеништво во Рим, за да ги придобијат и приклучат кон заговореничките планови, но обидот не успеал. Напротив, преку нив, власта дошла до компромитирачките писма потпишани од Лентул, кои послужиле како доказ, покрај признанијата на Волтуркиј.¹⁰⁴ Кикерон веднаш го свикал Сенатот, но ги довел и Лентул, Кетег, Габиниј, Статилиј и Коепариј. Во текот на сенатската седница се собрале и голем број граѓани и во таква атмосфера Кикерон го одржал својот *Третиот говор против Катилина*.

Во него, тој го опишува фаќањето на заговорниците во Рим, ги велича своите заслуги, при што не покажува ниту умереност, ниту скромност. Соодветно на содржината и предметот на беседата, стилот во него е

возвишен, и (со исклучок на неколку сосема куси и бледи примери) непогоден за иронија.

4. 2. 4. Четвртиот говор против Катилина

Сенатот одредил награди и јавна благодарност за пратениците на Алоброгите и продолжил со преземање ригорозни мерки против заговорениците. Тогаш се прочуло дека робовите на Лентул и Кетег се подготвуваат насилно да ги ослободат своите господари од затвор. Кикерон ги удвоил сите стражи и решил да ги спречи сите такви обиди со тоа што без одлагање ќе го изнесе пред Сенатот прашањето за одредување казни за затворениците и поради тоа свикал итна седница.

Значи, предмет на неговиот четврти говор против Катилина, одржан на 8. декември во Сенатот, било токму казнувањето на заговорениците и тој бил читан како говор во судски процес. Во него Кикерон ги опсудува претходните дискусии на Деким Силан и Гај Кајсар. Имено, избраниот конзул (*consul designatus*) Силан барал од сенаторите да одредат најстрога казна за престапниците, како за овие што се веќе притворени, така и за оние што допрва ќе бидат разоткриени. Овој предлог бил поддржан од некои сенатори и од неговиот иден колега во конзулатот - Лукиј Мурена. Новоизбраниот претор, пак, Гај Јулиј Кајсар, се спротивставил на ваквиот предлог, потсетувајќи дека изрекувањето смртна казна на римски граѓанин е спорна и според Поркиевиот закон, но и според дополнувањето на законот на Гај Грах, дека без судење не може да се изрече таква казна. Воопшто, смртната казна била невообичаена и непопуларна во римската република, па аргументите на Кајсар (Сенатот треба да одлучува непристрасно, според законите; смртната казна за заговорениците би била олеснување и награда; вистинска казна би било одземање на имотот и прогонување во најоддалечени провинции) предизвикале пресврт во расположението на Сенатот.

¹⁰⁴ Види: Љ. Басотова, *op. cit.* стр. 26.

Земањето збор од страна на Кикерон било спротивно на процедурата, но тој сметал дека е нужно уште еднаш да им се обрати на сенаторите и да ги повика да гласаат според своето убедување, а во интерес на државата. Иако повеќето сенатори се изјасниле за смртна казна, Кикерон не го дочекал крајот на седницата, туку лично го одвел Лентул до Мемертинскиот затвор. Истото го сторице и преторите со останатите заговореници, а истата ноќ била извршена казната (смрт со давење). По погубувањето на затворениците Кикерон бил поздравен како избавител и бил испратен до својот дом од сенаторите, витезините и сиот насобран народ.

Структурата на оваа беседа е следнава:

На почетокот Кикерон им благодари на сенаторите за покажаната грижа за неговата безбедност и живот, не пропуштајќи ја приликата да истакне дека тој е подготвен да го жртвува и својот живот за спасот на републиката, за доброто на сите, ако условите и настаните тоа го бараат (I, 1 -2). Но, од нивната одлука зависи судбината на државата, судбината на нивните семејства и затоа мораат да ги насочат силите кон спасот на државата, а не на поединци (II, 3).

Следниот дел, всушност претставува *hereditio*, содржи повторување на настаните од откривањето на заговорот до потврдувањето со сведочењата и обезбедените докази, потсетување на одлуките кои Сенатот веќе ги донел и мерките кои веќе ги презел, како и укажување на важноста и итноста на решението кое сега треба да го донесе - за казната на заговорениците (II, 4 - III, 6).

Во средишниот дел ги коментира двата изнесени предлога (на Силан и на Кајсар) и предочува што ќе значи прифаќањето на едниот, а што прифаќањето на другиот предлог. Во овој коментар се инкорпорираат и два исказа кои содржат своевидна противречност помеѓу мисленото и изговореното: еден пример на *permissio* (IV, 7) и еден на *rogatio* (V, 10):

"Municipiis dispertiri iubet....*Decernatur tamen, si placet*" ("Тој¹⁰⁵ бара тие да бидат раселени по муникипите. ... Но, ако тоа ви одговара - *нека се одлучи така.*") - Кикерон го прикрива своето вистинско мислење дека заговорниците, бездруго, треба да бидат погубени;

"Idem ipsum, illum largitorem et prodigum, non putat, etiam appellari posse popularem." ("Исто така, мисли ли тој дека Лентул, поткупувач и расипник, ...може да се нарече демократ?") - неискреноста на ова прашање соема јасно се открива веќе во следната реченица "*Itaque homo mitissimus atque lenissimus non dubitat P. Lentulum aeternis tenebris vinculisque mandare...*" ("И најблагот и најкроток човек нема да се двоуми да го фрли во вечен мрак Лентула...").

Потенцирајќи ја одговорноста на сенаторите пред потомството Кикерон прибегнува кон хиперболизирање и алегорија:

"Etenim quaero, si quis pater familias liberis suis a servo interfectis, uxore occisa, incensa domo supplicium de servo non quam acerbissimum sumpserit, utrum is clemens ac misericors an inhumanissimus et crudelissimus esse videatur." ("Ве прашувам, дали некој татко на фамилија, кому некој роб му ги убил децата, му ја погубил сопругата, му го запалил домот и кој ја применил најстрогата смртна казна за робовите, се чини ли дека тој е благ и милосрден или сосема нечовечен и претерано жесток.")¹⁰⁶;

"Sin remissiores esse voluerimus, summae nobis crudelitatis in patriae civiumque perniciē fama subeunda est."¹⁰⁷ ("Но, ако сакате да бидеме попустливи, ќе треба врз себе да ја земеме *жестоката слава* за пропаста на татковината и на *нашите сограѓани.*").

Завршниот дел од беседата изобилува со големи зборови, сентенциозни искази, персонифкации, хиперболи, повеќечлени придавања, повторувања, но нема иронија. Во секој ред, во секоја мисла во прв план е тој - несебичниот, пожртвуваниот, будниот и грижлив конзул.

Баквата концепција на четвртата реч наведува на впечаток дека таа, особено последните поглавја (IX - XI) всушност треба да претставува

¹⁰⁵ Се мисли на Кајсар.

¹⁰⁶ *In Catil.* IV, VI, 12.

затворање, завршница (peroratio) на целиот циклус говори против Катилина. Тоа може јасно да се воочи и од сумираниот приказ за присутните облици на иронија во овие говори. Забележуваме дека нивниот број е занемарливо мал во четвртото обраќање или повеќекратно помал од бројот во првите два говора (третиот го изнемаме како видливо епидеиктички).

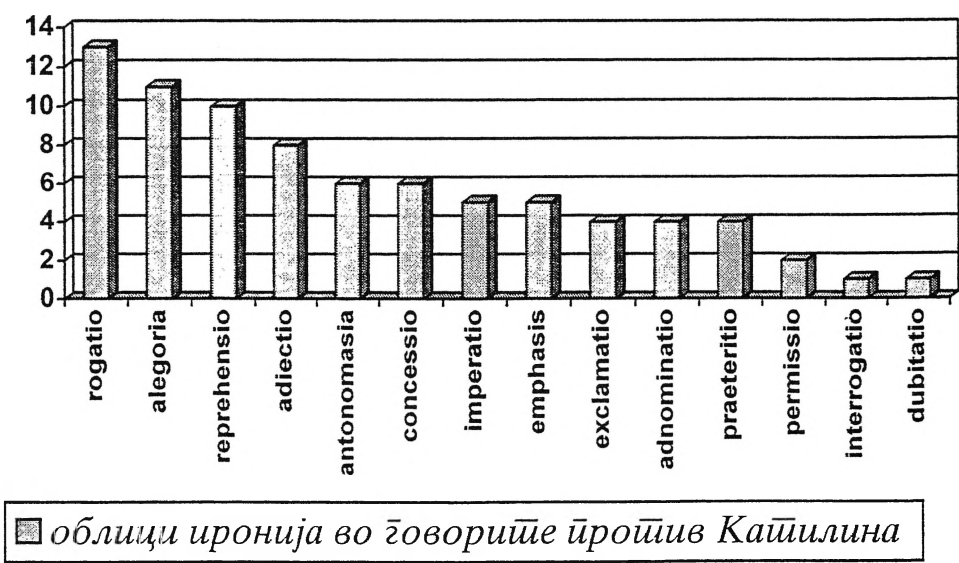
иронија - троп / фигура на зборот					
говор	antonomasia	exclamatio	adnominatio	adiectio	alegoria
I	1	3	2	6	5
II	4	1	1	1	5
III	0	0	0	0	0
IV	1	0	1	1	1
вкупно	6	4	4	8	11

облици на dissimulatio							
говор	rogatio	praeteritio	permissio	concessio	imperatio	reprehensio	emphasis
I	8	3	0	2	4	4	1
II	4	1	2	3	1	4	3
III	0	0	0	1	0	1	0
IV	1	0	0	0	0	1	1
вкупно	13	4	2	6	5	10	5

¹⁰⁷ ibidem, IV, VI, 12.

образи на <i>simulatio</i>				
говор	interrogatio	ficta rogatio	dubitatio	communicatio
I	0	0	1	0
II	0	0	0	0
III	0	0	0	0
IV	1	0	0	0
вкупно	1	0	1	0

Гледаме дека најзастапени фигури за изразување иронија во четирите говори се *rogatio* (13), *alegoria* (11), *reprehensio* (10) и *adiectio* (8). Или, воопштено, иронија како троп или говорна фигура Кикерон употребил 33 пати, а од облиците на иронија како фигура на мислата апсолутно преовладува иронијата - *dissimulatio* (45 примери, наспроти само 2 примера на *simulatio*).

IV. 3. КАЈСАРИЈАНСКИТЕ ГОВОРИ НА КИКЕРОН

парадигма за контекстуална иронија

IV. 3. 1. Кикерон и граѓанската војна

Годините на граѓанската војна, како и оние непосредно пред и по неа, секако се еден од најбурните периоди од римската историја. Тоа е период на бројни пресврти на политичката сцена, период на транзиција на општественото уредување (република-триумвират-принкипат-монархија), период на прогонства и помилувања, разидувања на најмоќните политички чинители и консолидација на нововоспоставената власт. За Кикерон тоа е исто така судбоносен период и на полето на приватниот живот, но и на полето на неговата општествена дејност. Заради она што следува, нужно е да се потсетиме (накусо) на некои факти од биографијата на Кикерон, кои се однесуваат токму на овие години. Во 51. година Кикерон бил назначен за проконзул (намесник) во Киликија и оваа должност ја извршувал чесно и справедливо, но отсуството од Рим тешко му паѓало, па водел постојана преписка со Марк Келиј, кој го известувал за сите новости од Градот. По завршувањето на службата се враќа во Рим кратко време пред избувнувањето на граѓанската војна. Од јануари 49. година настаните се одвивале со голема брзина. Тој чувствувал дека потезите на Кајсар се противзаконски, но немал многу голема доверба ни кон Помпеј како бранител на законот и Сенатот. Драгоцени податоци за размислувањата и колебањата на Кикерон ни даваат неколкуте писма до неговиот пријател Атик (VII, 17; VIII, 7,2; IX, 4)¹⁰⁸. Во последното од нив (напишано во март 49.) се осврнува на улогата што може да ја има говорништвото во тогашниот општествен живот во Рим и јасно ги изнесува недоумиците кои го мачеле, за

тоа каков став треба да заземе тој самиот и со какви дејствија да се спротивстави на политиката која ја загрозувала државата¹⁰⁹:

"За да не се предадам потполно на болеста, јас одбрав некакви, така да речам - тези, кои се однесуваат и на државните работи, но и на сегашната состојба, така што можам да се оттргнам од тагувањето и да вежбам на поставените прашања. Тие се од ваков вид: Дали треба да се остане во татковината и кога таа е под власт на тиранин? Дали треба по секоја цена (на било кој начин) да се спасиш од тиранијата, дури и ако потоа државата во целина биде загрозувана? Треба ли да се биде претпазлив кон избавителот од тиранијата, за да не се возгордее и тој самиот? Треба ли да се обидеш да ѝ помогнеш на државата угнетувана од тиранинот поскоро со вистински збор во вистинско време, одошто со војна? Дали прилега да си го зачуваш спокојството, повлекувајќи се некаде од државата во која владее тиранија или треба да се помине низ сите опасности стремејќи се кон слобода? Треба ли да се оди со војна на државата и да се држи под опсада кога со неа владее тиранин? Треба ли да се вброи меѓу добрите граѓани и човек кој не го

¹⁰⁸ Во нив вели дека Помпеј поседува умешност за војување, прекрасна и достојна за почит, а Кајсар, пак, умее многу подобро да ги исползува приликите и да се избави и себе си и своите приврзаници. Затоа е јасно "од кого треба да бегаш, но не е јасно кому треба да се приклони".

¹⁰⁹ "quae autem sunt horum temporum ea iam contrivimus. sed tamen, ne me totum aegritudini dedam, sumpsit mihi quasdam tamquam θέσεις, quae et πολιτικαὶ sunt et temporum horum, ut et abducam animum a querelis et in eo ipso de quo agitur exercere. eae sunt huius modi:

Εἰ μενετεόν ἐν τῇ πατρίδι τυραννομένης αὐτῆς. εἰ παντὶ τρόπῳ τυραννίδος κατάλυσιν πραγματευτέον, κἂν μέλλῃ διὰ τοῦτο περὶ τῶν ὅλων ἢ πόλις κινδυνεύσειν. εἰ εὐλαβητέον τὸν καταλύοντα μὴ αὐτὸς αἰρήται. εἰ πειρατέον ἀρήγειν τῇ πατρίδι τυραννομένη καὶρῷ καὶ λόγῳ μᾶλλον ἢ πολέμῳ. εἰ πολιτικὸν τὸ ἡσυχάζειν ἀναχωρήσαντά ποι τῆς πατρίδος τυραννομένης ἢ διὰ παντὸς ἰτέον κινδύνου τῆς ἐλευθερίας πέρι. εἰ πόλεμον ἐπακτέον τῇ χώρᾳ καὶ πολιορκητέον αὐτὴν τυραννομένην. εἰ καὶ μὴ δοκιμάζοντα τὴν διὰ πολέμου κατάλυσιν τῆς τυραννίδος συναπογραφτέον ὅμως τοῖς ἀρίστοις. εἰ τοῖς εὐεργέταις καὶ φίλοις συγκινδυνευτέον ἐν τοῖς πολιτικοῖς κἂν μὴ δοκῶσιν εὐ βεβουλευῆσθαι περὶ τῶν ὅλων. εἰ ὁ μέγας τὴν πατρίδα εὐεργετήσας δι' αὐτό τε τοῦτο ἀνήκεστα παθῶν καὶ φθονηθεὶς κινδυνεύσειεν ἂν ἐβελοντῆς ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἢ ἐφετέον αὐτῷ ἑαυτοῦ ποτε καὶ τῶν οἰκειοτάτων ποιεῖσθαι πρόνοιαν ἀφεμένῳ τὰς πρὸς τοὺς ἰσχύοντας διαπολιτείας.

In his ego me consultationibus exercens et disserens in utramque partem tum Graece tum Latine et abduco parumper animum a molestiis et τῶν προῦργου τι delibero."

одобрува соборувањето на тиранијата со војна? Треба ли во политиката да ги делиш опасностите со добротворите и пријателите, дури и ако општите решенија не ги сметаш за правилни? Дали треба човек, кој достоино ѝ служел на татковината и за тоа страдал неизлечиво и бил подложен на завист, да се изложува доброволно на опасности заради доброто на татковината или, пак, треба да си дозволи да мисли на себе и на своето семејство, откажувајќи се од дејствување против оние кои се на власт?"

Во меѓувреме, граѓанската војна се пренела од Италија во Епир и Тесалија, но не се завршила ниту по победата на Кајсар кај Фарсала, ниту по загинувањето на Помпеј во Египет. Прврзаниците на Помпеј уште долго се спротивсатавувале, првин на Исток и во Африка, а потоа и во Хиспанија. Кајсар успеал да се наметне како диктатор во Рим и да владее релативно спокојно една година, до неговото убиство на мартовските иди (15. март) во 44. година. Значи, во времето на избувнувањето на војната, Кикерон се наоѓал во Рим и по долго и мачно колебање, одлучил да се приклони кон Помпеј и сенаторите кои заедно со него и со сенатската војска го напуштиле Рим. Плутарх не известува¹¹⁰ дека во логорот на Помпеј Кикерон бил пречекаан со голема радост од сите освен од Катон, кој сметал дека би било многу пополезно за државата ако Кикерон, не заземајќи ничија старана, останел во Рим, наместо непотребно да се изложува на непријателството на Кајсар. Ова, како и фактот што не добил никакво важно задолжение од Помпеј, повторно го расколебале и му предизвикале мрачно расположение. Покрај ова, Кикерон бил разгневен од однесувањето на обајцата соперници: Кајсар јавно тргнал против државата, одбивајќи да се потчини на сенатската одлука за распуштање на војската и со тоа во очите на Кикерон тој станал тиранин (*Philip*. II, XIV); Помпеј, пак, дејствувал бавно и нерешително, а нему приврзаното благородништво расправало само за тоа кој каква должност ќе заземе по победата над Кајсар. Кикерон не отишол подалеку од градот Дирахиј во Илирик и по веста за поразот кај Фарсала (откако ја одбил

¹¹⁰ Избрани животописи, Кикерон, 37-38.

понудата на Катон, да командува со бројна војска и флота) се вратил во Италија. На приврзаниците на Помпеј не им било дозволено веднаш да се вратат во Рим, та затоа тој бил принуден да помине една година во Брундизиј. Ова прогонство го поднесувал уште потешко од она доброволното порано, па речиси секојдневно пишува молбени писма до своите пријатели во Рим. Најпосле, решил да го пресретне Кајсар (во Тарент) на неговото враќање од Египет и по личната средба¹¹¹, императорот му дозволил да се врати во Градот. Но, и овде Кикерон не бил среќен, бидејќи многу го мачела неможноста да учествува во општествениот живот и да истапува на Форумот. Кон ова се придодале и несреќните настани во неговиот приватен живот¹¹². По оваа изолација, за прв пат се појавува на говорницата во 46. година.

IV. 3. 2. Предлог за ново читање

Од ова време сочувани ни се три говори, интересни и специфични по многу нешта. Имено, во сите свои останати говори тој се обраќа на Сенатот или на римскиот народ, додека во овие три говори директно му се обраќа на Кајсар, па оттаму и се наречени "Кајсаријански". Потоа, нивниот енкомјастички карактер отскокнува од останатите Кикеронови говори, а токму тоа ги збунувало и античките и современите критичари и е предмет на бројни расправи. Трето, еден од овие говори, говорот *За Лиџариј* (*Pro Ligario*) е единствената *deprecatio* (таков вид на одбрана која не ја одрчува вината на обвинетиот, туку ја признава и завршува со молба кон судиите за милосрдие) меѓу сите негови судски расправи во кои настапувал како бранител. Говорот *За Маркел* (*Pro Marcello*), пак, претставува авторитативна парадигма за *suasoria* и *gratiarum actio*, а темниот стил на говорот *За кралот Дејотариј* (*Pro*

¹¹¹ За неа, како и за настаните пред и по тоа, детално пишува Плутарх, op. cit. 39.

¹¹² Во 46. година се развел од неговата жена Терентија, потоа се оженил со многу помладата и богата Публија, но и овој брак траел само една година. Најтежок удар му била смртта на неговата сакана ќерка Тулија (45. година). По ова, Кикерон се посветил на работата врз своите философски и реторички дела.

rege Deiotario) е предвесник на тешката атмосфера, која преовладува во неговите подоцнежни говори.

Значи, сите специфики на овие говори доволно ги интригираа научниците, што резултираше со бројни анализи и обиди тие да се објаснат. Но, расправата и полемиката околу ова прашање сеуште е отворена, што најверојатно се должи на пристапот *de re*, односно-вообичаената парцијална анализа на одделни аспекти на овие текстови, или пак, на структурата на само еден од нив, без обиди перспективата да се прошири и толкувањето да се вклопи во еден поширок, вонреторички, контекст. Библиографијата *de re* има свои гранични можности и токму оттаму се наметна потребата и предизвикот за едно ново читање на овие говори, за еден поинаков критички пристап, кој ќе води сметка и за временските (хронолошки и историски) и за психолошките чинители кои имале влијание врз Кикерон. Дотолку повеќе што, се чини дека тие влијаеле, од една страна, на самото решение на Кикерон повторно да застане на говорницата и, од друга страна, да говори токму така како што говорел. Ваквиот предизвик го прифати R. R. Dyer, кој во една своја студија¹¹³ понуди ново, смело толкување на речта *За Маркел*. Оваа студија е мошне инспиративна не само поради структурната и реторичка анализа на говорот, туку и заради изнесениот предлог за негово поинакво датирање.

Марк Клавдиј Маркел бил потомок на плебејската гранка на родот Клавдии. Како конзул, во повеќе наврати истапувал против Кајсар, па и за време на граѓанската војна бил на спротивната страна (учествувал и во битката кај Фарсала). По победата на Кајсар тој се повлекол во прогонство во Митилена, на островот Лезбос, каде што времето го минувал занимавајќи се со философија. Самиот никогаш не побарал да биде помилуван, но неговите роднини во Италија, како и Кикерон, истапиле пред Кајсар со молба за негово помилување. Особено се заложил неговиот брат Гај Маркел и тоа откако во септември 46. година, на иницијатива на Лукиј Писон, во Сенатот

¹¹³ Dyer, R. R., "Rhetoric and Intention in Cicero's *pro Marcello*". *The Journal of Roman Studies*, 80, 1990, s.17-30.

станало збор за тешката положба на прогонетите. Кон неговата молба се придружиле и сенаторите, а Кикерон го одржал споменатиот говор, во кој однапред му благодари на Кајсар за враќањето на Маркел. Кикерон, како што самиот тврди во едно од своите писма (*Ep. Fam. IV. 9*) отпрвин немал намера да говори за ова прашање, но се плашел дека, ако продолжи да молчи, Кајсар ќе го протолкува тоа како негово жалење за републиката. Значи, расправата за враќањето на Маркел се одржала во Сенатот, а говорот на Кикерон, се претворил во панегирик на Кајсар, кој ќе дозволи стариот аристократ Маркел да се врати од прогонство и да излезе пред суд. По осум месеци, во мај 45. година, Маркел навистина се упатил кон Рим, но во пристаништето Пиреа бил убиен под неразјаснети околности.

До неодамна во научната литература овој говор се означуваше како најблизок, од сите Кикеронови говори, до епидеиктичкото говорништво, како благодарница кон милосрдието и благоста на Кајсар¹¹⁴ (*clementia Caesaris*). Токму ова предизвикуваше и извесна недоумица кај иследувачите на Кикероновото говорништво, бидејќи и покрај фактот што и самиот Кикерон бил помилуван (во рамките на Кајсаровата програма за помилување на видни граѓани, учесници на страната на Помпеј за време на граѓанската војна) и никогаш не постоело лично непријателство меѓу него и Кајсар, сепак Кикерон бил негов политички опонент и не одобрувал голем број од Кајсаровите политички постапки. Всушност, постојат голем број индиции дека Кикерон и Кајсар меѓусебно се уважувале, дека Кикерон ја ценел Кајсаровата интелигенција, но тоа не го спречувало да ја критикува неговата политика, особено, кога неговото владеење се претворило во автократска диктатура¹¹⁵. Како што веќе рековме, Кикерон бил оддалечен од јавниот живот, и тоа тешко го поднесувал, но малку е веројатно дека токму процесот против Маркел бил мотивот што го поттикнал да се врати на говорницата и решавачки момент да ја восплавува Кајсаровата *clementia*. Затоа, се чини сосема логично толкувањето на Дуер, дека всушност станува збор за говор кој

¹¹⁴ Kennedy, A. G., *A New History of Classical Rhetoric*. Princeton, 1994. s. 150;

¹¹⁵ За ова наоѓаме потврда и во писмата на Кикерон пишувани по убиството на Кајсар.

во целост има иронична и антикајсаријанска смисла. Авторот доаѓа до заклучок дека станува збор за говор со изразено критичка и иронична природа поаѓајќи од проучувањето на реторичките фигури во словото. Ваквиот заклучок го принудува да се наврати на временската локација на говорот, која досега традиционално беше во септември 46 година. Дует предлага верзијата која е стигната до нас да се лоцира во наредната година, сметајќи ја за преработка на речта што фактички била одржана во септември 46 година. Во прилог на ваквата хипотеза оди и развојот на настаните во овие две години. Имено, во 46. Кикерон сè уште има некакви надежи дека ситуацијата и манирот на владеење на Кајсар ќе се променат во позитивна насока, но веќе во 45. нему му е јасно дека Кајсар не се откажува од своето автократско и антиаристократско однесување и дека, полека но сигурно, се назира иднината на Рим како монархија, па дури и тиранија. Исто така, хипотезата за иронично читање на Кајсаријанските говори е документирана уште во Средниот век, во Scholiasta Gronovianus, а такви тенденции и индиции можат да се следат наназад сè до Лукан.

Некои сметаат дека овие говори содржат дури и сарказам, кој кога е премногу отворен и покажан се анулира самиот себе си, но во овие слова тој е фрагментиран и камуфлиран, па не ја намалува вистинската и длабока иронија, туку напротив, и дава нова сила и го поттикнува читателот да ја открива со повнимателно читање. Ова уште еднаш ни потврдува едно од основните својства на иронијата - нејзината релациона природа, бидејќи, како што веќе рековме, таа може да се оствари само ако биде правилно дешифриран ироничниот сигнал, ако профункционира читателот (слушателот) како косоздавач на литературното дело /говорот (Р. Барт).

IV. 3. 3. Проширување на ревизијата

Заклучоците на Dyer, ако останат ограничени само на еден од *Кајсаријанските говори*, сепак се парцијални и логично се наметнува потреба ревизијата на структуралните и хронолошките проблеми на *Pro Marcello* да се

спореди и да се провери со слична анализа на другите две Кајсаријански слова. На тој начин можат да се добијат евентуални потврди или деманти на двете нивоа, структурното и хронолошкото. Од осознавањето на внатрешната кохерентност и автентичното значење на говорите ќе може да се дојде до релевантни заклучоци кои можеби ќе фрлат нова светлина и ќе придонесат за подобро разбирање на еволуцијата на Кикероновата мисла во една специфична фаза од неговата говорничка кариера и живот, фаза која до сега не беше доволно расветлена. Ваквиот обид е секако ризичен, но истовремено и стимулативен, бидејќи Кајсаријаните се чинат мошне погодни за двојно ниво на толкување.

Вториот од овие говори, говорот *За Лигариј*, бил одржан на Форумот, во процес во кој Кикерон бил единствениот бранител, а Кајсар и обвинител и судија. Станувало збор за римскиот витез Лигариј, кој во 50. година бил испратен во провинцијата Африка, како легат на преторот Консидиј Лонг. По заминувањето на преторот, тој самиот управувал со провинцијата и на таа должност го затекнала граѓанската војна. Свој сојузник нашол во Атиј Вар, кој исто така се наоѓал во Африка, а и припаѓал на странката на Помпеј. Кога Лукиј Елиј Туберон, назначен од сенатот за намесник во Африка, пристигнал таму, Лигариј не дозволил да се симнат од коработ, ниту тој, ниту неговиот болен син. По ова, Туберон се упатил во Грција и пристанал во логорот на Помпеј, каде што останал сè до битката кај Фарсала. По победата на Кајсар, Тубероните биле помилувани и се вратиле во Рим, додека Лигариј морал да остане во Африка како прогонет, бидејќи нему и покрај простувањето на му било дозволено да се врати во родниот град. Неговите браќа и пријатели постојано се заземале кај Кајсар за неговото враќање, но без успех. Кога најпосле им биле дадени некои надежи, Туберон - синот поднел тужба против Лигариј во која барал да биде обвинет и осуден за предавство на државата. И самото вакво барање е необично, ако се знае дека за ваков вид престап била предвидена смртна казна, која во никој случај не би можела да се изврши со оглед на тоа што обвинетиот се наоѓал во прогонство. Необично е и тоа што Кајсар го презел во свои раце овој случај,

иако за вакво дело требало да расправаат кентурионските комитии. Но, сепак, најнеобично е тоа што и самиот тужител - Туберон, заедно со неговиот татко, бил на страната на Помпеј, за што подоцна бил помилуван. Можеби сите овие околности, веќе сосема доволно содржат извесна ситуациска иронија, иронија на судбината, па затоа не е воопшто необично таа да се рефлектира и во самиот говор, изразувајќи ја парадоксалноста на парницата и бројните противречности врзани за овој случај.

Овој процес за Кикерон претставува нов поттик за преиспитување на *clementia Caesaris*, нова можност за предимензионирање на сопствените надежи во врска со Кајсаровиот начин на владеење и, во крајна линија, за острење на оружјето пред борба против режимот кој веќе не го одобрува. Ако еднаш бил позитивно изненаден од политичкиот избор на Кајсар и неговото пројавено милосрдие го поврзал со надежите за враќање на републиката, од септември 46. година, му станува јасно дека милосрдие то е во функција на зацврстување на власта, дека е дел од пропагандистичката тактика на Кајсар за здобивање наклоност и од довчерашните непријатели. Кикерон го насетил планот на Кајсар: да се постигне широк консензус, да се засили сопствената популарност, пред сè, кај пониските слоеви, што заедно со традиционалната поддршка од војската би претставувало идеална основа за еден режим решен да се ослободи од соработката со непопуларната сенаторска класа, длабоко непријателски расположена кон секаков вид автократија.

Откако го одбрал начинот на спротивставување, Кикерон го фокусира своето внимание врз милосрдие то, како прва, темелна цел која треба да се нападне и уништи. Ја открива хипокризијата на прокламираната *clementia*, ги проучува нејзините противречности, нејзината внатрешна кривост и опасноста што ја содржи - отпрвин за општеството, а потоа (кога ќе биде откриена нејзината вистинска природа и цел) за самиот Кајсар. Според Кикерон, помилувањето на бројните поранешни противници ја открива потребата на диктаторот од нивната поддршка, барем додека не се зцврсти неговата власт. Токму тука ја лоцира првата контрадикторност на

милосрдието - меѓу она што е и она за што сака да се прикаже: инструмент на тиранија, но и знак на слабост. Неговата логички совршена анализа продолжува и тој настојчиво инсистира на откриените противречности и парадокси, колку и да се тие претерани и далеку од реалноста, а сè со цел да го "притисне" диктаторот и да ја импресионира јавноста. Ваквата слобода (*licentia*) ја воочил уште Квинтилијан и ја посочил како пример за слобода на говорот која служи како изговор за ласкање.¹¹⁶ Тој веќе забележува дека целта која си ја поставил Кикерон била многу поголема од одбрана на Лигариј, а за тоа "не можел да најде подобар начин одошто да ја воздигнува до ѕвезди благоста на победникот."

За волја на вистината и евентуалната негативна (за Лигариј) пресуда би ја потврдила контрадикторноста на толку извиканата *liberalitas*: откако бројни приврзаници на Помпеј биле веќе помилувани, една осуда би ја демантирала таа иста милосрдност и би ја одзела смислата на веќе изречените помилувања.

Овде Кикерон ја покренал тезата или дилемата за *error* (грешка) или *scelus* (злостор). Имено, ако вината на приврзаниците на Помпеј била вистинско злосторство, тогаш значи - Кајсар им простил на злосторници (*scelerati*), и уште повеќе, ги вратил на јавни функции и ја користел нивната политичка соработка. Кикерон има уште еден посилен аргумент против тезата за *scelus*: прогласувањето на вината на помпејанците (побуна против воспоставената власт) за *scelus*, би фрлило исто таква вина врз самиот Кајсар кој во 49. година го сторил истото, ако не и потешко кривично дело (кревање оружје против легитимната власт на Сенатот). Ако пак, нивната вина била "само" грешка (*error*), тогаш следи дека Кајсаровата *clementia* и не била толку возвишена, па неговата широкоградост значително ќе биде намалена. Затоа, помилувањето на Лигариј е претставено како нужно за отстранување на сенките (бришење на дамките) врз Кајсаровото владеење и како средство за општа постапка на простување на вината на сите (*in primis* сопствената) против татковината. Од друга страна, пак, толку големите и бројни отстапки

¹¹⁶ *Inst. orat.* IX, 2, 27-29.

кон поранешните непријатели, би можеле да предизвикаат кај кајсаријанците (приврзаниците на Кајсар) негодување и ослабување на нивната безрезервна поддршка.

Кикерон креирал и една друга противречност и парадоксалност, која е од етичка природа и која можеби била најтешка за судијата. Ја заговара и образложува во долгата пофалба на таткото Туберон (23-28) и таа звучи мошне искрено. Имено, Туберон и покрај тоа што ја изгубил провинцијата од страна на свој сопартиец, и покрај тоа што не бил поддржан од Помпеј, сепак останал на негова страна и се борел за него во битката кај Фарсала. Кикерон сметал дека таквата постојаност или истрајност ("*constantia, an melius patientia*") како морална доблест заслужува да биде пофалена и ценета од секој владетел кој сака на јавноста да и укаже на модели на етички вредности кои треба да се следат. Според тоа, и Кајсар - водачот на државата би требало да ја цени и пофали таквата доследност, за разлика од Кајсар - водачот на странката, кој би требало да ја осуди. Доведувајќи го парадоксот до крајни граници, Кикерон (со забележително задоволство) го принудува диктаторот да го поздравува однесувањето на Туберон, а со тоа имплицитно и да го помилува Лигариј, кој е уште подоследен и поверен на помпејанската кауза од својот обвинител, па следователно и подостоен за пофалба. Значи, оваа противречност произлегува од двете лица на Кајсар, водач на политичка и воена странка - од една страна; и водач на државата и на сиот народ - од друга страна, додека морално беспрекорниот лик на Туберон станува негов противник кој го обвинува *ex silentio* за неговото востание и нелегитимноста на власта произлезена од него.

Усредоточен на постигнување на целта, Кикерон успеал да изнајде уште една причина за обвинение на диктаторот, а тоа е милосрдие то прикажано како гест на лична волја, како неограничена моќ на одлучување сконцентрирана во рацете на еден човек. Милоста ја претставил како манифестација на автократија од ориентален вид. Ова е мотив со кој, несомнено, лесно се влијаело врз римската јавност, недоверлива кон секаков обид за ориентализација на институциите. Ако кон ова се додадат и

останатите средства кои требало да укажат на една деградација на правната цивилизираност и да го осудат изродувањето на судските процеси во вистински фарси (изблици на *rathos*, обраќање кон милоста на судијата, а не кон силата на правдата, понижувањето на бранителот со прекумерно, лажно ласкање и сл.), станува јасно дека Кикерон сакал да ја потенцира доминацијата на личниот каприц на владетелот. Една година подоцна, во говорот *За кралот Дејотариј* (*Pro rege Deiotario*) ќе посегне по истото оружје, но овој пат навестените трансформации веќе биле реалност, па критиката станала отворена осуда на состојбите, губејќи ја ироничната учтивост карактеристична за *Pro Ligario*. Таа "учтивост" неретко е искажана низ очигледните ерупции на патетичност и ласкање, кои истовремено и парадоксално, треба да ја прикријат, но и да ја акцентираат вистинската содржина и мисла на говорот. Местото кое го одбрал Кикерон за акценти од таков вид е *peroratio*, кој ако не го разбереме правилно, ќе остане необјасниво спротивставен на смислата за мерка и стилистичката елеганција на големиот говорник. Пофалбата на верноста на Туберон, трогателните потсетувања на борбите, повторуваните и претерани воспфалувања на *clementia Caesaris* (толку благородна што на непријателот му дозволувала да ги прокламира своите идеи) ја подвлекуваат кривката на власта принудена да го толерира сето тоа. Бројните *laudes clementiae*, кои од секогаш биле причина за збунетост на критичарите, наоѓаат задоволително објаснување само ако се гледаат од таа перспектива.

Така, правилно прочитан (ислушан) говорот упатува двојна порака: до Римјаните (особено до Сенаторите-антикајсаријански настроени-кои биле во состојба да го сфатат вистинскиот тон на словото) да не дозволат да бидат излажани; до Кајсар, да внимава неговата сопствена игра, откако ќе биде откриена, да не го уништи и него самиот. Критиката, значи, не била упатена против милосрдieto само по себе, туку против изопаченоста на неговата примена. Всушност, нападот бил насочен врз недостигот од искрено милосрдие и врз измамата во негово име.

Видовме која е стратегиската цел на нападот на "бранителот", но не помалку интересни се и тактичките средства што ги одбрал за да ја истакне потребата или оправданоста на помилувањето. Едно од нив е градењето аналогична на вината на обвинетиот со онаа на судијата, што го прави секој избор погрешен (со осудување би ја признал вината на помпејанците, но и сопствената; со помилување - невиноста на противникот би ја одзела легитимноста на стекнатата власт). Друго такво средство е инсистирањето на претерана (иронична) патетичност, бидејќи еден судија кај кого благоста преовладала над омразата, не можел да се покаже нечувствителен за патетични аргументи, а истовремено со тоа би ја потврдил тезата дека благоста или симпатиите (значи личниот каприц) на судијата биле единствениот критериум за пресуда. Токму затоа, следното тактичко решение на Кикерон е индиферентноста, занемарувањето на вистинското обвинение (борбата на Лигариј против Кајсар), признавање на вината и замена на одбраната од обвинение со молба за простување.

Од сето ова произлегува дека *За Лиџариј* е "нов" говор: во него се чувствува изменетата политичка ситуација, аномалната судска практика, изменетиот однос судија-бранител-обвинител. Големината на говорникот е во тоа што ги почувствувал трансформациите и кон нив ја прилагодил својата речитост. Но, новината е, пред сè, во вештината на двосмислено пишување и говорење, во темелната шифра на иронијата, навестена уште на почетокот за да го сугерира вистинскиот клуч за толкување. Изборот на *deprecatio* не произлегол само од постоењето на неспорна одговорност, туку и од неопходноста да се поддржи иронијата и да се засили парадоксот кој бил основа на судењето - конфузија на улогите и одговорностите меѓу обвинетиот, обвинителите и судијата.

Сосема е вон дискусија дека во сите три *Кајсаријани* пред вербалната, постои ситуацииска иронија, диктирана од парадоксалните околности. Заради таа парадоксалност, но и заради сите контрадикции кои произлегуваат од неа, говорите се конципирани и напишани амбивалентно: секој збор, секој пасус и целиот говор, кохерентно и истовремено се нудат и за "сериозно" и за

иронично читање. Оттаму, и говорот *За Лиџариј* е фрагментиран со постојано изнесување предлози за нови теми, навраќања, повторувања на обвиненија од разни агли. Ниту за површинската структура на говорот не може да се рече дека е многу синтетички артикулирана. Напротив, заради својата природа на *deprecatio* и заради отсуство на рационални аргументи (кои ввообичаено се претвораат во правни ситничарења) структурата е сведена на повторувње на неколкуте основни концепти, на тажни потсетувања, на патетични обраќања кон обвинителите и кон судијата. Од друга страна, природата на говорот е двојна, но истовремено и своевидно унитарна и тоа во компактоста на двете можни читања. Двојноста се отсликува и во дестинацијата на обраќањето (кон Кајсар, но и кон неговите противници), во целите (опомена на автократот, но и предизвикување индигнација кај противниците), во нивоата на читање (буквално и иронично). Затоа, не е случајно што бил двоен и успехот на говорот: во кајсаријанските и во антикајсаријанските кругови.

Следејќи ја понатаму сложената архитектура на текстот, може да се препознае и двојното ниво на самата иронија: напати, кога е насочена кон Тубероните, ироничната зајадливост е на самата површина, така што лесно може да се препознае и при "сериозно" читање; додека многу потешко се декодира добро прикриената иронија насочена кон Кајсар, носечката и автентична причина за постоењето на говорот *За Лиџариј*. Веќе видовме дека обраќањето содржи и делови во кои на таткото Туберон му се упатени искрени пофалби за неговата доследност, па оттука се наметнува и можниот заклучок дека и неговата личност исполнува две функции: едната е идентификација со Кикерон¹¹⁷, а другата - многу позначајна - е создавање контрапункт на Кајсар и неговата вина. Така, добиваме впечаток дека

¹¹⁷ Како, на пример, во овој извадок (*Pro Lig. 21.*) во кој Кикерон прави паралела меѓу својот и животот на Туберон: "Наес ego novi propter omnis necessitudines quae mihi sunt cum L. Tuberone; domi una eruditi, militiae contubernales, post adfines, in omni vita familiares; magnum etiam vinculum quod isdem studiis semper usi sumus." ("Јас ова го знам заради блискоста од секаков вид што ме врзува со Туберон: се образувавме под ист покрив, ги делевме истите воени задолженија, подоцна, со женидбата, станавме роднини, бевме пријатели цел живот, а исто така секогаш цврсто не поврзуваа заедничките тежнења.")

всушност крајна мета на сите иронични стрели останува самиот Кајсар и неговиот апсолутизам, а дека говорот *За Лигариј* е еден политички опозиционен говор. Пораката до Кајсар е јасна - да го напушти таквиот начин на владеење и однесување и да се врати во коритото на традиционалната политика, да се оттргне од неприликите создадени со апсурдната противречност на лажната благост, кои го вовлекуваат во еден *circulus vitiosus*.

Во секој случај, Кикероновата реч во одбрана на Лигариј длабоко го погодила Кајсар. Општо познати се и вакви детални пикантерии: дека тој при спомнувањето на Фарсала пребледел, затреперил и ги испуштил белешките што ги имал в раце. Сигурно е и тоа дека бил принуден да донесе ослободувачка пресуда за Лигариј, а оттогаш наваму овој говор се смета за симбол на триумф на красноречието.

Судскиот процес против кралот Дејотариј се водел во куќата на самиот Кајсар, што подоцна станал пример кој го следеле многумина од царевите, а кој впројатно имал за цел да го обесхрабри говорникот. Дејотариј бил крал на Галатеја, една од трите триби во Мала Азија¹¹⁸, порано управувани од по четворица тетрарси. По нападите на Митридат, сета моќ се концентрирала во рацете на Дејотариј (околу 80. година). Во следните триесетина години Дејотариј ги поддржувал римските војски и неговата лојалност кон Рим била повеќекратно докажана и наградена - со сенатски одлуки, со доделување територии од страна на Помпеј и со негово официјално признавање за крал на Ерменија Минор. И за време на Кикероновото проконзулство во Киликија Дејотариј му бил од голема помош при походот против Пакор и Партите (51. година) и тие склопиле пријателство. Кикерон токму на синот на Дејотариј му ги доверил својот син и внук (кои ги водел со себе во провинцијата). По избувнувањето на граѓанската војна, Дејотариј застанал на страната на Помпеј, учествувал на негова страна и во битката кај Фарсала, бил со него на Лезбос и оттаму заминал со ветување дека во Азија ќе собира војска за

¹¹⁸ До оваа поделба дошло по казнената експедиција во 189 година п.н.е., на чело со Гнај Манлиј.

неговата кауза. Но, во меѓувреме, неговото кралство било изложено на пустошењата на Фарнакс, синот на Митридат. Тој побарал помош од Домитиј Калвин, кој тогаш се наоѓал во Азија, но обајцата биле поразени од Фарнакс кај Никопол. Во јуни 47. година на неговиот двор престојувал и самиот Кајсар, на враќање од Александрија, откако успеал да се извлече од опасната ситуација. Дејотариј бил помилуван и со своите преостанати воени сили му помогнал на Кајсар да го победи Фарнакс кај Зела (47. год.). Од друга страна, од причина што бил приврзаник на партијата на Помпеј, Кајсар веќе го лишил Дејотариј од голем дел од неговата територија. Сега, пак, бил обвинет од неговиот внук Кастор, кој сакал да го искористи непријателското расположение на Кајсар кон Дејотариј. Предмет на обвинението бил наводниот заговор против животот на Кајсар, што Дејотариј го подготвувал кога овој престојувал на неговиот двор по битката кај Зела.

Многу веројатно е дека Кајсар бил свесен за неоснованоста на обвинението, но го прифатил и допуштил да биде изнесено пред него со надеж дека сепак ќе се најде претекст Дејотариј да биде осуден и да му се одземе она што му преостанало од власта. Има и такви кои сметаат дека мотивот на Кајсар бил да се свргне владетелот кој не ја уживал неговата доверба и чии територии би можеле да бидат центар на евентуално востание. Спротивно на тоа, Кикерон потполно успеал да ја докаже невиноста на Дејотариј, така што Кајсар не можел во никој случај да го осуди - па не мирејќи се со нужноста од ослободителна пресуда - го одложил судењето под изговор дека сакал тој самиот да појде на исток и да спроведе истрага по тужбата. На тој начин случајот се оддолговлекол и конзулот (тоа било за време на четвртиот конзулат на Кајсар) не изрекол пресуда сè до својата смрт.

Иронично - саркастичниот тон на овој говор е полесно препознатлив, критиките и нападите се поотворени. Маската на иронијата овде е прозирна, бидејќи Кикерон сметал дека очигледната неоснованост на обвинението, малициозноста со која на овој случај му пристапиле и тужителот и судијата, му дава право да биде остар, да напаѓа со доза на дрскост. Уште на самиот

почеток на своето обраќање Кикерон ја потенцира необичноста и важноста на овој процес и мотивите поради кои тој решил жестоко да го брани кралот: се работи за стар и докажан пријател на римскиот народ, кого во минатото самиот Кикерон заедно со Сенатот го наградувал за неговите постојани заслуги ("quem ornare antea cuncto cum senatu solebam pro perpetuis eius in nostram rem publicam meritis")¹¹⁹; го поттикнала безочноста и жестокоста на обвинението, како и невидената дрскост и неприродност на обвинителот кој го обвинил својот роден дедо¹²⁰. Од неговите писма, пак, добиваме поинаква претстава за личните мотиви на бранителот - дека тој, всушност, овој случај го сметал за "неважен и одвај вреден за пишување"¹²¹. Зафаќајќи се со одбраната на Дејотариј, пред сè, сакал да му помогне на некогашниот домаќин (за неговото гостопримство) и пријател. Тој сметал дека Кајсар со овој процес имал намера само да го заплаши Дејотариј и да биде сигурен во неговото "добро однесување", додека тој е зафатен со подготовки за походот против Партите.¹²²

Овие сознанија одат во прилог на тезата дека жестината, зајадливоста, па и иронијата, во овој говор не се должат на наводите на обвинението, туку на истото незадоволство од владеењето на Кајсар (манифестирано низ иронијата на претходните два Кајсаријански говори), на изневерените надежи за промена на тој курс, на кои сега им се придодало и огорчението поради покренување спор врз неосновани обвинувања за недокажан престап.

Токму затоа Кикерон низ целиот говор - обраќање кон судијата Кајсар - со постојани повторувања инсистира на невообичаеноста на случајот "крал да биде обвинет со неговиот живот", што "до сега било нечуено". Токму оваа синтагма "hoc tempus non sit auditum", неодоливо не потсетува, или подобро речено - се совпаѓа со она "novum crimen ... et ante hunc diem non auditum" од говорот во одбрана на Лигариј. Пораката до Кајсар е јасна - проспери се неговите мотиви и намери. Иронијата е одбрана како средство, начин, пат, да

¹¹⁹ *Pro rege Deiotario*, I, 2.

¹²⁰ *ibidem*, I, 2.

¹²¹ *Ad fam.* IX, 12.

¹²² *ibidem*, VI, 13.

се пренесе пораката, бидејќи поинаку и не е можно. Сосема е разбирливо дека не било можно отворено да се развиваат толку деликатни обвинувања и уште поделикатни аргументи, но и дека нивната сила и ефект не би биле исти кога би се изнеле во еден сосема "сериозен" контекст.

И во овој говор препознаваме двојност на неговата природа: прекорувањата кон обвинителот - внукот на Дејотариј - иронијата треба да ги пренасочи на вистинската адреса, на Кајсар; потенцирањата на долгогодишната верност на кралот кон Рим - треба да го откријат вистинскиот мотив на Кајсар (а тој не е интересот на државата, туку личната нетрпеливост и недоверба кон приврзаникот на Помпејанската кауза, па дури, можеби и одмазда); повикувањето на справедливоста и доблесноста на судијата - да ја отслика хипокризијата на преземената улога. Токму ваквите емфатични претерувања треба да послужат и како клуч кој ќе ја открие иронијата на пофалбите на судијата.

Иако овие три Кикеронови говори не спаѓаат меѓу оние кои најчесто се посочуваат како најблескави примери на римското беседништво и како врвен дострел на неговата *ars oratoria*, сепак според некои одлики на стилот, несомнено, заслужуваат пофални оценки. Тука мислиме на извесна "леснотија" на премините меѓу различните регистри, меѓу различните рамништа - сериозното и ироничното, мислиме на едноставниот и јасен јазик, кој во различни периоди и од различни оценувачи со право ја заслужил определбата *неоајџоцистички*. Оваа определба, впрочем, се однесува на сите негови подоцнежни говори. Во споредба со сложената природа на другите две Кајсаријани и мрачната атмосфера на *Филипикиите*, највисок дострел на оваа тенденција можеби претставува говорот *За Лиџариј*. Во него патосот и ласкањето не се во спротивност со општиот тон, бидејќи ироничните пасажии ја намалуваат тензијата и придонесуваат во создавањето на една шегобијна мешаница. Па, иако во однос на стилот тој можеби не заслужува врвни оценки, секако заслужува внимание поради грижливо одбраната форма и концептуалната итрина, поради темелното единство, како и поради елегантната леснотија. Веројатно во овие карактеристики треба да ја бараме

и причината за пофалбите на Квинтилијан, кој особено го цени уводниот дел на говорот и во него препознава "божествена иронија".¹²³

IV. 3. 4. Континуитет и новини во изборот на средствата за постигнување ироничен ефект

Ако го напуштиме контекстуалното рамниште и парцијално ги набљудуваме извадоците во кои иронијата е полесно препознатлива, фрагментирана, ќе забележиме дека Кикерон, главно, ги користел истите фигуративни средства, истите облици и појавни модалитети на иронијата. Од нив, сосема очекувано, најбројни се алегоричните претерувања (*emphasis*) и најчесто се однесуваат на Кајсаровите доблести - на неговата благост и милосрдност, наводната непристрасност, трпеливост и попустливост, но и на однесувањето на довчерашните негови противници. За илустрација, ќе наведеме два примера:

"Ако твојата висока положба не ја красеше и добрината на твоето срце, особина која ти припаѓа тебе и која е само твоја, - добро знам што зборувам..." ("si in hac tua fortuna lenitas tanta non esset, quam tu per te, per te, inquam, obtines - intellego quid loquar...")¹²⁴ - иронијата е истакната уште повеќе со прекилот на мислата и со вметнувањето на "добро знам што зборувам", а повторувањето *per te, per te* алудира на луѓето кои го опкружувале Кајсар и кои можеле да го поттикнат кон суровост.;

"Што правеше, Тубероне, оној твој истргнат меч во битката кај Фарсала? Кон чии гради беше вперен неговиот врв? На што мислеше и за што служеа твоите оружја? Кон што беа свртени твоите мисли, очи, твоите раце и жестината на твоето срце? Што посакуваше? Кон што се стремеше?" ("Quid enim tuus ille, Tubero, dstrictus in acie Pharsalica gladius agebat? Cuius latus ille mucro petebat? Qui sensus erat armorum tuorum? Qua tua mens? oculi? manus?

¹²³ *Inst. orat.* IV, I, 71.: "*divina illa pro Ligario ironia*,"

¹²⁴ *Pro Lig.*, V, 15.

ardor animi? Quid cupiebas? Quid optabas?")¹²⁵ - иако во форма на rogatio, оваа низа од прашања својот хиперболичен ефект го добива со трупање на мисли и зборови со исто значење.

Подеднакво чести се и примерите во кои Кикерон ја потенцира зависноста на пресудата од личната волја (иако можеби не сосема типични по форма вообичаена за *permissio*) на Кајсар. Ваквото препуштање на судбината на обвинетиот во рацете на еден човек изгледа дека побудувало силно негодување кај публиката. За овој вид иронија кај Квинтилијан читаме: "Од истиот вид (иронија) произлегува и другиот уште помокен начин за предизвикување омраза - кога им се потчинуваме на противниците, и така молчејќи го осудуваме нивното самоволие: самото тоа што ние попуштаме, ја покажува нивната неподнослива дрскост."¹²⁶

Бележиме и повеќе примери на придавања, од кои го наведуваме овој кус, но специфичен пример, во кој се прави споредба меѓу Помпеј и Кајсар :

"Угледот на водачите беше речиси еднаков, но можеби не беше еднаков угледот на оние кои ги следеа." ("*Principum dignitas erat paene par, non par fortasse eorum, qui sequebantur.*")¹²⁷ - ова повторување очигледно има за цел да го истакне спротивното значење, а на тоа укажува и сомничавото раене.

Не можеме да го изоставиме ниту овој пример на *interrogatio*, кој Квинтилијан го наведува¹²⁸ како образец за иронично прашање на кое говорникот сам си одговара:

"Пред кого го говорам јас ова? Навистина, пред човекот кој - уште пред да ме види и иако го знаеше ова - сепак ме врати на државата." ("*Apud quem igitur hoc dico? Nempe apud eum, qui, cum hoc sciret, tamen me, ante quam vidit, rei publicae reddidit.*")¹²⁹

¹²⁵ *ibidem*, III, 9.

¹²⁶ *Inst. orat.*, VI, II, 16: "Hinc etiam ille maior ad conciliandum odium nasci affectus solet, quum hoc ipso, quod nos adversariis summittimus, intelligitur tacita impotentiae exprobratio: namque eos graves et intolerabiles id ipsum demonstrat, quod cedimus."

¹²⁷ *Pro Lig.*, VI, 19.

¹²⁸ *Inst. orat.*, IX, II, 14.

¹²⁹ *Pro Lig.*, III, 7.

Несомнена новина, во однос на видовите иронија во претходно анализираните говори, претставува користењето *licentia* - слобода на говорот (грч. *patgesia*). Оваа фигура некои реторичари ја вбројуваат меѓу фигурите на говорот, но тоа подразбира вистинска слобода, додека симулираната слобода поскоро би ја вброиле меѓу фигурите на мислата. Со привидна слобода на говорот говорникот се служи кога се обраќа некому кој е на повисока положба, со поголем авторитет, помоќен, кога на поинаков начин не може или не смее да ги искаже своите ставови. На пример¹³⁰:

"Откако почна војната, Кајсаре, и кога во голем дел беше завршена, јас свесно и по своја волја, непринудуван од никаква сила, се придружив кон војската собрана за да се бори против тебе." ("*...suscepto bello, Caesar, gesto etiam ex parte magna, nulla vi coactus, iudicio ac voluntate ad ea arma profectus sum, quae erant sumpta contra te.*") - за ова признание Кикерон претходно се оградил со ласкање кон Кајсар: "Гледај колкав е сјајот на твојата слобода и мудрост кон мене" ("*Vide quanta lux liberalitatis et sapientiae tuae mihi...*"). Овој извадок сосема правилно го "прочитал" и Квинтилијан¹³¹, па вели: "Тој (Кикерон) не се грижеше само за доброто на Лигариј, туку и не можеше да најде подобар начин да ја восплаќа благоста на победникот. Во оваа реченица, пак, *Што друго беше наша цел, Тубероне, ако не, да ја восплаќнемо моќта која штој сега ја поседува?* со восхитувачка вештина ја претставува како добра каузата и на едната и на другата страна и со тоа стекнува заслуги за оној чија положба е незавидна." ("*Non solum ad utilitatem Ligarii respicit, sed magis laudare victoris clementiam non potest. In illa vero sententia, Quid autem aliud egimus, Tubero, nisi ut, quod hic potest, nos possemus? admirabiliter utriusque partis facit bonam causam; sed hoc eum demeretur, cuius mala fuerat.*")¹³².

На места, ваквата "слобода" служи за да му се упати на владетелот прекор. Во следниот извадок тој прекор се однесува на *clementia Caesaris*: "Гледај, Кајсаре, каква слобода или поскоро дрскост, ни дава нам твојата

¹³⁰ *ibidem*, III, 7.

¹³¹ *Inst. orat.* IX, II, 28.

¹³² *Pro Lig.*, IV, 10.

добрина" ("vide quid licentiae, Caesar, nobis tua liberalitas det vel potius audaciae")¹³³. Овде острицата е содржана во клучниот израз *licentia vel audacia*, што треба да значи дека Кајсаровата некритична благост ги поттикнува противниците на претерувања. Ова имплицитно тврдење, веројатно, имало за цел да предизвика негодување кај приврзаниците на Кајсар.

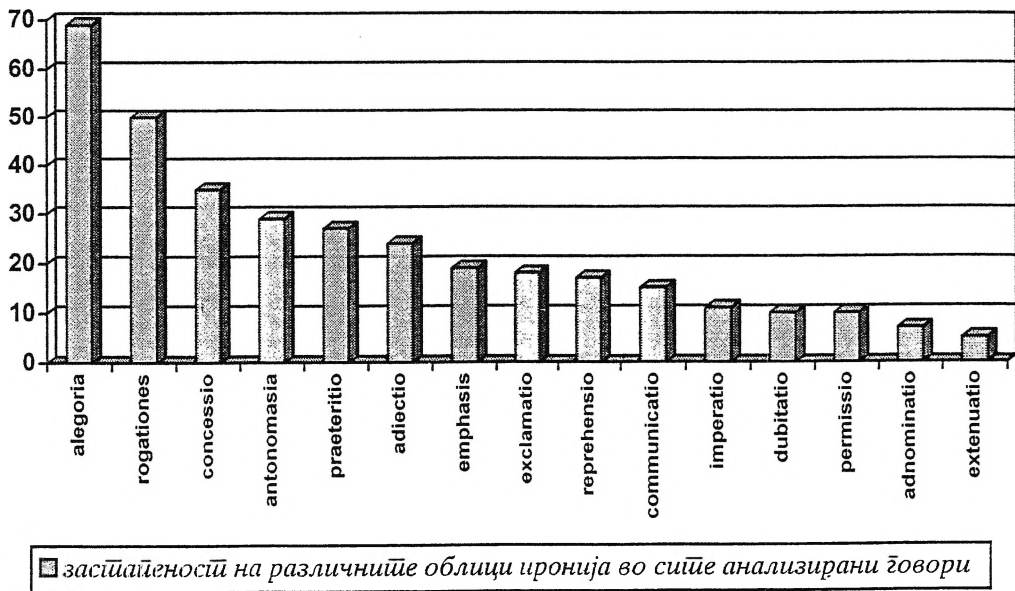
Покрај споменатите средства за потенцирање на контекстуалната иронија, Кикерон во овие говори користел и други стилски средства, меѓу кои имало и такви кои исто така спаѓаат во арсеналот на реторичките фигури. Такви се, на пример, успешните алитерации (*fretus fortasse familiaritate*), литоти (*non mediocri cupiditate*), хомотелеутички контрасти (*Varus imperium se habere dicebat, fascis certe habebat.*).

Но, можеби, уште попродуктивен е вештиот избор на лексиката - бројните двосмислености, алузии и игри на зборови. Неспорен бисер во оваа смисла е синтагмата: "*sed quaero: quis putat esse crimen fuisse in Africa?*" ("Но, јас прашувам: кој мисли дека е престап да се биде во Африка?"). Овде Кикерон ја искористил играта со буквалното значење на *in Africa fuisse*, бидејќи - се разбира - не е никаков престап да се престојува во Африка. Додека вистинското значење е дека Лигариј престојувал во Африка како противник на Кајсар.

Двојната смисла на зборовите игра важна улога и во оваа, навидум, ласкава забелешка за милосрдието на Кајсар: "Можеби случајот бара подолг говор, но твојата природа, сигурно, бара покус." ("*longiorem orationem causa forsitan postulet, tua certe natura brevior*"). Секако е комплимент да се каже дека заради докажаната благост на владетелот не се потребни многу зборови за ослободување на обвинетиот, но од друга страна, истиот исказ може да алудира на нетрпеливоста и неблагородноста на Кајсар.

¹³³ *ibidem*, VIII, 23.

На крајот, можеме да заклучиме дека Кикерон во *Говориите иронијав* Вер, *Катилинарија* и во *Кајсаријанскиите говори* најчесто ја применувал иронијата - алегорија, која е застапена со 69 од вкупно 350 издвоени примери на иронија. И реторичките прашања (rogatio, interrogatio, ficta rogatio) се една од омилените форми за постигнување ироничен ефект: на нив отпаѓа една седмина или 14% од сите искази кои содржат иронија. Забележителен е и бројот на примери во кои ироничниот сигнал се пренесува во облик на "допуштање" (35) или "испуштање" (27). Според застапеноста, понатаму, следат примерите на: adiectio (24), emphasis (19), exclamatio (18) и така натаму, што јасно може да се види од следнава табела.

IV. 4. ЈАЗИЧНИ СРЕДСТВА ЗА РЕАЛИЗАЦИЈА НА ИРОНИЈА

За да добиеме една сеопфатна слика за начините, моделите и средствата кои учествуваат во создавањето иронична смисла, неопходно е, покрај анализата на стилските техники, да ги разгледаме и јазичните механизми кои овозможуваат ваков силистички потфат. Овде, под иронична смисла ја подразбираме иронијата како резултат создаден од рамноправни чинители: фигуративен начин на изразување и редица јазични средства од различни рамништа. Проучувањето на јазичните средства и механизми за актуелизација на ироничната смисла го изискува и релационата природа на иронијата. Нејзината зависност од успешната комуникација меѓу авторот (говорникот) - ироничар и слушателот - раципиент на ироничниот сигнал, неизбежно не упатува да се позанимаваме и со средството на таа комуникација - јазикот. Веќе се уверивме дека на иронијата не можеме да гледаме само како на антифраза, противречие. Очигледно е дека во нејзините посложените форми на зборовите им се припишуваат не секогаш директно спротивни значења, туку цела гама од значења, кои во сознанието на читателот / слушателот продираат како резултат на корелацијата меѓу семантичката вредност на зборот и текстовната ситуација. Во науката се укажуваше на постоење на 'иронија - лајт мотив' (leit-motiv irony)¹³⁴, се правеа обиди таа да се набљудува како 'начин на организација на дискурсот'¹³⁵, укажувајќи на тој начин дека иронија може да постои не само во одделни реченици, туку и во цел текст. Разнообразноста на видовите, облиците и нијансите во кои се јавува иронијата, ни овозможува, или, подобро речено - не принудува да ги поделиме јазичните средства за нејзина реализација на три рамништа: лексичко, синтаксичко и текстуално.

¹³⁴ Muecke D., op. cit. s.77.

IV. 4. 1. Лексичко ниво

Лексичките средства за реализација на иронија можат да се поделат на групи според структурните особености на моделите во чии што рамки се одвива актуелизацијата на иронијата. Некои од нив се вклопуваат во постарото, предкикероновско сфаќање на иронијата како употреба на зборови во смисла спротивна на нивното буквално значење со цел да се предизвика смеа. Но, правопрпорционално со усложнувањето на планот на изразување (употреба на полисемантички зборови, изрази - клишеа), се усложнува и обемот на поимите изразени со директните и преносните значења на лексичките единици и сега, веќе, преносното значење не е секогаш спротивно на директното, односот меѓу нив е далеку посложен и не можеме да го сведеме на антифраза. Новото, стилистичко, значење носи во себе нијанси на емоционално, оценувачко и експресивно.

Сосема е логично, а и примерите ексцерпирани од обработуваните говори на Кикерон тоа го потврдуваат, што средствата или механизмите од ова ниво, речиси секогаш се среќаваат во случаите на иронија - троп или иронија - фигура на зборот. Велиме - сосема логично - затоа што во овие случаи, како што веќе се уверивме, промената на смислата се содржи во промената на значењето на зборот (*in dicto*). Зборот, а не содржината, е носител на ироничниот сигнал, иако тој речиси секогаш се рефлектира врз целата реченица.

- реализација на иронична модалност со одделен збор

Наједноставениот механизам за реализација на иронија функционира кога иронијата се манифестира преку само еден одделен збор. Во анализираните Кикеронови говори овој модел е присутен и забележуваме дека тој збор најчесто е придавка или прилог, а многу поретко - глагол или именка. Поголемиот број од ваквите примери се вклопуваат во дефиницијата да се

¹³⁵ Allemann, B., op. cit., s. 389.

укори со пофалба' (blame by praise) или 'нешто лошо да се нарече со убав збор' и се реализираат со употреба на збор чија вообичаена семантичка вредност е афирмативна, додека новосоздаденото, преносно значење е негативно, одречно (amicus, patronus). Истиот механизам може да функционира и со збор чие вообичаено значење не мора да биде афирмативно, туку едноставно - неутрално. Во тој случај новосоздаденото, иронично значење се создава под влијание на критично - оценувачкиот однос на говорникот и според тоа може да добие и извесна емоционална обоеност (praetor, consul...). При тоа, вообичаеното значење на зборот се повлекува, отстапува во втор план, но не исчезнува. Кога би исчезнало, би ја снемало основата врз која изникнува новосоздаденото, преносно значење.

За илустрација ќе наведеме неколку примери во кои ја среќаваме именката како јазично средство за реализација на иронична модалност:

- *In Verr. V, I, 2: nomen;*
- *In Verr. V, XVII, 44: praeda...praeda;*
- *In Catil. I, IV, 9: consul.*

Во следниве примери придавката се јавува како средство за постигнување иронична смисла:

- *In Verr. IV, XXIV, 54: quanti...quanti...quanti...quanti;*
- *In Verr. V, I, 4: felix;*
- *In Verr. V, XLIV, 117: humanum...usitatum;*
- *Pro Lig. VI, 19: par...par;*

Особено ефектни се случаите кога со игра на зборови (именки) или со деминутиви и суперлативи (од придавки, но и од именки) иронијата повеќекратно се засилува: *reum / rem; everriculum / Verres; amicissimus; praestantissimus; permodestus* i други.

Од прилозите, како носители на ироничен сигнал ги среќаваме - videlicet, prope, nimirum, sane, nempe:

- *In Verr. IV, XLI, 89 i In Catil. II, VI, 12: videlicet;*
- *In Verr. IV, LVII, 126: prope;*
- *In Verr. IV, LVII, 126: nimirum;*

- *In Verr.* IV, LXVII, 150: *sane*;
- *In Verr.* V, XLVII, 125 i *Pro Lig.* VI, 19: *nempe*.

Глаголите релативно ретко се јавуваат како лексичко средство за изразување иронија, но и меѓу овие ретки примери има интересно употребени глаголски форми, како на пример:

- *In Verr.* IV, XII, 27: *oblitus es*;
- *In Verr.* IV, XVI, 36: *emeris...emeris*;
- *In Verr.* IV, XX, 43: *emit...non abstulit* и *credo*.

-реализација на иронична̄а модално̄с̄и со одделен зборовен израз (фраза)

Ова е структурно посложен начин за реализација на иронична смисла и понекогаш бара да ги издвоиме овие изрази, да ги разгледуваме самостојно, а не во состав на реченицата. По дефиниција, ваквите одделни изрази најчесто се во атрибутивна функција, па според тоа, најчесто се состојат од именка и придавка.¹³⁶ По својата природа атрибутивните изрази содржат субјективна компонента во нивното значење и се особено погодни за директно или индиректно изразување на ставот, односот, оценката на говорникот. При тоа, семантиката на именката е од второстепено значење, бидејќи таа го означува предметот на иронијата, додека акцентот е главно на придавката, која го носи ироничниот сигнал. Најхарактеристични примери за употреба на фраза од типот 'именка+придавка' наоѓаме во:

- *In Verr.* IV, XXIII, 51: *praetor laboriosus et diligens*;
- *In Verr.* V, I, 1: *vigilantia singulari*;
- *In Verr.* V, X, 26: *bonus imperator*;
- *In Catil.* II, VI, 12: *homo...timidus*;
- *In Catil.* II, XI, 24: *tam praeclaras copias*;
- *Pro Lig.* III, 7: *quanta lux*.

Кај Кикерон, покрај овој модел на атрибутивен израз, уште почесто среќаваме примери од типот 'заменка + именка' или

¹³⁶ Паходня, С. И., *Языковые виды и средства реализации иронии*. Киев, 1989, с. 15.

‘заменка+придавка+именка’. Заменката може да биде показна (демонстративна), присвојна (посесивна), неопределена. Интересно е што заменката во овие случаи игра многу важна улога. Забележуваме дека Кикерон особено често ја користел комбинацијата на показна заменка со именка и показна заменка со придавка (и именка) и таа, по сè изгледа, била негов омилен начин за изразување на својот омаловажувачки однос или став кон противникот. Уште повеќе, на одредени места, ова средство демонстрира длабок презир, индигнација.

- *In Verr. I, IV, 13: iste homo;*
- *Pro Lig. III, 7: liberalitatis et sapientiae tuae;*
- *In Catil. I, I, 2: nos...fortes viri;*
- *In Verr. I, IX, 24: iste homo potens;*
- *In Verr. IV, II, 4: istum hominem ingeniosum et intellegendem;*

Изразувањето иронија со помош на средствата од лексичко ниво е непосредно поврзано со експресивната и емоционално-оценувачката употреба на јазичните единици. Во основата на ваквата употреба се наоѓа принципот на семантичка двојност, која создава директно (вообичаено) и преносно (иронично) значење. Во повеќето примери на иронија помеѓу овие две значења се јавува однос на несовпаѓање, противречност или имплицитна оценувачка модалност (по правило - негативна).

Во најголемиот број случаи во кои се употребени јазичните средства од лексичко ниво станува збор за иронија во облик на **alegoria** (во поедноставните нејзини форми - средство е зборот, а во посложените - фраза); **exclamatio** (и во овие случаи се работи за еден вид алегорично восклицување); **adiectio** или **antonomasia**.

IV. 4. 2. Синтаксичко ниво

Напуштајќи го лексичкото ниво, преминуваме на повисоко рамниште, на рамниште на текст, кое во нашата анализа веќе ја воведува и категоријата - интертекстуалност, поради фактот што декодирањето на посложените облици на иронија и на механизмите за нивна реализација подразбира осознавање на контекстот, но и на некои вон-текстуални предзнаења (историски, митолошки, познавање на некои други, претходни текстови).

На иронијата како синтаксички вообличен исказ сеуште не ѝ е посветено доволно внимание. До сега се истражуваа дополнителните значења, најчесто спротивставени на вистинските значења на лексичките единици, додека смислата на речениците со кои тие се предаваат, како лексички единици - организирани на одреден начин, останаа надвор од сферите на интересирање на научниците.¹³⁷ Се забораваше целта, која секогаш се реализира со ироничниот исказ: да се искаже своето негативно мислење (однос) кон одредени појави и тоа по посреден пат, така што модалноста на исказот да остане прикриена. Вака сложена комуникациска задача не може да се исполни само со средства на лексичко рамниште. Потребата да се изрази иронија предизвикала утврдена форма на изразување, а тоа говори за повторливоста на комуникациската задача, но и за тоа дека синтаксичката конструкција што често се употребува за остварување на одредена комуникациска задача добива статус на типична форма на комуникација.

Според досегашните истражувања, може да се одделат редица синтаксички модели, кои се најчесто употребувани за реализација на иронијата. Меѓу нив има и такви што ѝ припаѓаат на т. н. афективна или емоционална синтакса.¹³⁸ Проучувањето на синтаксичките конструкции,

¹³⁷ *ibidem*, 32.

¹³⁸ К. А. Долинин: "Синтаксичките конструкции, кои изразуваат емоции, без оглед на природата на тие емоции, се исти и се употребуваат и за изразување на одобрување и на осудување, гнев, радост, страв, восхит... Оттука произлегува дека на овие синтаксички конструкции им е својствена емоционална обоеност..."

неизбежно, се повеќе не воведува во областа на текстот. Мораме, уште повеќе одошто кога говориме за лексичкото ниво, да излезме од конкретната реченица или израз и да ги погледнеме врските меѓу реченицата и општата ситуација во текстот, бидејќи без тоа не е можно да се согледа и опише иронијата во потполност. Со иста ваква потреба бевме соочени при разгледувањето на облиците на иронија - фигура на мислата, па ова укажува на конгруенција на оваа категорија фигури со средствата од синтаксичко ниво.

-транспозиција на синтаксички конструкции

Транспозицијата на синтаксички конструкции се смета за најчесто застапено синтаксичко средство за создавање иронија.¹³⁹ И во говорите на Кикерон ова средство се јавува во зачудувачки голем број варијанти, но сепак оние најчестите можеме да ги поделиме во неколку видови:

I Транспозиција на потврдна реченица (афирмативна и по форма и по значење) во одречна (негирана). Овој модел на транспозиција, несомнено, не враќа на основниот и најстар облик на иронија - антифраза и се гради врз истиот принцип, односно, претставува израз на неодобрување на нешто преку прифаќање или пофалба. Сосема очекувано, ова синтаксичко средство Кикерон го користи во поразвиените форми на **alegoria**, потоа, во повеќето извадоци кои содржат **concessio**, како и во некои примери на **permissio**.

- *In Verr. IV, V, 10: Sic agam: si quid venale habuit Heius, si id quanti aestimabat tanti vendidit, desino quaerere cur emeris.* ("Вака ќе направам: ако Хеј сакал да продаде нешто и ако ја постигнал одредената цена, ќе престанам да прашувам зошто си ги купил.");
- *In Verr. IV, XX, 43: Credo... Est tanti* ("Верувам... Сигурно има такви.");

¹³⁹ Походня, op. cit., s. 33.

- *In Verr. IV, XXXVII, 81: Segestanorum iniuriae neglegantur.* ("Нека се занемарат неправдите кох Сегестјаните");
- *In Verr. V, I, 4: Sit fur, sit sacrilegus, sit flagitiorum omnium vitiorumque princeps; at est bonus imperator, at felix, et ad dubia rei publicae tempora reservandus.* ("Нека е и крадец, нека е безбожник, нека е прв во сите престапи и пороци, но тој е добар војсководец, тој има среќна звезда и треба да се сочува за лоши времиња за државата.");
- *In Catil. I, XI, 28: Praeclaram vero populo Romano refers gratiam.* ("Навистина со голема благодарност му возвраќаш на римскиот народ.").

II Кај Кикерон бележиме и транспозиции на одречни во потврдни реченици и тоа во поголем број примери, што до некаде изненадува, бидејќи во литературата ваквиот вид транспозиција е многу поретко застапен во однос на првиот тип. Овој модел на транспозиција е особено впечатлив како, впрочем, и повеќето примери на **praeteritio** - во кои најчесто и го среќаваме. Еве некои од нив:

- *In Verr. IV, I, 1: ego quo nomine appellem nescio* ("Јас не знам со какво име да го наречам");
- *In Verr. IV, XX, 49: Neque ego nunc istius facta omnia enumerare conor neque opus est nec fieri ullo modo potest.* ("Јас не се ни обидувам да ги набројам сите негови дела, ниту има потреба, ниту тоа е можно.");
- *In Verr. V, II, 4: Non agam summo iure tecum, non dicam id quod debeam forsitan obtinere.* ("Нема да постапувам со тебе по строгоста на законите, нема да го кажам она што, можеби, треба да го кажам.");
- *In Verr. V, XVIII, 45: Noli metuere, Hortensi, ne quaeram qui licuerit aedificare navem senatori.* ("Не се плаши, Хортенсиј, нема да прашувам со кое право сенаторот си изградил брод.").

III Третиот тип транспозиција, погоден за создавање иронија, е транспозицијата на извични реченици. Овде спаѓаат и оние реченици кои

графички не се одделени со знакот извичник, но или интонацијата или употребената замена упатува на нивната природа. Транспозицијата на извични реченици е можна во две насоки: извични по форма - одречни со длабок презир по содржина; извични - пофални по форма - осудувачки и одречни по содржина, или, извични по форма - заканувачки по содржина. Сосема е јасно дека вакви транспозиции се најпогодни за актуелизирање иронија во облик на **exclamatio**:

- *In Verr. I, XIV, 42: O commemoranda iudicia praeclaramque existimationem nostri ordinis, cum sociis populi Romani iudicia de pecuniis repetundis fieri volunt, quae a maioribus nostris sociorum causa comparata sunt!* ("О, судови достоини за спомен! Колкава е славата и угледот на нашиот staleж, кога сојузниците на римскиот народ бараат судење според законот за враќање пари, закон донесен од нашите претци токму заради сојузниците!");
- *In Verr. V, XIII, 33: Di faciant ut rei militaris, ut belli mentionem facere audeas!* ("Да дадат боговите, да се се осмелиш само да ја спомнеш неговата воена служба или да спомнеш војна!");
- *In Verr. V, XLVII, 123: Multum vero haec iura profuerunt in istius imperio ac potestate!* ("Навистина многу им помогнаа тие права под власта и моќта на Вер!");
- *In Catil. II, XI, 24: O bellum magno opere pertimiscendum, cum hanc sit habiturus Catilina scortorum cohortem praetoriam!* ("О, колку треба да се плашине од оваа војна ако Катилина има ваква преторијанска кохорта!").

Сите разгледани типови и групи реченици се силно експресивни, иронијата во нив е отворена, но не ја изнесува на површина ирониската модалност - таа како и пред тоа останува во подтекстот. Можеме да заклучиме дека транспозицијата на извичните реченици остварува еден механизам на создавање кој е сосема соодветен на природата на иронијата: спротивноста (противречноста) меѓу вистинското и преносното значење на исказот создава подтекстуална субјективно-оценувачка модалност (во

дадениве случаи противречноста произлегува од несоодветноста на формата и содржината на синтаксичките конструкции).

IV Употребата на реторичките прашања претставува мошне продуктивно средство за постигнување иронична смисла. Постојат оспорувања на самата исправност на овој термин, кои се поткрепуваат со тврдење дека реторичкото прашање, всушност, и не е никакво прашање, туку едноставно - посредно експресивно средство кое се базира на интонацијата на гласот. Одговор воопшто не се очекува, не е потребен или самиот говорник си одговара на сопственото прашање. Сепак, овој термин е широко прифатен во терминологијата на теоријата на книжевноста и во стилистиката. Неговото вбројување меѓу транспонираниите синтаксички конструкции се оправдува со несовпаѓањето на прашалната форма со значењето на реченицата. Синтаксичкото значење на прашалноста во реторичките прашања, кои изразуваат иронија, е многу ослабено и е сосема споредно за неговото функционирање. Но, затоа, пак е засилено значењето на содејството меѓу говорникот и публиката. Беседникот - автор на прашањето го повикува слушателот / противникот да ја сподели со него изразената емоција или став и на тој начин го вовлекува во кругот на сопствените оценки. И во реторичките прашања механизмот на создавање иронија се заснива врз едновремената реализација на вистинското и преносното значење (односот мислено - изговорено).

Познато е дека употребата на реторичките прашања, воопшто, е една од највоочливите особености на стилот на Кикерон, па и во овие говори нивната застапеност е впечатлива. Се разбира, сите реторички прашања не содржат иронија, но понекогаш е многу тешко да се процени дали тврдењето кое го имплицира реторичкото прашање е иронично или не. Во одредени "прашања" ироничната нијанса е толку пригушена од прашалната форма, што мораме да направиме конверзија на формата за да ја "прочитаме" вистинската содржина на реченицата. Ова е нужно од проста причина што, по дефиниција, реторичките прашања не бараат информација (што би требало

да подразбира нивната форма), туку - напротив - тие искажуваат информација, тврдење, суд или став, кој е сугериран или имплициран како единствен можен одговор на поставеното прашање. Значи, за иронични можеме да ги сметаме само оние реторички прашања, чие што имплицирано тврдење (*scil.* содржина) има иронична смисла. Во анализираните говори на Кикерон реторичките прашања, како синтаксичко средство, ги сретнавме во облици на **rogatio**, **interrogatio**, **ficta rogatio** (многу ретко) и **communicatio**:

- *In Verr.* IV, LVII, 126: *Silanioni opus tam perfectum, tam elegans, tam elaboratum quisqam non modo privatus sed populus potius haberet quam homo elegantissimus atque eruditissimus, Verres?* ("Зарем ова дело на Силанион, толку совршено, толку префинето и толку грижливо изработено, би требало поскоро да го поседува било кој друг - не само поединец, туку и цел народ - а не човекот најпрефинет и најобразован - Вер?");
- *In Verr.* IV, XII, 28: *Hic tibi in mentem non venit iubere ut haec quoque refert VI milibus d se tibi vendidisse?* ("И тогаш тебе не ти падна на ум да му заповедаш да запише во книгите дека и нив ти ги продал за 6500 сестерции?");
- *In Verr.* V, XL, 105: *Quid ergo? iste homo ex eius modi civitate, adolescens nobilissimus, testis relinquetur* ("И што? Зарем тој млад човек, со толку голем углед и од таков град, да биде оставен како сведок?");
- *Pro Lig.* III, 9: *Quid enim tuus ille, Tubero, dstrictus in acie Pharsalica gladius agebat? Cuius latus ille mucro petebat? Qui sensus erat armorum tuorum? Qua tua mens? oculi? manus? ardor animi? Quid cupiebas? Quid optabas?* ("Што правеше, Тубероне, оној твој истргнат меч во битката кај Фарсала? Кон чии гради беше вперен неговиот врв? На што мислеше и за што служеа твоите оружја? Кон што беа свртени твоите мисли, очи, твоите раце и жестината на твоето срце? Што посакуваше? Кон што се стремеше?");
- *Pro Lig.* III, 7: *Apud quem igitur hoc dico?* ("Пред кого го говорам јас ова?").

Особено силен стилистички ефект имаат прашања кои следат во низа едно по друго. Тие диктираат една динамика, ритам (до кој Кикерон многу држел). На овој начин особено успешно се потенцира и мултиплицира подразбраното, иронично значење на исказот.

-Издвоени синтаксички конструкции - вметнатите реченици

Вметнатите реченици или изрази, вообичаено, имаат својство на потчинетост - по ранг, по значење - и во семантичката и во синтаксичката хиерархија на реченицата. Но, во случаите кога тие се носители на ироничната модалност, често пати истапуваат во прв план и коренито ја менуваат содржината на исказот. За иронијата е сосема несуществена нивната автосемантичност, важен е комуникацискиот аспект, бидејќи токму сплетот на основната, главна реченица и онаа вметнатата ја изнесува на површина ироничната смисла. При тоа, најчесто, основната реченица содржи информација, а вметнатата го изразува ставот на говорникот.

- *In Verr. I, III, 7: quoniam in pecunia tantum praesidium experiatur esse* ("бидејќи искусил дека парите се моќно средство за одбрана");
- *In Verr. V, X, 25: Summa illuc pertinet, ut sciatis, quoniam plura genera sunt imperatorum, ex quo genere iste sit, ne quis diutius...* ("Сé е тука, за да знаете каков војсководец е тој, бидејќи има разни војсководци, и за да не...").

Примерите од *Говориите ѝрошив Вер*, *Катилинарија* и *Кајсаријанскиите говори*, иако не се многу бројни, упатуваат на заклучок дека вметнатите синтаксички конструкции Кикерон ги сметал за јазично средство погодно за изразување иронична **alegoria**, се разбира, во нејзините поразвиени облици.

-Синтаксички конвергенции

Третата група на синтаксички средства (конвергенции) со кои се изразува иронија до некаде се разликува од претходните две (транспозиција и издвојување) по начинот на реализација. Конвергенциите се доволно распространет начин (средство) за реализација на иронија. И. В. Арнолд¹⁴⁰ диференцира два поима: "синтаксичка" и "стилистичка конвергенција". Рифатер¹⁴¹ ја дефинира стилистичката конвергенција како концентрација на неколку различни стилистички начини во определен извадок од некој текст. Под синтаксичка конвергенција се подразбира посебна синтаксичка конструкција која се состои од еден надреден збор и два или повеќе последователни елементи, кои се наоѓаат во подреден однос кон надредениот збор. Во создавањето на вакви конвергенции можат да учествуваат средства од различни јазични нивоа.

Многу често иронијата се создава со помош на синтаксички конвергенции кои се состојат од еднородни дополненија, релации, подмети, приноси, прилози:

- *In Verr. I, IV, 13: Tantum quisque habet in Sicilia quantum hominis avarissimi et libidinosissimi aut imprudentiam subterfugit aut satietati superfuit.* ("На Сицилија секому му припаѓа само она што ѝ се измолкнало на безмерната алчност и самоволие на тој човек, или затоа што го испуштил од вид или затоа што веќе бил презаситен.");
- *In Verr. IV, XXVII, 60: Venio nunc non iam ad furtum, non ad avaritiam, non ad cupiditatem, sed ad eius modi facinus in quo omnia nefaria contineri mihi atque inesse videatur.* ("Преминувам сега, веќе не на кражбата, не на алчноста, не на незаситноста, туку на таков злостор, кој ми се чини дека ги заклучил во себе сите нечесни постапки.");

¹⁴⁰ Арнолд, И. В. "Стилистика современного английского языка", *Просвещение*, 1973, с.304.

¹⁴¹ Рифатер, М., "Критерии стилистического анализа", *Новое в зарубежной лингвистике*, Москва 1980, с. 69-97.

- *Pro Lig. III, 9: Qui sensus erat armorum tuorum? Qua tua mens? oculi? manus? ardor animi?* ("На што мислеше и за што служеа твоите оружја? Кон што беа сврвени твоите мисли, очи, твоите раце и жестината на твоето срце?").

IV. 4. 3. Ниво на текст

Спроведеното истражување покажува една специфика на иронијата - нејзината реализација во текстот на овие Кикеронови говори произлегува од учеството на средства од сите три јазични рамништа: од лексичко, преку синтаксичко до текстовно. На претходните страници повеќе пати укажавме на зависноста на одделните облици иронија од микро-контекстот (на фигурата од реченицата), од макро-контекстот (на реченицата од извадокот и слично) и од мега-контекстот (од еден цел говор, или, неколку говори кои сочинуваат една целина според различни критериуми: предмет, време на одржување, адресант). Овде ќе ја подвлечеме и интертекстуалната зависност, а ќе се задржиме само на средствата што ги користел Кикерон за постигнување на иронична смисла во т.н. вертикален контекст (еден аспект на мега-контекстот), односно, контекст на еден цел говор.

Функционалната насоченост (ориентираност) на говорите на Кикерон кон постигнување на однапред определена цел е повеќе од очигледна: да се повлијае на слушателите, да се убедат во исправноста и оправданоста на сопствените ставови, да се предизвика формирање на одредено мислење или расположение, да се сугерира изрекување соодветна мерка (во судските говори). Говорникот, целесообразно, одбира и одредена стратегија, тактика, средства и механизми. Иронијата е едно од тие средства и таа мора од напред да биде планирана од говорникот - ироничар, што е сосема во склад со едно од основните својства на нејзината природа - интенционалноста. Значи, реализирањето на ироничната смисла во говорот оди по следниов редослед: интенција на авторот - конструирање соодветен контекст - создавање текст во кој иронијата е компонент на смисловната структура.

Повеќето од средствата за постигнување иронија на ниво на текст се присутни во *Кајсаријанскиите говори* на Кикерон и токму затоа ги нарековме парадигма за контекстуална иронија.

- Во нив јасно можеме да ги препознаеме лексичките повторувања: во *За Лиџариј* тоа беше clementia Caesaris, victor, error, scelus; во *За кралот Дејотариј* - iniuria, fides, amicitia, inaudita (causa, res); во сите три говори - liberalitas, constantia (Caesaris).

- Ретроспекциите се чести и тие служат за потсетување на минатите грешки (или гревови) на Кајсар, на некогашните доблесни постапки на обвинетите, на пресудните настани, битки од граѓанската војна.

- Наводите на туѓи зборови, искази, иако не се толку чести како во некои други негови говори (*Против Вер*), имаат за цел да укажат на недоследност (најчесто на Кајсар).

- Употребата на алузии и двосмислености им дава особен дух на луцидност и духовитост на овие говори, а Кикерон покажал истенчена умешност во нивниот избор.

Сите овие јазични средства се надополнуваат, го проткајуваат секој говор како нишки од основата на ткаењето и му ја даваат доминанатната нијанса на иронија. На овие потки се врзуваат останатите елементи: вообичаените фигури, лексичките и синтаксичките средства, па го имаме пред очи единственото, но повеќеслојно ткаење. Но неговата вистинска смисла, убавина и мајсторство е подзаскриено, не успеваме веднаш да го согледаме, како што, впрочем, и прилега за иронија.

V. ЕПИЛОГ

Феноменот 'иронија' со својата повеќеслојност и полисемантичност предизвикувал и предизвикува особено голем интерес од антиката сè до денес. Ваквиот интерес резултира со своевидна "историја на иронијата" и неопфатно голем број истражувања од најразлични аспекти, кои сè чини, имаат тенденција да прераснат во "иронологија". Ако се фокусираме на вербалната иронија, како специфичен начин на изразување, ќе заклучиме дека во рамките на античката литература терминот 'иронија' доживува своевидна еволуција во која неговиот третман се движи од сосема неповолен, како термин со погрдно значење, кон третман на прифатливо, па дури и препорачливо и пожелно средство за постигнување на целите на авторот. При тоа, иронијата ги задржува основните белези, карактеристични за природата на феноменот иронија. Како основни елементи на нејзината природа ги воочуваме: двојноста, дихотомноста на нивоата, перспективите и значењата; спротивставеноста, или понекогаш - противречноста на тие две нивоа, перспективи и значења; интенционалноста на ироничарот; оценувачката модалност присутна во неа; зависноста од релациите мислено - изговорено и говорник - слушател; како и неможноста да се реализира без успешно препознавање, декодирање или "правилно читање".

Во реториката, почнувајќи од реторичките прирачници на Аристотел и Анаксимен па сè до современите стилистички теории, дефинициите за иронијата варираат во помалку или повеќе цврсти рамки, ја задржуваат основната определба на која ѝ се додаваат попрецизни формулации - потенцирајќи едно или друго нејзино својство. Во главно, под реторичка иронија пред Кикерон се подразбирал начин на изразување кога говорникот мисли едно, а зборува нешто сосема спротивно, кога кажува нешто преправајќи се дека не го кажува, подбивајќи се или исмевајќи го противникот (соговорникот), предизвикувајќи гнев или смеа кај слушателите. Кај сите постари реторичари, во традиционалните определби за иронијата,

евидентно е влијанието на Сократовата иронија, но Кикерон прв прави јасна дистинкција помеѓу иронијата како став, начин на однесување на говорникот и иронијата како реторичка категорија. За образец на иронија како животен став и начин на држење ја посочува Сократовата и иронијата на Скипион Ајмилијан. Одликите на Сократовото однесување кои Кикерон ги издвојува се: прикривање на сопственото мислење, омаловажување на сопственото знаење, и наспроти тоа - уважување на "знаењето" и "мудроста" на соговорникот. Што се однесува до дефиницијата на реторичката иронија, Кикерон во неа внесува едно ново и значајно проширување со определбата дека иронијата не значи само да се каже нешто спротивно на она што се мисли, туку може да значи и да се каже нешто друго (што не мора да биде директно спротивно на мисленото). Ваквата иронија Кикерон ја нарекува *urbana dissimulatio* (истенчен вид иронија). Овие дополнувања се инкорпорирале во дефиницијата на реторичката иронија и станале нејзин составен дел во сите подоцнежни реторички учебници (на прво место во Квинтилијановиот *Образование на говорниците*). Една од основните определби на иронијата како алегорија, која се утврдила во традиционалните теоретски расправи, е и онаа како начин "да се укори со (привидна) пофалба и да се пофали со (привиден) укор" или "нешто лошо да се нарече со убав збор".

Неспорна новина се и латинските термини кои Кикерон ги вовел во терминологијата врзана за поимот иронија, а која до тогаш била претежно грчка - преземена или, поретко, адаптирана за латинскиот јазик. Латинските термини на кои Кикерон им доделил специфично, реторичко значење и ги прикрепил за феноменот на иронијата се: *simulatio*, *dissimulatio*, *urbanitas*, *inversio verborum*, *extenuatio*, *illusio*. Од нив, најинтригантни во однос на семантичката валентност се поимите *simulatio* и *dissimulatio* (и нивните глаголски пандани *simulare* и *dissimulare*). Врз основа на анализите на сите одделни случаи каде што Кикерон ги употребил овие термини¹, како и врз

¹ Во неговите реторички (и поретко - во философските) расправи *За говорниците*, *Бруи* и *Говорник*.

основа на споредбите со подоцнежните експликации и коментари за нив кај Квинтилијан, сметаме дека под *simulatio* треба да се подразбира иронија како начин на однесување, како вид *prospoiesis*, а како најсоодветен начин да се пренесе ова значење во македонскиот јазик го предлагаме преводот со 'преправање'. *Dissimulatio*, пак, треба да ја подразбира токму реторичката иронија, односно, иронијата како специфичен начин на изразување, како реторичка *schema* или стилска фигура. Таа е 'прикривање'² на сопственото мислење, со искажување друго (понекогаш спротивно) мислење, со привидно незнаење или недоумица. Значи, таа е дискурзивна тактика, при која говорникот се служи со различни средства да го "прикрие" вистинското мислење, но истовремено, тоа прикривање да биде (повеќе или помалку) транспарентно, за да се навести, за да се насре и вистинската смисла на исказот. Токму тие средства, начини на "прикривање" на вистинското значење на исказот се видовите реторичка иронија. Затоа сметаме дека е погрешно мислењето според кое *simulatio* и *dissimulatio* се термини со кои Кикерон сакал да ги означат основните два вида иронија. Поскоро би рекле дека тие ги означуваат двата основни појавни модалитети на иронијата, затоа што можеме да се увериме дека тие меѓусебно не се исклучуваат, односно, сведувањето на иронијата на начин на изразување во реторичка смисла, не ја исклучува можноста на неа да се гледа и пошироко - како на определен животен став на човекот кој се служи со таков начин на изразување. Од тука произлегува дека *simulatio*, во извесна смисла, е за нијанса поопшт поим од *dissimulatio*.

Во секој случај, иронијата како специфичен начин на изразување, а особено како едно од најефикасните средства за предизвикување емоции, е поприфатлива за Римјаните, па по сè изгледа - и за самиот Кикерон, одошто иронијата како начин на однесување. Ваквата иронија, како *prospoiesis* - *simulatio*, е неспоива со римскиот дух и со идеалот на *vir bonus*.

² Преводот на *dissimulatio* со прикривање, не соодветствува сосема од структурно - морфолошки аспект, но по однос на семантичката валентност на оригиналот, сметаме дека е најдобро можно решение.

Се покажа дека определувањето (типологизацијата) на видовите иронија е многу сложено прашање и дека за него не постои согласност или единствен став ниту во традиционалната, ниту во современата реторика. Имено, иронијата некогаш се вбројува меѓу тропите, некогаш меѓу фигурите на зборот (говорот), а друг пат меѓу фигурите на мислата. Во реторичките дела на Кикерон иронијата секогаш им припаѓа на фигурите на мислата, но неговите говори го демантираат, бидејќи во нив среќаваме забележителен број примери на иронија - фигура на зборот или, поретко, иронија - троп. Но, сметаме дека инсистирањето на некоја строга дистинкција меѓу овие категории не е сосема неопходна, додека многу посуштествено е прашањето за начинот на функционирање на иронијата во говорот, па затоа сметаме дека за видови иронија треба да се сметаат средствата со кои се постигнува ироничниот ефект, начините на кои се пренесува ироничниот сигнал.

Употребата на иронијата во говорот Кикерон ја смета за целисходна при предизвикување чувства кај слушателите, значи во рамките на *ethos* и *pathos*, што понатаму треба да води кон придобивање на наклоноста на аудиториумот и создавање расположение поволно за остварување на однапред определената цел на говорникот. Во рамките на теоријата за смешното (познатиот екскурс во дијалогот *За говорниците*) тој повеќекратно ја подвлекува токму полезноста на шегите, досетките и иронијата како средство со кое најуспешно може да се повлијае на мислењето на слушателите, да се придобие нивната наклоност, да се убедат во оправданоста и исправноста на каузата на говорникот. И овде Кикерон ја покажал својата грижа за чистотата на латинскиот јазик (*Latinitas*), воведувајќи нови, латински термини со специфично, реторичко значење: *facetiae*, *dicacitas*, *lepos*, *cavillatio*.

Можеме да заклучиме дека според функцијата на иронијата во одделен говор треба да се изберат и средствата за нејзино остварување, нејзините модалитети, облици, видови, или - поточно речено - *modus operandi* на говорникот ироничар. Бројноста и разновидноста на облиците иронија во говорништвото на Кикерон овозможува да ги почувствуваме сите нијанси на нејзиниот интензитет, да ги споредиме теоретските напатствија за нејзината

употреба со практичната примена во беседите на овој голем психагог. Ваквата споредба не е воопшто едноставна и покажува дека не можат секогаш да се направат цврсти рамки и да се изведат аксиоматски заклучоци.

Во говорите на Кикерон функцијата на употребената иронија и изборот на средствата за постигнување ироничен ефект покажуваат зависност од природата на самиот предметот и од стилот на беседата. Имено, природата (родот или видот) на говорот (*genus iudiciale*, *genus deliberativum*, *genus demonstrativum*) е помалку или повеќе определувачки фактор и за стилот на говорот, кој како што знаеме може да биде едноставен (*tenue*), умерен или среден (*medium*) и возвишен (*grande*), меѓутоа многу често еден ист говор според одредени елементи може да се нарече судски, а според други - исто толку оправдано - може да спаѓа во редот на советодавните, делиберативни или пофалните, епидеиктички говори. Од друга страна во серија говори по еден ист предмет може да се забележи мешање на различни стилови: од разгледуваните говори како типично судски можеме да ги сметаме *Говориите Њројив Вер*, но стилот не е воедначен во сите говори од оваа серија, како што во *Катилинарија* третиот говор се издвојува од останатите три со својот возвишен и патетичен тон. Исто така, и во еден ист говор може да забележиме промена на стилот како што е случај со *Првиот говор Њројив Катилина. Кајсаријаниите*, пак, по многу свои формални карактеристики се сметаа за образец на демонстративни говори, додека некои други нивни, суштествени елементи, поскоро ги вбројуваат меѓу судските. Сепак, истражувањето недвосмислено покажува дека судските говори со нивниот, по правило, едноставен стил содржат најголем број примери на иронија, односно дека едноставниот стил (и кога е применет во говори од другите два рода) е најпогоден и во него иронијата се употребува најчесто и најслободно. Но во оние говори или нивни делови кои го заслужуваат името "сериозен дискурс", кои се одржани или напишани со возвишен стил, ироничните искази се во ограничен број или сосема отсуствуваат, како во споменатиот *Третиот говор Њројив Катилина*. Иронијата е ретка и во оние делови од говорите кои содржат описи на историски настани, географски дигресији или екскурси кои

се однесуваат на доблестите и обичаите на претците и на славни личности од минатото.

Од традиционално прифатените пет или шест делови на говорот, овде ја разгледаваме употребата на иронијата во оние - кои се вообичаени за речисите говори: exordium, narratio (argumentatio и confutatio) и peroratio. Иронијата, по правило, е ретко застапена во exordium, согласно со учењето на Кикерон за уводниот дел на говорот (*De orat.* II, 320 и *Orat.* 50, 124), но се уверивме дека Кикерон си дозволува отстапувања од теоретските постулати, па прави ефектно иронично "отворање" во *Првиот говор против Катулина*, со директно обраќање кон водачот на заговорот.

Ограничената застапеност на иронија во завршницата на говорот - peroratio - е сосема разбирлива со оглед на целите на овој дел од говорот, во кој треба да се изведат заклучоци од претходно изнесените аргументи или докази и да се поттикнат емоциите кај публиката (најчесто сожалување кон клиентот, но неретко и гнев или индигнација кон противникот). Стилот во овој дел од говорот треба да се одликува со особена живост и смелост. Затоа во него, речиси воопшто, нема место за иронија, како што можевме да се увериме при анализата на *Четвртиот Катулиналин* и последните страници од петтата книга во второто обраќање *Против Вер*. Но, одредени околности можат да го оправдаат отстапувањето од возвишениот стил во завршното обраќање, како во говорите *За Маркел*, *За Лициниј* и *За кралот Дејотариј*.

Различните облици иронија се најбројни во средишниот дел на говорите, односно во narratio, или уште поточно во argumentatio. Иако за овој дел е сосема вообичаено преплетување на различните стилови, сепак преовладува едноставниот, низок стил. Кикерон и во врска со ова ќе ја потенцира зависноста од природата на предметот (*Orat.* 124): ако тој се однесува на вообичаени, општи прашања, говорникот за argumentatio ќе го одбере genus tenue; ако характерот на беседата дозволува демонстрација на врвно красноречие, беседникот ќе прибегне кон средства карактеристични за genus grande или genus medium. Па така, обвинувањето за изнудување поднесено против Вер, бизарноста на неговите престапи (колку и да се тие

"нечуени" и "незамисливи") ќе се покажат како предмет особено погоден за иронични тврдења, прашања и исчудувања. Исто така и изложувањето на аргументацијата во вториот и дел од четвртиот говор *Пројив Кайилина*, како и речиси целите беседи во кои се обраќа на Кајсар - *За Маркел*, *За Лиџариј* и *За кралој Дејотариј*, се места на кои доаѓа до полн израз Кикеровата склоност кон иронизирање.

Што се однесува до застапеноста на одделни видови иронија, анализата покажува дека во сите говори, речиси без исклучок, релативно изедначен е бројот на примерите кои содржат иронија-троп или фигура на зборот и оние кои содржат облици на иронија-dissimulatio, додека четирикратно помал³ е бројот на примерите кои содржат облици на иронија-simulatio. Овој сооднос секако ја потврдува тезата дека Кикерон за именување на реторичката иронија го наменил токму терминот dissimulatio, а не simulatio. Ако кон ова го додадеме и податокот дека голем процент (над 40%) од примерите на иронија-троп/фигура на зборот отпаѓа на alegoria (чии што поразвиени форми веќе се уверивме дека преоѓаат во фигури на мислата), а таа, по дефиниција, е вид dissimulatio - тогаш не останува воопшто место за сомневање во исправноста на тезата.

Сумираните бројки од табелите јасно укажуваат дека убедливо најзастапен облик иронија е алегоријата (69) и тоа од наједноставните и најкуси нејзини форми (‘нешто лошо да се нарече со убав збор’) до развиени алегорични искази кои се протегаат во повеќе редови (најчесто од типот ‘да се укори со пофалба’). Овие податоци го сугерираат и заклучокот дека Кикерон најчесто посегнува по најстариот и најпознатиот вид иронија кој кореспондира со традиционалното сфаќање на иронијата како антифраза, но истиот значително го развива, дополнува и збогатува. Ова во извесна смисла противречи на неговиот став од реторичките дијалози дека алегоријата им припаѓа на фигурите на зборот, бидејќи иронијата-алегорија во поголемиот

³ Овој сооднос се однесува на просекот од сите десет разгледани говори, додека во одделни говори тој варира, па на пример во *Кайилинарија* изнесува 45 примери на dissimulatio - наспроти 2 на simulatio.

број примери од самите беседи поседува таков интензитет на ироничен сигнал што се пренесува и ја обојува целата мисла.

Реторичките прашања се исклучително бројни во сите разгледани Кикеронови говори, но голем дел од нив не содржат иронија. Оние со ироничен карактер (*rogatio*, *interrogatio* и *ficta rogatio*) се педесетина на број, што сепак претставува голем процент од вкупниот број примери на иронија (една седмина или 14%). Нивната употреба му дава особена динамичност на говорот, а ефектот се засилува кога прашањата се редат во низа од по неколку, што Кикерон често го прави.

Забележителен е и процентот (35 примери, или, приближно 10%) на иронични допуштања (*concessiones*). Во сите реченици, во кои Кикерон допушта дека неговиот опонент (предмет на иронијата) има некои позитивни особини или направил некои дела достоинствени за почит, всушност има за цел да ги спротистави и со нив да ги потенцира оние негативните, кои заслужуваат осуда или презир. Со иста цел ги користи и бројните (27) "испуштања" (*praeteritio*) - со највата дека преминува преку нешто, дека не спомнува, дека нема да зборува, всушност уште повеќе го свртува вниманието на слушателите кон "испуштеното". Овие фигури се едни од полесно препознатливите бидејќи секогаш почнуваат со глаголите *praetereo*, *omitto*, *non dicam*, *praetermitto*, *relinquam* и слични на нив.

Се уверивме дека честа и извонредно ефектна е и употребата на фигурите како *adiectio* (24), *emphasis* (19), *exclamatio* (18), *reprehensio* (17) и други.

Истражувањето на јазичните средства, кои ги корител Кикерон за реализација на иронична смисла, покажа дека во голема мерка може да се воспостави законитост во поврзаноста на одделни фигури со соодветни јазични механизми. При тоа станува јасно дека Кикерон се ползувал, речиси подеднакво, со јазични средства од сите рамништа - лексичко, синтаксичко и текстуално. Средствата од лексичкото ниво соодветствуваат за реализација на покусите и поедноставни облици иронија, главно од категоријата тропи и фигури на зборот, каде што промената на директната смисла во иронична се

содржи во промената на директното во преносно значење на зборот (*in dicto*): *alegoria*, *exclamatio*, *adiectio* и *antonomasia*. Како најчесто средство (и наједноставен механизам) од ова ниво ги среќаваме одделните зборови: именки, придавки (особено продуктивни се покажуваат суперлативите) и прилози, а многу поретко глаголи. Структурно посложен механизам, кој нуди и повеќе можности, е реализација на иронична модалност со одреден израз - фраза, а во Кикероновите говори чести се ваквите изрази од типот 'именка+придавка', 'заменка+именка', но најчести и воедно најречити се комбинациите на 'заменка+именка+придавка'. Како една специфична авторска особеност ќе ја истакнеме Кикероновата наклонетост кон употребата на показните заменки (самостојни или придружени од именка и придавка), најчесто *iste* и *ille*, за изразување на омаловажувачки однос, презир или индигнација кон противникот.

Сложеноста на комуникациската задача при посложени иронични фигури (да се искаже мислење, најчесто негативно, така што модалноста на исказот да остане прикриена) подразбира и посложени средства, синтаксички механизми за нејзино исполнување. Кикерон се ползувал со зачудувачки голем број варијанти на транспонирани и издвоени синтаксички конструкции, како и со синтаксички конвергенции. Најчести се транспозициите на потврдни во одречни реченици и овој механизам очигледно одговара за реализација на иронија од типот на поразвиена алегорија, *concessio* и, понекогаш, *permissio*. Во повеќето извадоци кои содржат *praeteritio* или *dubitatio* Кикерон се решил за транспозиции на одречни во потврдни реченици. Несовпаѓањето на прашалната форма со исказното значење кај реторичките прашања претставува одделен вид транспозиција присутна како средство за изразување на тешко препознатливата иронична модалност во фигурите како *rogatio*, *interrogatio*, *communicatio* и, поретко - *ficta rogatio*. Вметнатите реченици, како издвоена синтаксичка конструкција, се релативно помалку застапени и очигледно е дека тие соодветствуваат за реализација на поразвиени форми на иронична алегорија. Синтаксичките конвергенции, пак, се најпогодни во оние делови од говорите кои содржат стилистички конвергенции, а се уверивме

дека Кикерон многу често, за постигнување на посилен впечаток, во еден исказ концентрира повеќе фигури, кои меѓусебно се испреплетуваат.

Јазичните средства за реализација на иронична модалност на ниво на текст се комбинираат и надополнуваат со средствата од лексичко и синтаксичко ниво во сите разгледувани Кикеронови беседи, но тие се највпечатливи во *Кајсаријаниите* и тоа како: лексички повторувања, ретроспекции, наводи на туѓи зборови и употреба на алузии и двосмислености.

Со споредба на иронијата присутна во *Говориите против Вер*, во *Кајшилиналија* и во *Кајсаријанските говори* доаѓаме до заклучок дека во беседите од почетниот период на својата кариера Кикерон покажал поголема духовитост, разновидност и разиграност - сосема во склад со неговите теоретски сфаќања за иронијата изнесени во екскурсот за смеата и смешното. Десетина години подоцна, во *Кајшилиналија*, иронијата станува поостра (можеби и заради природата на предметот), ја губи некогашната разиграност, се сообразува со возвишените и патетични претерувања врзани за откривањето на заговорот, додека, пак, при крајот на неговата говорничка кариера - таа ја отсликува резигнацијата на поразениот републиканец Кикерон. Станува сеприсутна, загадочна, тешка и сè подалечна од дефиницијата за *urbana dissimulatio*. Преминува во осудувачки став, наликува на *prosopoesis*, ја поприма единствената можна форма - преку лажна *licentia* - да се упатат критики на сметка на неприкосновениот владетел Кајсар.

ПОЛЗУВАНА ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРНА ЛИТЕРАТУРА, КОНСУЛТИРАНИ ПРЕВОДИ И ПРИРАЧНИЦИ

Aristophanis Comoediae, recognoverunt brevique adnotatione critica instruxerunt F. W. Hall, Oxonii: e typographeo Clarendoniano, 1902.

Aristophanis Comoedias, edidit Theodorus Bergk, editio altera, Lipsiae: in aedibus B. G. Teubneri, 1897-1900.

Aristotelis opera, edidit Academia regia Borussica, Berolini: apud G. Reimerum, 1831-1870.

Aristotelis opera ex recensione Immanuelis Bekkeri, accedunt indices Sylburgiani, Oxonii: e typographeo Academico, 1837.

(Cicero) *Ad C. Herennium de Ratione dicendi (Rhetorica ad Herennium)*, with an English translation by Harry Caplan, London, W. Heinemann Ltd - Cambridge, Massachusetts Harvard University Press, 1954.

Ciceronis M. T. *Opera rhetorica et oratoria*, textum collatis optimis editionibus recensuit J. W. Rin, volumen primum, Bibliotheca classica latina, Parisiis, 1831.

Ciceronis M. T. *Opera rhetorica et oratoria*, textum collatis optimis editionibus recensuit J. W. Rin, volumen alterum, Bibliotheca classica latina, Parisiis, 1832.

Ciceronis M. Tulli *Epistulae I*, Oxonii: e typographeo Clarendoniano, 1961.

Ciceronis M. Tulli *Orationes I-V*, Oxonii: e typographeo Clarendoniano, 1905.

Ciceronis M. Tulli *Rhetorica I-II*, Oxonii: e typographeo Clarendoniano, 1902.

Cicero. *Brutus*, with an English translation by G. L. Hendrickson, *Orator*, with an English translation by H. M. Hubbell, Cambridge, Massachusetts Harvard University Press - London, W. Heinemann Ltd, 1962.

Cicero. *De oratore*, in two volumes, with an English translation by E. W. Sutton, London, W. Heinemann Ltd - Cambridge, Massachusetts Harvard University Press, 1959.

Cicero. *De officiis*, with an English translation by W. Miller, London, W. Heinemann Ltd - Cambridge, Massachusetts Harvard University Press, 1961.

Cicero. *De natura deorum. Academica*, with an English translation by H. Racham, London, W. Heinemann Ltd - Cambridge, Massachusetts Harvard University Press, 1961.

Cicero. *The Verrine orations*, in two volumes, with an English translation by L. H. G. Greenwood, London, W. Heinemann Ltd - Cambridge, Massachusetts Harvard University Press, 1960.

Cicero. *The speeches (In Catilinam I-IV, Pro Murena, Pro Sulla, Pro Flacco)* with an English translation by Louis E. Lord, London, W. Heinemann Ltd - Cambridge, Massachusetts Harvard University Press, 1964.

Cicero. *The speeches (Pro Milone, In Pisonem, Pro Aemilio Scauro, Pro Fonteio, Pro Rabirio Postumo, Pro M. Marcello, Pro Q. Ligario, Pro rege Deiotario)* with an English translation by N. H. Watts, Cambridge, Massachusetts Harvard University Press - London, W. Heinemann Ltd, 1958.

Izbor iz retoričkih i filozofskih djela M. Tulijskog Cicerona, priredio J. Golik, Zagreb, 1909.

Plutarchi *Vitae parallelae*, recognoverunt Cl. Lindskog et K. Zeigler, Lipsiae: in aedibus B. Teubneri, 1914-1935.

Quintilianus Marcus Fabius, *De institutione oratoria I-III*, cum integris commentariis Georgii Ludovici Spalding, Bibliotheca Classica Latina, Parisiis, 1822-1823.

Aristofanove komedije, Preveo K. Rac, Zagreb, 1947.

Aristofan. *Ptice*, Preveo Marjan Škiljan, Zagreb, 1988.

Аристотел. *Избор*, Увод, превод од сатрогрчки, предговор, речник и преводно образложение Витомир Митевски, Скопје, 1998.

Aristotel. *Nikomahova etika*, Prijevod s izvornika, bilješke i rječnik nazivlja Tomislav Ladan, Zagreb, 1982.

Aristotel. *Retorika*, Sa starohelenskog preveo, studiju i komentare sačinio Marko Višić, Zagreb, 1989.

Аристотел. *За њоеџикаџа*, Препев, белешки и предговор Михаил Д. Петрушевски, Скопје, 1979.

Аристотел. *Ретџорика*, Предговор, встъпителна студия и превод от старогръцки Проф. д-р Александър Ничев, София, 1993.

Cicero. *Orations*, translated by Charles Duke Yonge, New York, 1899.

- Цицерон. *Естетика - пракции, речи, писма*, Составление и вступительная статья Г. С. Кнабе, Москва, 1994
- Цицерон. *За ораиор*, Превод от латински Петя Стоянова, София, 1992.
- Цицерон. *Естетика - пракции, речи, писма*, Составление и вступительная статья Г. С. Кнабе, Москва, 1994.
- Цицерон. *Речи*, Издание подготовили: В. О. Горенштейн и М. Е. Грабарь-Пассек, Москва, 1993.
- Цицерон. *Три пракции об ораиорском искусстве*, Перевод с латинского Ф. А. Петровского, И. П. Стрельниковой, М. Л. Гаспарова, Москва, 1972.
- Цицерон, Марк Тулиј. *Филозофски расправи*, Превод од латински и белешки Љубинка Басотова, Скопје, 1983.
- Цицерон Марко Тулије. *Филозофски сјиси*, превели Б. Гавела и В. Томовић, Матица српска, 1978.
- Цицерон Марко Тулије. *Филозофски сјиси*, превод Б. Гавела, Култура, Београд, 1955.
- Демостен. *Говори*, Превод, избор и предговор: Даница Чадијковска, Скопје, 1995.
- Kvintilijan, Marko Fabije. *Образовање говорника - одабране стране*, Sarajevo, 1967.
- Кикерон. *Говори проиив Кайилина*, Превод, предговор и белешки д-р Љубинка Басотова, Скопје, 1994.
- Платон. *Одбранаи Сократова, Криион, Фајдон*, Превод, предговор и белешки Елена Колева, Македонска книга, Скопје, 1983.
- Платон. *Дијалози (Проиагора, Евиифрон, Ијон)*, Предговор, белешки и објасненија Елена Колева, Култура, Скопје, 1994.
- Platon. *Odbrana Sokratova; Kriton; Fedon*, Predgovor, prevod i komentari Dr Miloš N. Đurić, Beograd, 1976.
- Плутарх. *Избрани биографи*, Перевод С. Я. Лурье, Москва-Ленинград, 1941.
- Chantren P. *Dictionnaire etymologique de la langue grecque I-IV*, Paris 1968-1977.

Chantren, P. *La formation de noms en grec ancien*, Paris, 1933.

Ernout, A. *Dictionnaire etymologique de la langue Latin*, Paris.

Frisk, H. *Griechisches etymologisches Wörterbuch I-II*, Heidelberg, 1967.

Гамкрелидзе, Т. В., Иванов, В. *Индоевропейский язык и Индоевропейцы*, реконструкция и историко - типологический анализ праязыка и протокультуры, Тбилиси, 1984.

Liddell, H. G., R. Scott, H. S. Jones. *Greek-English Lexicon*, Oxford, Clarendon Press, 1996.

Pokorny, Julius. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch I*, Bern und München, 1959.

Prelewitz, W. *Etymologisches Wörterbuch der gieschiscen Sprache*, 1905.

Weinrich, H. *Linguistik der Lüge*, Heidelberg, 1966.

ОСТАНАТА ЛИТЕРАТУРА

Aleman, Beda. "Skica ironičkoga manevarskog prostora", *Književna kritika*, 5, 1978.

Антиичная поэтика - риторическая теория и литературная практика, редактор М. Л. Гаспаров, Москва, 1991.

Аверинцев, С. С. *Риторика и истоки европейской литературной традиции*, Москва: Языки русской культуры, 1996.

Аверинцев, С. С. "Риторика как подход к обобщению действительности", во *Поэтика древнегреческой литературы*, Москва, 1981.

Bahtin, Mihail. *Problemi poetike Dostojevskog*, Beograd: Nolit, 1967.

Bahtin, Mihail. *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjega veka i renesanse*, Beograd: Nolit, 1978.

Bergson, Leif. "Eiron und Eironeia": *Hermes*, 99.band. 1971 pp. 409-422.

Болдина, Лидия Игоревна. *Ирония*, Москва: Московский университет имени М.В.Ломоносова, 1980.

Борев, Б. *Основные эстетические категории*, Москва, 1960.

Booth, Wayne C. *A Rhetoric of Irony*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1974.

Canter, H.V. "Irony in the orations of Cicero", *American Journal of Philology*, 57, 1936 pp. 457-464

De Man, Pol. *Problemi moderne kritike*, Beograd: Nolit, 1975.

Димон, Жан-Пол, *Античка филозофија*, Нови Сад, 1990.

Forehand, Walter E. "Irony in Plautus' *Amphitruo*", *American Journal of Philology*, 92, 1971. pp 633-651.

Frejdenberg, Olga Mihajlovna. *Mit i antička književnost*, Beograd: Prosveta, 1987.

Frye, Northrop. *Anatomija kritike*, Zagreb: Naprijed, 1979.

Haury, Auguste. *L'ironie et l'humour chez Ciceron*, Leiden, 1955.

Hegel, Georg Fridrih Vilhelm. "Ironija", *Književna kritika*, 5, 1978.

Jankelevič, Vladimir. *Ironija*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1989.

Kennedy, A. George, *A New History of Classical Rhetoric*. Prinseton: Princeton University Press, 1994.

Киркегор, Сьорен. *Върху понятията за ирония*, София: Университетско издателство "Св. Климент Охридски", 1993.

Kjerkegor, Seren. "Sokrat ne prihvata bogove koje država prihvata i on uvodi nova božanstva": *Književna kritika*, 5, 1978.

Колева Елена. *Система на ираџми*, Скопје, 1992.

Колева Елена. "Потрага по обликот на Еразмо", поговор кон *Пофалба на глумосиџа* на Еразмо Ротердамски, превод и белешки Љубинка Басотова, Детска радост, Скопје, 1996 с. 162-209.

Кононенко, Е. И. *Просџрансџво ирониџ: теория и художесџвеная џпракџика*, Воронеж, 1990.

Кононенко, Е. И. *Ирония как явление драматического*, Воронеж, 1987.

Кузнецова, Т. И. и Стрельникова, И. П. *Ораторское искусство в древнем Риме*, Москва: Наука, 1976.

Kumaniecki, K. "Der Prozess des Ligarius", *Hermes*, 95, Wiesbaden, 1967, s. 434-456.

Lang, Candace D. *Irony/Humor*, Baltimor and London: The Johns Hopkins University Press, 1984.

Лосев, Л. Ф. *История античной эстетики*, Москва, 1979.

Лосев, Л. Ф. *Диалектика художественной формы*, Москва, 1927.

Loutsch, C. "Ironie et liberte de parole". *Revue des etudes Latines*, 62, Paris, 1985. s. 98-110.

Markantonatos, G. "On the Origin and Meanings of the Word Eironeia", *Rivista di Filologia e di Istruzione Classica* 103, 1975.

Medvedev, Pavel. *Formalni metod u nauci o književnosti*, preveo Đ. Vuković, Beograd, 1979.

Milosavljević, Petar. *Metodologija proučavanja književnosti*, Novi Sad, 1985.

Moderna tumačenja književnosti, M. Đurčinov, N. Koljević, Z. Lesić, N. Kovač, T. Kulenović, N. Petković, Sarajevo, 1981.

Muecke, Frances. "Foreshadowing and Dramatic Irony in the Story of Dido", *AJPH*, 104,2 (1983).

Muecke, D. C. *The Compass of Irony*, London 1969.

Noks, Norman. "Značenje ironije : uvod i rezime", *Književna kritika*, 5, 1978.

Паси, Исак. *Смешното*. София: Университетско издателство "Св. Климент Охридски", 1993.

Pavloskis, Zoja. "Aristotle, Horace, and the ironic man", *Classical philology*, vol. LXIII, 1 (1968).

Пигулевский, В. О. и Мирская, Л. А. *Символ и ирония*, Кишинев, 1990.

Поспелов, Г. Н. *Проблеми исторического развития литературы*, Москва, 1972.

Походня, С. И. *Языковые виды и средства реализации иронии*, Киев: Наукова думка, 1989.

Ribbek, O. *Über den Begriff des Eiron*, Rheinisches Museum für Philologie NF 31, 1876.

Romano, A. *Irony in Juvenal*, New York: 1979.

Серкова, В. А. *О философском содержании категории "ирония"/на материале диалога Платона "Теэтет"*, Ленинград: Ленинградский государственный университет имени А. А. Жданова, 1988.

Slabinac, Gordana. "Metatekstualne funkcije ironije i groteske u avangardi" *Republika*.

States, B. O. *Irony and drama, A poetics*. Ithaca, 1971.

Stojanović, Dragan. *Ironija i značenje*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1984.

Teorijska misao o književnosti, priredio Petar Milosavjević, Novi Sad, 1991.

Теорија на прозајата, избор, превод и предговор Атанас Вангелов, Скопје, 1996.

Тодоров Цветан. *Поетика*, превод од француски и предговор Атанас Вангелов, Скопје, 1991.

Turasiewicz, Romuald. *Problem antycznej ironii*, Warszawa-Krakow: Nakladem Uniwersytetu Jagiellonskiego, 1983.

Velek, Rene i Voren, Ostin. *Teorija književnosti*, Beograd: Nolit, 1985.

Владова, Јадранка. "Иронијата како креативен принцип", *Lettre internationale*, Декември 1995.

Џепаровски, Иван. "За иронијата - со постојано навраќање на Кјеркегор", *Lettre internationale*, Декември 1995.

Џепаровски, Иван. "Иронијата во постмодерното раздобје", *Сиремеж*, 1.2/1996.

Ќулавкова, Катица. *Фигуративен говор и македонската поезија*, Скопје, Наша книга, 1984.

Ќулавкова, Катица. "Говор наопаку", *Lettre internationale*, Декември 1995.

Ќулавкова, Катица. *Теорија на книжевността*, Скопје, Култура, 2000.

Шелева, Елизабета. "Толковни модалитети на иронијата во книжевната теорија", *Сйремеж*, 1.2/1996.

Winterbottom, Michael. "Quintilian and the *Vir bonus*", *The Journal of Roman Studies*, LIV (1964), part 1, 90-97.

СОДРЖИНА

I. Пролог.....	1
II. Иронијата низ вековите.....	14
II.1. Иронијата во антиката.....	15
II.2. Романтична иронија и нејзината критика.....	33
II.3. Иронија на судбината - трагичка иронија.....	39
III. Реторичката концепција за иронија кај Кикерон.....	41
III.1. Реторички дефиниции за иронија.....	47
III.2. Термини за иронија кај Кикерон.....	62
III.3. Видови иронија.....	70
III.4. Иронијата во Кикероновата теорија за смешното.....	91
IV. Иронијата во говорите на Кикерон.....	106
IV.1. Иронијата во <i>Говориите против Вер</i>	117
IV.1.1. Прво обраќање.....	119
IV.1.2. Второ обраќање.....	126
IV.2. Иронијата во <i>Говориите против Катилина</i>	149
IV.2.1. Првговор.....	152
IV.2.2. Втор говор.....	158
IV.2.3. Трет говор.....	161
IV.2.4. Четврт говор.....	162
IV.3. <i>Кајсаријанскиите говори</i> - парадигма за контекстуална иронија.....	167
IV.3.1. Кикерон и граѓанската војна.....	167
IV.3.2. Предлог за ново читање.....	170
IV.3.3. Проширување на ревизијата.....	173
IV.3.4. Континуитет и новини во изборот на средствата.....	185

IV.4. Јазични средства за реализација на иронија.....	189
IV.4.1. Лексичко ниво.....	190
IV.4.2. Синтаксичко ниво.....	193
IV.4.3. Ниво на текст.....	200
V. Епилог.....	202
Ползувана литература.....	212